

ISSN 2310-2896

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»**

**«ПЕРСПЕКТИВИ».
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

Серія: філософія, політологія, соціологія

3 (61), 2014

Одеса — 2014

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»**

**«ПЕРСПЕКТИВИ». Соціально-політичний журнал
Серія: філософія, політологія, соціологія.**

ISSN 2310-2896

Key title: Perspektivi (Odesa)

Abbreviated key title: Perspektivi (Odesa)

Variant title: Perspektivi. Social'no-političnij žurnal

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ 3 (61)' 2014

Виходить щоквартально

Редакційна колегія:

Друкується з 1996 року.
Виходить чотири рази на рік.

Зареєстрований 17.01.2011 року, свідоцтво серії КВ № 17349-6119Р

Журнал є фаховим з філософії, політології та соціології згідно з постановою ВАК України № 1-05/1 від 26.01.2011

Журнал рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет рішенням вченої ради Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 2 від 25.09.2014

Друковані матеріали проходять зовнішнє та

Боринштейн Євген Русланович, головний редактор, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Наумкіна Світлана Михайлівна, заступник головного редактора, доктор політичних наук, професор завідувач кафедри політології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Балашенко Інна Валеріївна, відповідальний секретар, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Гансова Емма Августівна, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Гедікова Наталя Пилипівна, доктор політичних наук, професор, декан факультету післядипломної освіти та роботи з іноземними громадянами ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Балабаєва Зінаїда Василівна, доктор філософських наук, професор кафедри регіональної політики та публічного адміністрування ОРІДУ НАДУ при президентові України;

Добролюбська Юлія Андріївна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Добролюбський Андрій Олегович, доктор історичних наук, професор кафедри історії України ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Єршова-Бабенко Ірина Вікторівна, доктор філософських наук, професор кафедри загально-гуманітарних дисциплін Міжрегіонального гуманітарного інституту;

Златица Плашійєнкова, PhD доктор філософії, філософський факультет, Університет Коменського в Братиславі, Словаччина;

Каменська Тетяна Григоріївна, доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Конох Микола Семенович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та права Дніпродзержинського державного технічного університету;

внутрішнє рецензування, виражають позицію автора, яка не завжди поділяється редакційною колегією.

Передрук матеріалів здійснюється за умови обов'язкового посилання на «Перспективи».

Кормич Людмила Іванівна, доктор історичних наук, професор, академік Української академії політичних наук, Заслужений діяч науки і техніки України, Національний університет «Одеська юридична академія»;

Лісеєнко Олена Василівна, доктор соціологічних наук, професор кафедри філософії та соціології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Мисик Ірина Георгіївна, доктор філософських наук, професор, декан факультету української філології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Михальченко Микола Іванович, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України;

Музиченко Ганна В'ячеславівна доктор політичних наук, професор кафедри політології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Онищук Віталій Михайлович, доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Петр Ємелка, PhD доктор філософії, Університет Масарика, Брно, Чеська республіка;

Подшивалкіна Валентина Іванівна, доктор соціологічних наук професор, дійсний член Академії соціальних технологій і місцевого самоврядування (Росія), Міжнародної педагогічної академії (Росія), Академії іміджелогії (Росія), член-кореспондент Української Академії політичних наук.

Пунченко Олег Петрович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та українознавства Одеської національної академії зв'язку ім.О.С. Попова;

Романенко Михайло Ілліч, доктор філософських наук, професор, ректор Дніпропетровського інституту післядипломної освіти;

Халапсіс Олексій Владиславович, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології Національної металургійної академії України;

Цибра Микола Федорович, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Чебикін Олексій Якович, академік АПН України, доктор психологічних наук, ректор ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Яковлев Денис Вікторович, доктор політичних наук, професор, декан факультету правової політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія».

Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу «ПЕРСПЕКТИВИ»

У науковий журнал «Перспективи. Соціально-політичний журнал» приймаються матеріали, що стосуються результатів оригінальних наукових досліджень і розробок з філософії, соціології та політології.

Мова – українська, російська, англійська (за вибором).

Кожна стаття супроводжується рецензією доктора наук. Статті авторів, які мають вчений ступінь доктора наук, не рецензуються.

Редакція журналу залишає за собою право скорочення надісланих матеріалів і внесення в них редакційних змін.

Редакція може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи точки зору авторів. Авторі опублікованих статей несуть відповідальність за точність наведених фактів, статистичних даних, власних імен та інших відомостей, а також за зміст матеріалів, що не підлягають відкритій публікації.

Згідно з вимогами МОН України стаття повинна містити актуальність проблеми, аналіз останніх наукових досліджень, мету роботи, виклад основного матеріалу дослідження, висновки та перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямку, список використаної літератури.

Тексти статей приймаються по електронній пошті (e-mail: druk.kaffilos@gmail.com) у вигляді вкладеного файлу, виконаного згідно наведених нижче вимог.

Збірники виходять: «Перспективи. Соціально-політичний журнал» - 4 рази на рік, «Наукове пізнання: методологія та технологія» - 2 рази на рік. Термін виходу статті слід уточнювати безпосередньо перед подачею статті до друку.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Обсяг статті – від шести сторінок тексту (20 000 знаків), оформленого відповідно до представлених вимог.

Стаття набирається в редакторі MS Word, формат А4. Поля: верхнє – 20 мм; нижнє – 20 мм; ліве – 20 мм, праве – 20 мм.

Загальні вимоги до формату тексту: шрифт Times New Roman Сур, міжрядковий інтервал – одинарний. Вимоги до кожного елемента статті об'єднані в таблицю:

Елемент статті	Технічні вимоги до елемента статті (розмір шрифту, стиль, величина абзацу, вирівнювання, інтервал)
УДК	12, напівжирний, без абзацу, вирівнювання по лівому краю
Ініціали та прізвища авторів	12, напівжирний, без абзацу, вирівнювання по центру
Місце роботи	12, курсив, без абзацу, вирівнювання по центру
Назва статті	12, напівжирний, заголовний, без абзацу, вирівнювання по центру
Анотація	12, напівжирний, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки
Ключові слова	12, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки, курсивом
Текст статті	12, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки
Література, посилання і примітки	12, без абзацу, вирівнювання по ширині сторінки

До статті додаються:

– відсканована рецензія доктора наук та наукового керівника (для аспірантів та пошукачів);

– файл з відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові повністю, науковий ступінь і вчене звання, місце роботи, номери службового та домашнього телефонів, поштова адреса, адреса електронної пошти). Якщо авторів декілька – потрібно вказати, хто з авторів представляє авторський колектив;

– ПІБ автора, назва статті, анотації та ключові слова – трьома мовами (українською, російською, англійською);

– *резюме англійською мовою загальним обсягом 4000 знаків.*

Малюнки і таблиці набираються шрифтом Times New Roman 9 з одинарним міжрядковим інтервалом. Малюнки, діаграми і таблиці створюються з використанням чорно-білої гами. Використання кольору і заливок не допускається!

Формули слід набирати за допомогою редактора формул Microsoft Equation і нумерувати в круглих дужках (2).

Стаття повинна містити прізвища авторів, назву статті, анотацію та ключові слова трьома мовами – українською, російською та англійською (розміщуються безпосередньо за назвою статті).

Бібліографічні посилання по тексті проставляються в квадратних дужках: [номер позиції]. Рекомендована кількість літературних джерел не менш 6.

При наявності приміток у кінці статті бібліографія та примітки розміщуються з наскрізною нумерацією у порядку згадування їх у тексті.

Телефон для довідок з 9.00 до 16.00 в робочі дні:

048-732-09-52 – кафедра філософії та соціології

067-714-51-33 – Балащенко Інна Валеріївна

Свої запитання надсилайте за адресою: e-mail: druk.kaffilos@gmail.com

З повагою, редакційна колегія наукових журналів «Перспективи». Соціально-політичний журнал, «Наукове пізнання: методологія та технологія».

ФІЛОСОФІЯ

Аксьонова Віра Ігорівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету

УДК: 316.77+378+87.9

КУЛЬТУРНІ ПАРАДИГМИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЯК ФЕНОМЕН КОМУНІКАТИВНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Висвітлюються умови розповсюдження характеристики акультурації та культурної дифузії в інформаційному суспільстві; розкриваються основні їх складові та роль; обґрунтовуються шляхи та напрями формування комунікативної парадигми глобалізації та інформаційного суспільства в напрямку оптимізації соціокультурної комунікації.

Ключові слова: соціокультурна комунікація, культурна дифузія, іміджеві моделі поведінки, комунікативна парадигма, глобалізація, інформаційне суспільство.

КУЛЬТУРНЫЕ ПАРАДИГМЫ ГЛОБАЛИЗАЦИИ КАК ФЕНОМЕН КОММУНИКАТИВНОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Освещаются условия распределения характеристик аккультурации и культурной диффузии в информационном обществе; раскрыты основные их составляющие и роль; обосновываются пути и направления формирования коммуникативной парадигмы глобализации и информационного общества в направлении оптимизации социокультурной коммуникации.

Ключевые слова: социокультурная коммуникация, культурная диффузия, образ поведения коммуникативной парадигмы, глобализация, информационное общество.

CULTURAL PARADIGM OF GLOBALIZATION AS A PHENOMENON OF COMMUNICATIVE DEVELOPMENT OF SOCIETY

Highlights the conditions of distribution characteristics of acculturation and cultural diffusion of the information society; discloses the main, their components and the role; path and direction of formation of the communicative paradigm of globalization and the information society towards the optimization of socio-cultural communication.

Keywords: socio-cultural communications, cultural diffusion, the image of communicative behavior paradigm, globalization, the information society.

Мета статті:

–виявити умови розповсюдження культурної дифузії в умовах інформаційного суспільства;

–озкрити основні характеристики акультурації, її складові та роль в умовах інформаційного суспільства;

–обґрунтувати призначення інформаційної єдності людства, в контексті якої розгортаються культурна дифузія та акультурація.

Інформаційно-ентропійний баланс людського суспільства з необхідністю приводить до формування стандартів біологічної (природної) природи та зародження ноосферного суспільства. Сьогодні інформаційна революція формує комунікаційну єдність світу, в якій швидкість розповсюдження небачених об'ємів інформації набагато більша швидкості пересування людей і товарів. Комунікація людей і народів залежить не від території та місця проживання, а від структури телекомунікаційних систем. Глобальний інформаційний простір перетворює економічну, політичну, суспільну, культурну діяльність. Інформаційні технології підвищують інтенсивність зв'язків між людьми, народами й цивілізаціями, надають можливість масової освіти. Високотехнологічні засоби зв'язку, низькі транспортні затрати і

необмежена торгівля створюють можливості для переміщення товарів і послуг, сприяють формуванню єдиного світового ринку. Глобалізація змінює, перетворює життя людей у багатьох країнах світу, пришвидшує час і стискає простір, розмиває кордони, різко інтенсифікує соціальні процеси. Будуються інформаційні міста, проектується інформаційні міста з урахуванням вимог інформаційної, а не промислової й транспортної інфраструктури. Глобалізація розповсюджує масову культуру на всю планету, поза залежністю від віку, статі, віросповідання, національності. З іншої сторони, всесвітній культурний обмін сприяє більш свідомій інтенсифікації національних культур, формує у народів толерантність, устремління до світових форм культурної експансії, але взаємозалежність народів робить їх взаємозразливими.

Означимо, що ідея про єдність людського роду завжди була властива людині у тій чи іншій мірі. Цю ідею слід назвати однією з найдавніших на Землі, яка проявлялася у міфологічних, релігійних, буденних, естетичних формах свідомості, та есплікується у філософії космізму В.Ціолковського і М.Федорова. Представники руського космізму розглядали людство у контексті всеєдності людства. Єдності повинно відповідати єдине планетне людство (як у вченні К. Ціолковського), об'єднане філософією загальної справи (як у теорії М. Федорова).

О. Тоффлер – американський публіцист, соціолог і футуролог, один з авторів концепції «постіндустріального суспільства» чи «зверхіндустріальної цивілізації» («Зіткнення з майбутнім», 1970). В рамках даного дослідження соціальні зворушення сучасної епохи являють собою суть і наслідки кризи індустріального суспільства в світовому масштабі, вихід із якої вони вбачали у створенні «перед-захоплюючої демократії». Основна ідея його творів – прискорення соціальних і техногенних змін, що створює багато труднощів для адаптації, здійснює шокуючу взаємодію на індивіда і суспільство в цілому. Базовою основою демократії розглядається плюралізм як основний принцип у всіх сферах суспільного життя. Технологічні зміни, які відбулися в житті сучасного суспільства, привели до появи «постіндустріального суспільства». На його думку, «перша хвиля» – це утворення суспільства аграрного типу, «друга хвиля» – розвиток індустріального суспільства, «третья хвиля» знаменує собою появу «суперіндустріального суспільства». О. Тоффлер сформулював ідею про інформаційне суспільство, що характеризується визнанням плюралізму в усіх сферах суспільного життя, переходом наукової думки від аналізу до синтезу, суспільних відносин від централізації та ієрархії до децентралізації й незалежності. Згідно О. Тоффлера, індустріалізм являє собою певний вид цивілізації зі своїм особливим типом розвитку, зі своїм ставленням до навколишнього середовища, способом життя, ціннісними пріоритетами та орієнтирами, він характеризується монолітною структурою, централізацією, одноманітністю, монотонною працею, відчуженням людини.

Свого часу шість взаємопов'язаних принципів – стандартизація, централізація, спеціалізація, синхронізація, концентрація й максимізація – програмували поведінку людей, цементували суспільство на всіх рівнях, починаючи з виробництва й закінчуючи сферою сім'ї, дозвілля, міжособистісних стосунків тощо. Проте поява нових інформаційних технологій, реорганізація виробництва на основі впровадження найновіших досягнень науки й техніки привели в рух «третю хвилю», до розвитку цивілізації, яка руйнує всі шість принципів попередньої економіки і змінює їх на протилежні.

Варто визначити, що на зміну етики споживання приходять етика самообслуговування, що несе в собі інші цінності й типи поведінки. В останній повага до людини залежить вже не від наявного в ній капіталу, а від практичної віддачі в безпосередній її діяльності. Внаслідок цього змінюється цінність не лише окремої людини, а й суспільства загалом. На думку О. Тоффлера, відбувається своєрідна «гуманізація» суспільства, оскільки мірою того, як зміцнюється влада капіталу, зникають і притаманні капіталізові дух користолюбства й меркантилізму. Відповідно до різноманітності, поліваріантності, багатоцентрованості майбутньої соціально-економічної системи особистість теж представлятиме собою розмаїтість рольових моделей життєвих стилів, що являє переверот у

всьому внутрішньому світі людини, який позначається на її свідомості й підсвідомості. В цілому, коли мова йде про з'ясування того, що являє собою «третя хвиля», то О. Тоффлер весь час застерігає проти готових формул її визначення. Тому найголовніша його ідея полягає в тому, що людство вступило на шлях прискорених змін, а це радикальним чином впливає на весь комплекс життєзначущих орієнтирів, цінностей, ідеалів. В своїх дослідженнях О. Тоффлер прийшов до висновку, що базовими інструментами влади є сила, багатство і знання. Якщо в минулому домінували сила й багатство, то в сучасному інформаційному суспільстві – знання.

Згідно політичних поглядів, що були близькими до популізму, він розділяв утопічні уявлення про можливість створення справедливого суспільства в процесі демократичних реформ капіталізму. Як свідчить аналіз, телекомунікації, біотехнології, програмування, інформатика й електроніка поступово змінюють форми дегуманізованої праці, становище робітника в системі виробництва, його функції. Рутинна, монотонна, часткова робота сьогодні не є ефективною формою праці, а лише творчість, ефективна організація виробництва, забезпечення праці необхідними умовами. В період «третьої хвилі» мова йде про участь робітника у прийнятті рішень, збільшення виробництва за рахунок універсалізації працівника, рухомий графік роботи замість жорсткого, можливість здійснення вибору, заохочення творчості. Організація праці в новому суспільстві вимагає змін не тільки в організації виробництва, але й освіти, культурі, вихованні. Індивід на цій стадії постає як творча індивідуальність, він володіє професійними знаннями і навичками, сприймає зміни, творчо підходить до справи в нестандартних ситуаціях.

Автор виділяє невирішені раніше частини загальної проблеми – культурна дифузія та акультурація, які є двома складовими комунікаційного процесу. Виділяючи у комунікаціях такі аспекти обміну інформацією, як аспект технічної налаштованості (комунікативність), автор намагається виокремити методологічну установку дослідження: розподіл комунікації на комунікативний (пов'язаний з інтерсуб'єктивністю) і комунікаційний (пов'язаний з технічною реалізацією). Даний розподіл сприяє вирішенню як гносеологічних парадоксів, так і гіпостезування понять, що стосуються феноменів ідентичності, маргінальної свідомості, соціального кругообігу суспільства.

Можемо визначити, що комбінація можливих варіантів вирішення цих проблем дає чотири основні стратегії акультурації: **асиміляцію, сепарацію, маргіналізацію, інтеграцію**. Вважається, що успішність акультурації у психологічному аспекті визначається позитивною етнічною ідентичністю та етнічною толерантністю. Інтеграції відповідає позитивна етнічна ідентичність і етнічна толерантність, асиміляції – негативна етнічна ідентичність і етнічна толерантність, сепарації – позитивна етнічна ідентичність й інтолерантність, маргіналізації – негативна етнічна ідентичність та інтолерантність. Тому найважливішим результатом і метою акультурації являється довготривала адаптація до життя в чужій культурі. Вона характеризується відносно стабільними змінами в індивідуальній чи груповій свідомості у відповідь на вимоги оточуючого середовища. Адаптацію розглядають у двох аспектах – психологічному і соціокультурному. Психологічна адаптація представляє собою досягнення психологічної задоволеності у форматі нової культури. Соціокультурна адаптація заключається у вмінні вільно орієнтуватися в новій культурі та суспільстві, вирішувати повсякденні проблеми у всіх сферах життєдіяльності.

Сучасні досягнення сучасної цивілізації свідчать, що соціалізація індивіда у рамках аналогічного товариства представляє собою не засвоєння групових цінностей чи норм поведінки, а побудову певного особистісного іміджу, який може бути сконструйований у результаті соціальної творчості індивіда. Він може бути сконструйованим із різних атрибутів споживання чи зайнятості, розповсюджених у суспільстві, та являється засобом самовираження і самопрезентації людини. Створюється парадоксальна залежність – чим активніше людина намагається підтримати власний імідж, тим більше вона стає залежною від інтенсивного спілкування з оточуючими.

Виникає і зворотна залежність – все більша стислість інформаційного простору, в контексті якого зростаюча інтенсивність спілкування змушує людину втягуватися у процес симуляції своєї ідентичності, доповнювати і коригувати своє «Я», вибудовувати свій образ в очах інших. **Іміджеві моделі поведінки** передбачають особливу значущість неформальних міжособистісних зв'язків. По своїй суті імідж відображає вільне самовизначення людини, її соціальну значущість вона набуває при умові активної комунікативної взаємодії. Мати свій імідж - означає заявити оточуючим про свій особистий стиль життя і бути почутим.

Отже, імідж у контексті розвитку комунікативної парадигми глобалізації та інформаційного суспільства не тільки вимагає від людини постійного «самореферування», а й базується на рефлексивному сприйнятті оточуючого середовища. Розповсюдження іміджевої моделі поведінки та ігрової концепції життя, соціальна успішність їх прихильників створює розрив між «соціально реальним» і «соціально віртуальним». Відбувається розмивання звичних категорій ідентичності, що базуються на груповій солідарності та культурних традиціях. Із комунікативної культури суспільства витісняються історично сформовані форми спілкування. В інформаційному суспільстві відбувається перехід до нової систем самоідентифікації, що дозволяє вільно моделювати своє «Я» з багатоманітних інформаційних ресурсів оточуючого світу, конструювати власну ідентичність. Здатність до вільної, моделюючої самоідентифікації являється одним з виявів креативного мислення. Інформаційний простір перетворюється для неї в потік «кліпів» – модульних одиниць інформації, динамічних, плинних, відносно незалежних один від одного, що належать до вільного відбору і комбінування. При цьому свідомість витісняється у сферу інтуїтивної творчості – вона тікає у простір симуляції образів, моделювання віртуальної реальності, для якої головним стає постійна зміна образів, безперервне поновлення ресурсної бази, формування все нових і нових ситуацій і подразників, залежність від «кліпової культури».

Слід підкреслити, що під **міжкультурною комунікацією** розуміється процес спілкування, взаємодії людей, що здійснюється за допомогою знакових механізмів, серед яких найбільш істотну роль відіграє мова, яка найтіснішим чином пов'язана зі світоглядом і формуванням даної культури. Тема має велике теоретичне і практичне значення, так як діалог культур як вид спілкування являється багаторівневим, складно організованим феноменом, з широкою сферою своєї дії. Запропонований підхід до аналізу культур дозволяє більш широко і цілісно уявити картину культурних контактів у рамках соціуму, зокрема, через використання мовленнєвого підходу до аналізу міжкультурної комунікації як процесу обміну цінностями в умовах інтеркультурного діалогу. Однією з базових функцій мови являється модифікація внутрішнього стану людини, що реалізується через посередництво знаків і передбачає формування певних поведінських диспозицій чи «динамізмів» (вислів Г. Саллівана).

Можемо виокремити, що мовленнєві структури в кінцевому рахунку орієнтовані на людину, тому мова виступає у якості необхідної умови інтерпретатора (адресата, повідомлень, що формуються за допомогою певної знакової системи) і механізми інтерпретації повідомлень. Культура – це, перш за все, повідомлення, які побудовані згідно з законами певної мови, лексичного матеріалу, наборів висловлювань, семантично і прагматично пов'язаних поміж собою (тексти різного плану), і та реальність, до якої вони направлені. Зв'язки знакової системи з реальністю складають прагматичний аспект культури. Важливо, що ці зв'язки будуються за певними канонами і нормами, що засвоюються традиційними носіями цієї культури, які мають також мовний і мовленнєвий характер. Іншими словами, культура – це сукупність певних знаків для опису фізичної, соціальної та економічної реальності, а також мов для опису самих цих мов. Звідси витікає, що діалог культур означає формування такої культури, яка була б можливою для опису всіх можливих економічних і соціальних реалій всіх суспільств, які втягнуті в глобалізаційний процес.

Можемо констатувати, що основною загрозою в контексті розвитку комунікативної парадигми глобалізації та інформаційного суспільства може бути можливість втрати різними культурами своєї індивідуальності, своєї специфіки, що неминуче приводить до втрати

носіями даної культури своєї самоідентичності, до розмивання культур і внаслідок цього до втрати виключно важливого для розвитку будь-якої цивілізації фактора – фактора різноманітності. У процесі формування інтеркультурного діалогу в рамках кожної цивілізації, що приймає участь у діалозі, формуються структури і механізми, що дозволяють розширити зв'язки з іншими культурами, легше засвоїти їх зміст, формуються основи для загального базису кросс-культурної взаємодії. І чим глибше дана культура задіяна у процесах інтеркультурної комунікації (конструктивної), тим вищою стає її здатність до цього діалогу, так як саме в комунікативних процесах такого типу культура збагачується змістом, частково залучаючи своїх партнерів, частково формуючи з власного матеріалу для забезпечення активної інтерцивілізаційної взаємодії. У цьому процесі є і зворотна сторона, яка вимагає від учасників діалогу виключної динамічності, рухомості концептуальних схем світу, що може утруднити самоідентифікацію людини, яка покликана робити вибір із великої кількості альтернативних тосіш ехізієпсії, не маючи можливості оцінити всі наслідки прийняття однієї з них.

Саме осмислення розвитку комунікативної парадигми глобалізації та інформаційного суспільства свідчить, що при всій різноманітності й самобутності культур існує нагальна необхідність узгодження та універсалізації різних практичних форм соціокультурного буття, яка здійснюється в діалозі культур. Продуктивний аналіз діалогу культур можливий завдяки діалектики глобального і локального. Передбачається таке розуміння культури, при якому вона виступає як конкретно-історичний продукт становлення, вирішення суперечностей між центральним і периферійним змістом у культурах, між культурами-антагоністами. Ефективним засобом вирішення сучасних колізій глобального і локального, універсального та унікального, планетарного і регіонального являються конструктивні діалектичні форми діалогу культур, що вміщують всю складність і суперечливість сучасного соціального буття.

Західноєвропейський культурний простір уявляється у вигляді двох конструктів діалогу науково-раціоналістичного та інтуїтивно-міфологічного, що розрізняються за своїми світоглядними інтенціями. Перше несе в собі риси інструментальності, діяльнісної заданості, а друге – направлене до «коріння», «грунту», між якими і сьогодні точиться непримирима боротьба. Ключовим початком аналізу міжкультурної комунікації особистості являється використання діалектики диференціації та інтеграції, аналізу та синтезу, які передбачають, з однієї сторони, аналіз конкретних та унікальних складових цього культурного процесу, а з іншої – виявлення універсальних цивілізаційних закономірностей, що набувають планетарного характеру.

У цьому – діалектика універсального та одиничного, яка і складає суть розвитку різних культурних традицій. Пошук культурних універсалій – це єдиний шлях взаєморозуміння різних цивілізаційних традицій, спираючись на які ми можемо проникнути у самобутні елементи культури. Сучасний світ все більше універсалізується, набуває вид глобальної цілісності, в той же час наша епоха характеризується активізацією та посиленням самобутніх, національних елементів культури, у кожній культурі протидіють універсальне і локальне, національне та інтернаціональне, елітарне і маргінальне, центр і периферія. Соціокультурна реальність розкривається тільки в умовах зіткнення і взаємовпливу різних культур, в діалозі яких і можливо знаходження відносної рівноваги, балансу.

Таким чином, головне вирішення проблеми – це знаходження шляхів оптимізації комунікації між культурами, цивілізаціями, народами, особистостями, кожна з яких несе свої смисли, традиції, норми. **Комунікативна парадигма глобалізації та інформаційного суспільства** – це нова парадигма, що формується в епоху інформаційних технологій, інформаційного суспільства, в основі якої – озвиток засобів масової комунікації, інформаційно-комунікаційних технологій, що представляють собою найважливішу сторону сучасної цивілізації. В сучасних дискусіях про процес переходу до інформаційного суспільства, до суспільства знання важливе місце повинні займати наступні антропологічні установки: пошуки осмисленості буття, моральність і мораль, в які інтегрується більшість

різноманітних систем цінностей (аксіологічних та етичних), виховання, мистецтво, устремління вирішувати конфлікти, устремління до співзнання.

У всіх цих установах велику роль відіграє комунікація як складний і сперечливий соціальний феномен і складна поліфункціональна система цінностей. Парадигма «філософії свідомості» змінюється комунікативною парадигмою, яка розвивається завдяки сучасному багатоманітному світу, який є основою для майбутнього розвитку. Так, теоретик комунікації П. Вацлавик продукує наступні найважливіші аксіоми комунікації як соціального феномена:

- 1) людина не може не комунікувати;
- 2) кожна комунікація має змістовний і з'єднуючий аспект;
- 3) кожний комунікативний процес залежить від установок партнерів з приводу комунікації;
- 4) кожна людина комунікує як у цифровій, так і в змістовній формі;
- 5) комунікативні процеси структуровані або симетрично, або додатково.

Справжня комунікація включає когнітивні, аксіологічні, емоційні та діяльнісні виміри, що доповнюють один одного. Для того, щоб мати можливість діяти адекватно, активно, оптимально і осмислено, слід реагувати на динаміку перебудови світу і суспільства: через власну перебудову; через навчання, отримання, передачу і виробництво знань; через розуміння і визнання цінностей. Використання інформаційних технологій породжує також і негативні феномени (наприклад, інформаційно-цифровий вимір соціальних девіцій; негативні наслідки комунікацій, зумовлених не тільки технічними засобами; зникнення інтересу до особистісних контактів тощо. Разом з тим сучасні інформаційно-комунікативні технології сприяють розвитку людського потенціалу через комунікативну культуру і розвиток особистості в умовах виникнення ідеології інформаційного суспільства.

Отже, суспільство розглядається як мережа комунікацій, а комунікації створюють можливість для самопису суспільства і його самовідтворення (Н. Луман). Комунікація представляється як активне середовище, що самоорганізується. У якості одного з дослідницьких напрямків виокремлюється проблематика мовленнєвої комунікації, висунута австрійським філософом і логіком Л. Вітгенштейном, в контексті якої розкривається характер впливу соціокультурних факторів на процес комунікації і соціокультурна зумовленість вербальних і невербальних комунікаційних засобів на будь-якому рівні функціонування. В той же час виокремлюються наступні аспекти у дослідженні міжкультурної комунікації:

- 1) соціологічний (соціальні, етнічні та інші фактори);
- 2) лінгвістичні (вербальні й невербальні засоби комунікації, мовленнєві стилі, способи підвищення ефективності міжкультурного спілкування);
- 3) комунікативні (комунікативні навички і вміння, управління конфліктами, розвиток міжгрупових зв'язків).

Введене поняття «цілісне поле культури» (В. Межуєв) дозволяє не протиставляти, а поєднувати в єдине ціле «ціннісно-аксіологічні й онтологічні аспекти людської соціально-історичної діяльності. Розвивається інформаційно-семітичний підхід до культури, в основі якого поняття «текст» (Е. Касієр, А. Моль, Г. Гадамер, Ю. Лотман) який дозволив розглядати культурні феномени як знаки, що несуть у собі інформацію.

До ключових понять міжкультурної комунікації слід віднести наступні поняття: «цивілізація», «культура», «комунікація», «міжкультурна комунікація», «концептосфера», «своє-чуже», «етнічний стереотип». Найважливіша сутнісна характеристика культурної глобалізації – це взаємозв'язок процесів інтернаціоналізації економіки, політики, культури; розвиток єдиної системи світового зв'язку; зміни й ослаблення функцій національних недержавних утворень, у тому числі таких, як етнічні діаспори, релігійні та націоналістичні рухи, що визначає все більш складний комплекс трансграничних взаємодій. Останні проявляються у неухильному зростанні й посиленні впливів міжнародних інститутів громадянського суспільства, значному розширенні масштабів трансграничних комунікаційних та інформаційних обмінів, утворення міжнародного правового і культурно-

інформаційного поля; розвиток комунікацій, структур і відносин, що ведуть до високого ступеня соціальної взаємопов'язаності й взаємозалежності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдеєв Р. Ф. Філософія інформаційної цивілізації / Р. Ф. Абдеєв; Редактори: Е. С. Івашкіна, В. Г. Деткова. — М.: «ВЛАДОС», 1994. — 336 с.
2. Аксьонова В. І. Міжкультурна комунікація як атрибут соціокультурної життєдіяльності суспільства // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [збірник наукових праць]. — Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2011. — Вип.45. — С.128-141
3. Бергер П. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман; [пер. с англ. Е. Руткевич; Моск. филос. фонд.]. — М.: Асасіетіа-Центр; Медиум, 1995. — 323 с. — (Первые публикации в России)
4. Бех В. П. Функціональна модель особистості: пошуки полікультурних детермінант поведінки: Монографія / В. П. Бех, Є. О. Шалімова — К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. — 255 с.
5. Вашкевич В. М. Історична свідомість сучасної молоді: до методології дослідження / В. М. Вашкевич // Вища освіта України. — 2005. — № 4. — С. 74-79
6. Воронкова В. Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри. Монографія. / Воронкова Валентина Григорівна. — Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2010. — 272 с.
7. Гидденс З. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Знтони Гидденс; Пер. с англ. — М.: Издательство «Весь Мир», 2004. — 120 с.
8. Кастельс М. Пути к информационному обществу: структура занятости в семи главных индустриальных странах, 1920-1990 гг. / М. Кастельс, Ю. Аояма // Междунар. обзор труда. — М., 1995. — Т. 133, № 1/3. — С. 52-79.
9. Куцепал С. Ідентичність модерна і постмодерна / С. Куцепал // Філософські обрії. — 2007. — №17. — С.3 -15.
10. Хантингтон С. Столкновение цивилизации / Самюзль Хантингтон; [пер. с англ. Т. Велимеева]. — М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. — 571 с.
11. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике / К. Шеннон. — М.: Изд-во иностранной литературы, 1963. — 830 с.

Ананьева Елена Павловна – кандидат философских наук, доцент, докторант кафедры философии и социологии Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»

УДК: 123.241

МУЛЬТИКУЛЬТУРНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ В СВЕТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ КАК ФАКТОР СИНЕРГЕТИКИ СОВРЕМЕННОГО МИРА

В статье исследуется феномен мультикультурной толерантности как фактор синергетического подхода в системе формирования глобализованного мира. В структуре социально-философского знания синергетическая парадигма общественного мироустройства согласуется с принципом мультикультурной толерантности применительно к построению социальной жизни.

Ключевые слова: глобализация, глобализированный мир, мультикультурность, мультикультурная толерантность, синергетический подход

МУЛЬТИКУЛЬТУРНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ УСВІТЛІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЯК ФАКТОР СИНЕРГЕТИКИ СУЧАСНОГО СВІТУ

У статті досліджується феномен мультикультурної толерантності як фактор синергетичного підходу в системі формування глобалізованого світу. У структурі

соціально-філософського знання синергетична парадигма суспільного світоустрою узгоджується з принципом мультикультурної толерантності стосовно побудови соціального життя.

Ключові слова: глобалізація, глобалізований світ, мультикультурність, мультикультурна толерантність, синергетичний підхід

MULTICULTURAL TOLERANCE IN THE LIGHT OF GLOBALIZATION AS A FACTOR SYNERGETICS OF THE MODERN WORLD

The article explores the phenomenon of multicultural tolerance as a factor in a synergistic approach in the construction of a globalized world. In the structure of the social and philosophical knowledge a synergetic paradigm of the world social order is consistent with the principle of multicultural tolerance in relation to the construction of social life.

Keywords: globalization, globalizing world, multiculturalism, multicultural tolerance, synergistic approach

Актуальность проблемы. Изучение проблем мультикультурности и толерантности средствами социально-философского знания становится все более актуальным в современном научном сообществе. Это основывается на том обстоятельстве, что соединение разных культур в одном пространстве, построенное на принципе невмешательства, может породить не синтез, а конфликт между культурами, так как часто не представляется возможным удержать границу толерантности в отношении носителей иной культуры. Форсирование изучения мультикультурности и связанных с ней проблем толерантности согласовывается с изменением структуры культуры в целом, что выражается в новом векторе развития общественных отношений.

Анализ последних научных исследований. Применительно к идее глобализации ретроспектива изучения собственно проблемы толерантности позволяет увидеть ее как стремление к «золотой середине» (Аристотель); условие преодоления страданий (Ф. Аквинский) и соблазна (Э. Роттердамский); симпатию (А. Смит, Д. Юм) и сострадание (Ж. Ж. Руссо, А. Шопенгауэр); всеобщий человеческий долг (И. Кант); меру равновесия (И. В. Гете) и принцип сохранения (К. Ясперс). А также – как внутренний регулятор отношения к другому (Ж. П. Сартр); преодоление своего молчания (А. Камю); показатель развития цивилизации (А. Н. Уайтхед) и др.

Следует выделить несколько групп научных исследований, рассматривающих вопросы мультикультурной толерантности. К первой относятся представители «западной» историко-философской школы, рассматривающие методологию и модели мультикультурной толерантности в цивилизационном подходе (М. Вебер, Г. Гегель, Т. Бокль, И. Кант, Л. Морган, Ш. Монтескье, Ж-Ж. Руссо, О. Шпенглер, К. Поппер, Г. Риккерт, А. Дж. Тойнби, С. Хантингтон). Вторая группа включает авторов, заложивших основания отечественной концепции толерантности (Н. А. Бердяев, И. А. Ильин, Н. О. Лосский, В. С. Соловьев, И. Л. Солоневич, Н. Я. Данилевский, А. С. Хомяков и др.). Третья группа представлена современными историко-философскими работами о роли мультикультурной толерантности как фактора устойчивости общества в исторической эволюции цивилизаций (О. Грелл, В. М. Золотухин, И. Карли, Дж. Лаурсен, В. А. Лекторский, Р. Портер, Л. В. Скворцов и др.) [1].

Отдельно можно выделить четвертую группу исследований, где толерантность рассматривается как философская категория отражения социального поведения человека и его гармоничного взаимодействия с мультикультурным окружающим миром (В. А. Балханов, В. А. Васильев, Б. С. Гершунский, Г. Д. Дмитриев, Д. В. Зиновьев, С. Мендус, П. Николсон, Л. В. Скворцов, Б. Уильямс и др.).

Цель статьи. Несмотря на достаточное количество исследований по проблемам мультикультурности и мультикультурной толерантности, открытым остается вопрос об исследованиях толерантных отношений в рамках перехода к новому типу социальных связей между сообществами и внутри них, основанному на принципах плюрализма и

сотрудничества. Это связано с тем обстоятельством, что стратегию устойчивого развития невозможно создать, исходя из традиционных общечеловеческих представлений и ценностей, стереотипов мышления. Выработка новых мировоззренческих подходов, поиск новых факторов развития является обязательным условием перехода к новейшему мировому сообществу эпохи глобализации.

Изложение основного материала исследования. В связи с вопросами о мультикультурной толерантности встает проблема единства двух феноменов – мультикультурности и саморазвития индивидуальности. Общеизвестным является мнение, что толерантность в отношении иных культур основана на свободе индивида как носителя определенного культурного знания. В действительности в ситуации, где свободой обладают оба партнера, возникает условие конкуренции за овладение пространством. Исходя из этого, диалог культур – это не свободное общение, а свободное соразвитие культур, что предполагает возможность одновременного формирования партнеров диалога. Поиск себя всегда осуществляется через «другого», в своей или иной культуре. Необходим вариант развития культуры, предполагающий появление человека, способного к самовоспитанию в направлении толерантности, а, вследствие этого – и к саморазвитию, поскольку только тому, кто совершенствуется сам, доступно понимание того, что другой тоже развивается.

Мультикультурность предполагает не просто терпимость, а взаимообогащение культур. Аналогичный алгоритм взаимодействия прослеживается как во внешнекультурном, так и во внутрикультурном аспекте. Человек, не способный к саморазвитию на базе своей культуры, не будет проявлять терпимости в отношении представителей иной культуры. Данное положение позволяет понять важность «снятия» противоречия толерантности и мультикультурности, так как проблема толерантности со второй половины XX столетия обрела международный характер, и ее взвешенное решение позволяет развязать нити многочисленных международных и внутривосточных конфликтов.

Важность проблемы мультикультурной толерантности выразилась в резком увеличении числа международных мероприятий, направленных на привлечение внимания мирового сообщества к этой животрепещущей проблеме, и на попытки нахождения условий, способствующих росту толерантности. Огромное значение имеет и локализация факторов, усложняющих решение проблемы мультикультурной толерантности. Одним из таких факторов является глобализация современного мира, суть которой состоит в резком расширении и усложнении взаимосвязей и взаимозависимостей как людей, так и государств, что выражается в процессах формирования планетарного информационного пространства, мирового рынка капиталов, товаров и рабочей силы, в интернационализации проблем техногенного воздействия на природную среду, межэтнических и межконфессиональных конфликтах и осуществлении безопасности [2].

Исследованиями в рамках социальной философии определены положительные и негативные моменты глобализации современного мира с точки зрения благоприятных условий для создания системы толерантных отношений как между сообществами, так и внутри них. Специфическими особенностями глобализации современного мира, по мнению политического психолога Г. Дилигенского, являются: экономическая взаимозависимость, информационная глобализация и взаимозависимость с точки зрения безопасности. Такая структура взаимозависимости социальных макросубъектов ведет к тому, что принцип толерантности в отношениях между сообществами и внутри них перестает быть желаемой характеристикой, а становится требованием строгой необходимости. При всем этом именно процессы глобализации в немалой степени затрудняют переход к принципиально новому типу межсубъектных отношений, базирующихся на принципе толерантности. Прежде всего, препятствием является нарастающее многообразие мира (появление новых государств, религий и т. д.). Хотя до недавнего времени казалось, что развитие человеческого сообщества протекает в направлении его гомогенизации и универсализации, что неизбежно создаст условия для развития культуры толерантности [3].

Веру в существование «общеобязательного и общезначимого, т.е. независимого от

исторических и географических условий, сознания» разделяли все ведущие западные мыслители, от Декарта до Вебера и Гуссерля. Свою лепту в разрушение этой веры внесла и глобализация, в ходе которой стал очевиден провал западного социального макропроекта в сфере общественных отношений. Этим проектом предусматривалось создание вселенского содружества наций, их объединение в рамках гомогенной социальной конструкции: глобального гражданского общества, находящегося под эгидой коллективного межгосударственного центра. Кризис международных организаций (включая ООН), планы западных государств о легитимации так называемых гуманитарных интервенций свидетельствуют о трудности, если не о невозможности обеспечения безопасности и даже выживания человечества. Это обстоятельство сохранится и при нынешней системе социальных отношений, основанной на «принципах господства и подчинения и органически включающей в себя стратегию баланса сил», по словам политолога Ю. А. Красина [4].

Одним из парадоксов глобализации, которая направляется западным миром, является следование принципам демократии, плюрализма и толерантности внутри стран Запада, и следование принципам господства, монизма и нетерпимости во взаимоотношениях с незападными странами. Принципы демократии, плюрализма и толерантности из базовых принципов западного общества все больше превращаются в принципы инструментальные, используемые избирательно. Иными словами, в качестве универсальных принципов человеческого сообщества предлагаются принципы либеральной демократии, следование которым обеспечивает безопасность западного мира, а вовсе не всего человечества. Однако эти принципы не находят понимания в немалой части мира, что вызывает реакцию навязывания их силой западным государствам. Отсюда следует, что «столкновение цивилизаций» действительно кажется неизбежным, и весь современный мир может быть отдан в жертву вечным принципам западной цивилизации. Сторонники дискурса цивилизаций при этом отмечают, что у современного человечества существует общий интерес – интерес выживания, который и должен обеспечить победу принципов плюрализма и мультикультурной толерантности.

Современные теории глобализации отмечают следующие свойства глобализируемого мира: усиление иррационализма, исключаяющего из структур социального действия социальную логику; приближение как западных, так и посткоммунистических структур к порогу легкодоступного и практически неконтролируемого разрушения цивилизации; фактическая легитимация терроризма как средства достижения политических целей [5].

Эти глубинные противоречия глобализации современного мира способствуют созданию предпосылок к уничтожению цивилизации в результате экологической или социальной катастрофы. Единственным выходом из настоящего тупика, по убеждению большинства современных социальных мыслителей, является переход к новому типу социальных отношений между сообществами и внутри них, основанному на принципах плюрализма, толерантности и сотрудничества. Стратегию устойчивого развития невозможно создать, исходя из традиционных общечеловеческих представлений и ценностей, стереотипов мышления. Выработка новой системы ценностей, нового мировоззренческого подхода является обязательным условием перехода к новейшему обществу.

Драматический опыт событий XX столетия вынуждает признать, что дальнейшее распространение интолерантности в сфере межгосударственных, межэтнических связей ставит под вопрос существование самого человечества, а, следовательно, обесценивает обретения всех известных цивилизаций. Эту мысль зафиксировала и Декларация ООН о толерантности (1993), подчеркнув, что современный мир «несовершенен, и есть основания опасаться, что он никогда совершенным не станет. Насилие, смерть, интолерантность могут его сделать лишь еще более жестоким и мрачным. Нет альтернативы толерантности, которая хотя и не решает всех проблем, но позволяет подходить к ним в духе открытости, прогресса и мира» [6].

В поисках причин наличия деструктивных факторов в современном мире следует также выделить нежелание западной цивилизации отказаться от роли авангарда человечества

и установить диалог на равных с другими цивилизациями. Следовательно, усиление позиции толерантности в сфере взаимодействия культур, народов, цивилизаций в условиях глобализации не имеет альтернативы.

Развивая рассуждения об идее толерантности на сферу вопросов о демократическом устройстве мира, необходимо признать, что толерантность служит одной из системообразующих характеристик демократии. В развитой демократической системе толерантность проявляется во всех сферах общественной жизни и образует основу для социальной и политической деятельности. Именно поэтому попытка либерально-демократического переустройства общества требует самого внимательного и неизбежного обращения к понятию о толерантности.

Центральный либеральный постулат «разрешено все, что не запрещено законом» есть не что иное, как одно из выражений принципа толерантности. Система либерализма исходит из признания узких потенциалов законодательства. По либерально-демократической концепции, закон создает только внешние структуры общественного развития, которое, в свою очередь, обладает колоссальными возможностями формирования. При этом также необходим установленный минимум социальной и политической стабильности, который создаст условия для беспрепятственного общественного развития. Для реализации всего этого, прежде всего, следует обеспечить экономическую самостоятельность индивидов, их свободу от государственной власти и совершенную автономию частной жизни. Либерализм заботится о свободе тех видов деятельности, которые обращены к созданию общественного продукта и обеспечивают рост частной собственности. Либерализм стремится достичь ликвидации всех ограничений приватной инициативы. Либеральное устройство поддерживает все виды социальных предприятий и объединений, поскольку видит в них реализацию и расцвет человеческой личности, развитие сил и способностей человека [7].

Применяя методы научного знания к рассуждениям в рамках социальной философии, необходимо признать, что нетерпимость как принцип социального поведения имеет не только социально-исторические, но и естественно-научные основания, и связан данный принцип с доминированием в науке «линейного» мышления. Эта парадигма рассуждений восходит к Аристотелю и получила законченное развитие в трудах выдающихся естествоиспытателей Нового времени. Основные постулаты линейного мышления следуют из детерминистических представлений о физическом мире и возможностях его математического описания с помощью линейных дифференциальных уравнений. Наиболее существенные из них следующие:

1. Большинство процессов можно описать с достаточной степенью точности с помощью линейных уравнений; нелинейные члены не вносят существенные качественные изменения в общую картину. Это представление обосновывает возможность безграничного роста потребления и безграничной экспансии человечества: возражения об ограниченности ресурсов в расчет не принимаются.

2. Существует однозначность стационарного решения в системе линейных уравнений, достигаемого рано или поздно независимо от начальных условий. Этому постулату соответствует представление о наличии единственно верной цели, к достижению которой следует стремиться любыми средствами.

3. Имеется устойчивость решения по отношению к виду уравнений и начальным данным. Тогда малые отклонения мало влияют на решение, и найденное «единственно верное» решение остается таковым независимо от изменения обстоятельств.

4. Существует возможность однозначной идентификации параметров в системе в случае полностью наблюдаемого набора состояний. Тогда по следствиям можно однозначно определить причину, т. е. опять-таки существует единственно верное объяснение любого результата.

5. Есть возможность определения устанавливающего фактора в любом процессе. Этот постулат предполагает, что надо только «правильно найти «ниточку» и потянуть за нее, а далее все пойдет само собой» [8].

Таким образом, в системе рассуждений о мультикультурной толерантности линейная

парадигма мышления служит теоретическим оправданием нетерпимости. Если существует единственно верное устойчивое решение, то зачем признавать остальные, явно худшие? Разумеется, обладатели знания о верном решении всегда правы, а их оппоненты – злостные вредители, подлежащие обличению и уничтожению, вплоть до физического.

Важность влияния линейного мышления не стоит преуменьшать. При том, что этот вид мышления относится к достаточно специализированной сфере естественно-научных исследований, фактически линейное мышление уверенно доминирует и в социально-гуманитарном знании. Однако в последние десятилетия в научной сфере была выработана качественно иная, нелинейная (синергетическая) парадигма, в корне изменяющая представления о динамических процессах и имеющая возможности для приложения в социальных исследованиях. Вот основные постулаты синергетических подходов, приложимые к рассмотрению общественных процессов эпохи глобализации:

1. Все процессы в живой природе (и тем более в социальной сфере) описываются нелинейными уравнениями.

2. Характер стационарного режима в нелинейной системе зависит от типа нелинейности, параметров системы внешней среды и начальных условий. (Это важнейший постулат, означающий неоднозначность развития системы, возможность наличия различных, но примерно одинаково вероятных путей развития.) Многообразие возможностей снимает неизбежность однозначной парадигмы развития и дает простор для выбора области решений, которая является предпочтительной. Иначе говоря, право на жизнь получают различные пути развития, среди которых уже не выделяется «единственно верный».

3. Устойчивость системы к малым отклонениям не является общим свойством. Это означает, что вблизи от линий раздела качественно различных траекторий развития системы даже небольшое воздействие может привести к колоссальным последствиям: отсюда вытекает роль личности и социальной организации в истории.

4. В нелинейных системах однозначная идентификация параметров обычно невозможна. Таким образом, существуют различные варианты объяснения сложившегося положения, и усилия следует сосредоточить не на поиске виновных, а на путях выхода из кризиса.

5. В нелинейных системах принцип «узкого места» не всегда справедлив. Поэтому необходим комплексный подход к решению сложных проблем [8].

Синергетические принципы исследования в изучении социальной жизни современного мира имеют особую ценность. Приложимость принципов синергетики к социокультурной практике нашей страны позволяет структурировать весь курс ее общественного развития в органичную систему.

В процессе рассмотрения вопроса о новых отношениях в рамках синергетической парадигмы толерантности в новейшем мультикультурном мире представляется необходимым освещение проблем вхождения Украины в глобализируемое пространство. Нынешнее вхождение нашей страны в глобальную социальную общность некоторые ученые считают третьим по счету. В отличие от первых двух «открытий» Украины (еще в рамках Российского государства) внешнему миру в XVI-XVII в. и в конце XIX – начале XX в. сегодняшнее вхождение в общемировое пространство является наиболее трудным, проблемным и наименее благоприятным.

Начало проблем для Украины лежит в том обстоятельстве, что включение новых стран в начале 90-х гг. в мировую экономическую систему происходит по крайне жестким и невыгодным для «новичков» правилам игры, разработанным западными странами. Как правило, результатом этого вхождения становится дальнейшее ухудшение структуры экономики, рост социального неравенства и социальной напряженности. Усиление зависимости Украины от мировых экономических процессов способствовало не преодолению социально-экономического кризиса, а его переходу в более острую форму. Согласно выводам ряда экспертов, стремительная интеграция Украины в мировое хозяйство, усиливающая зависимость национальной экономики от ресурсов и условий

функционирования глобальной экономики, приобретает деструктивные формы [9].

Тем не менее, синергетические подходы к объяснению происходящих в Украине событий приводят к фиксации несомненных достижений в области становления новейшего украинского государства и общества, колоссальных шагов в области мировоззрения, роста качества общественного сознания, достигнутых с помощью мультикультурно-толерантных подходов на пути либерально-демократических реформ. Это связано с мировоззренческой плюрализацией, становлением демократической правовой системы, развитием парламентаризма, оформлением многопартийности, фактическим созданием избирательной системы, реформой местного самоуправления, идеологической свободой, деятельностью независимых средств массовой информации и т. п.

Выводы и перспективы дальнейших научных разработок в данном направлении.

Подытоживая рассуждения о феномене мультикультурной толерантности и отражении данного явления в системе социально-философского знания, можно признать, что современная синергетическая парадигма общественного мироустройства полностью согласуется с принципом мультикультурной толерантности применительно к построению социальной жизни. В социальных отношениях не существует «единственно верных» решений; все точки зрения заслуживают внимания и обсуждения, а устойчивость принятого решения зависит от уровня его поддержки всеми заинтересованными сторонами. Исходя из этого представления, синергетический подход может быть положен в основу социальной деятельности на всех уровнях, и прежде всего на уровне управления государственными и социальными структурами, поскольку в цивилизованном мире государство традиционно играло и продолжает играть ведущую роль в общественной жизни.

Синергетические подходы к решению возникающих проблем в самых различных областях – важнейшее цивилизационное обретение, которое функционирует на стыке государственной, социальной и частной жизни. Вопросы толеранизации отношений государства, общества и личности являются одними из наиболее важных в условиях развивающейся мультикультурности мира. Решение данных вопросов демонстрирует один из факторов синергетического устройства современного глобализированного общественного пространства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Касьянова Е. И. Нравственная активность как сущностная характеристика толерантности / Е. И. Касьянова. — М.: «Компания Спутник+» 2007. — 111 с.
2. Иванов Н. Глобализация и проблемы оптимальной стратегии развития / Н. Иванов // *Мировая экономика и международные отношения*. — 2000. — № 2. — С. 15.
3. Актуальные вопросы глобализации («круглый стол»). Выступление Г. Дилигенского // *Мировая экономика и международные отношения*. — 1999. — № 4. — С. 37.
4. Красин Ю. А. О конфликте цивилизаций и практических шагах к устойчивому миру миров./ Ю. Красин // *От диалога цивилизаций к сотрудничеству и интеграции. Наброски проблемного анализа.* / Под общ. ред. С. С. Сулакшина. — 2-е изд-е. — М.: Научный эксперт, 2006. — С.125.
5. Покровский Н. Е. Глобализация и конфликт / Н. Покровский// *Вестник Моск. ун-та. Сер. 18, Социология и политология*. — 1999. — № 2. — С. 33.
6. Валитова Р. Р. Толерантность: порок или добродетель? / Р. Валитова // *Вестн. Моск. ун-та*. — Сер. 7: *Философия*. — 1996. — № 1. — С. 36.
7. Леонтович В. В. История либерализма в России. 1762-1914. / В. Леонтович. — М., 1995. — С. 4-5.
8. Ризниченко Г. Ю. Нелинейное мышление и экологическое сознание / Г. Ризниченко // *Синергетическая парадигма*. — М., 2000. — С. 474-476.
9. Дороховський О. М. Проблеми та перспективи розвитку транспортно-логістичної системи України / О. Дороховський // *Економіка і управління*. — 2012. — № 5. — С. 60-65.

Афанасьев Александр Иванович – доктор философских наук, профессор кафедры философии и методологии науки Одесского национального политехнического университета

УДК: 009:168.522

ПАРАДИГМЫ ГУМАНИТАРИСТИКИ: ВЫТЕСНЕНИЕ ИЛИ СОСУЩЕСТВОВАНИЕ?

Выделяются специфические особенности парадигм гуманитарного знания, сравниваются парадигмы естественных и гуманитарных наук, обосновывается возможность научных и вненаучных парадигм в гуманитаристике. Вопреки идее Т. Куна о борьбе и вытеснении парадигм, утверждается возможность их сосуществования в культуре и науке.

Ключевые слова: парадигма, гуманитаристика, естествознание, наука, парадигмы гуманитарных наук, сосуществование парадигм.

ПАРАДИГМИ ГУМАНІТАРИСТИКИ: ВИТІСНЕННЯ АБО СПІВІСНУВАННЯ?

Виділяються специфічні особливості парадигм гуманітарного знання, порівнюються парадигми природничих і гуманітарних наук, обґрунтовується можливість наукових і позанаукових парадигм в гуманітаристиці. Всупереч ідеї Т. Куна про боротьбу і витіснення парадигм, стверджується можливість їх співіснування в культурі та науці.

Ключові слова: парадигма, гуманітаристика, природознавство, наука, парадигми гуманітарних наук, співіснування парадигм.

PARADIGM HUMANITIES: DISPLACEMENT OR COEXISTENCE?

The specific features of the paradigms of human knowledge are highlighted, the paradigms of natural sciences and humanities are compared. The possibility of scientific and non-scientific paradigms in the humanitaristics is grounded. Contrary to Kuhn's idea of struggle and exclusion of paradigm, the possibility of their coexistence in culture and science.

Key words: paradigm, humanitaristics, natural sciences, science, paradigm of science of humanities, the coexistence of paradigms.

Термин «парадигма» широко используется в литературе, посвященной анализу структуры науки, ее истории, и особенно в тех случаях, когда речь идет о моделях эволюции науки. Чаще всего он соотносится с естественнонаучным знанием, откуда экстраполируется на науку вообще. В период, когда математические и формально-логические методы давали хороший эффект в построении физических теорий, последние заслужили право считаться образцами, которые успешно и безуспешно пробовали применять в самых разных отраслях науки. Дальнейшая эволюция естествознания, в частности, переход его в постнеклассическую стадию, бурное развитие гуманитарных наук, особенно лингвистический и нарратологический бум, поставили перед методологией науки множество вопросов о новых лидирующих дисциплинах и о их парадигмах. Подтверждение некоторыми разделами гуманитарного знания своего подлинно научного статуса инициирует размышления о правомерности гуманитарно-научных парадигм [11]. Обсуждаются даже особенности парадигмальных оснований гуманитарного познания вообще и возможность или невозможность их общенаучного статуса [13]. Повсеместное применение термина «парадигма» обусловило вопросы о его терминологической значимости, точности определения, адекватности применения сопутствующих терминов к тому феномену, который именуется парадигмой, способах исследования парадигмы [3]. Складывается впечатление, что феномен парадигмы обнаруживается во всех сферах человеческой деятельности: мыслительной и практической, научной и культурной. Если это так, то неизбежна проблема сосуществования парадигм как в различных познавательных и деятельностных нишах, так и внутри них. Обсуждение данной проблемы и является целью статьи.

Т. Кун придал понятию парадигмы четко выраженный методологический характер [9, с. 28], и оно одно время использовалось преимущественно в методологической литературе,

причем посвященной в большей степени естествознанию и господствовавшим там теориям. Однако, даже в физике парадигма – это не только теории, методы и чисто научные стандарты, хотя они и являются определяющими, но и некоторая картина мира, философские установки, мировоззренческие ценностные ориентиры и т. д. Уже это дает основания использовать понятие парадигмы за пределами естествознания и даже за пределами науки, например в теологии. Скажем, томистская идея гармонии веры и разума и формула Тертуллиана «верую, ибо абсурдно» могут рассматриваться как две противоположные парадигмы. Повсеместное распространение термина «парадигма» обусловило многочисленные исследования парадигмальных феноменов и поставило вопрос о создании теории парадигмы [16].

Термин «парадигма» оказался настолько удачным, что получил широкое применение не только в научной, но и в учебной, публицистической и даже художественной литературе, особенно с середины 70-х годов XX века и, прежде всего, в тех случаях, когда соответствующий текст претендовал на научность или хотя бы на профессиональную адекватность. Это понятие в различных вариациях используется в лингвистике, где языковой парадигмой считается система смыслов, обнаруживаемая в языковых единицах [6, с.15], в литературоведении, где парадигмой выступает структура художественного языка в конкретную эпоху, а «парадигмальные тексты» выполняют функцию культурной целостности [17], в искусствоведении как культурная или стилевая парадигма, подразумевающая синхронное единство культуры или единый стиль в искусстве, которые определяют различные стороны социокультурной жизни [5], в истории и политологии как совокупность смысложизненных ориентиров в конкретную историческую эпоху [12], а в исторических исследованиях как набор философских подходов, ориентирующих историка [8]. Получается, что парадигмой можно назвать и осознанный образец применения метода, и неосознанный механизм унификации в культуре как образец решения практических и интеллектуальных проблем, и модель поведения, транслируемая в нарративной форме в виде мифа или притчи, и просто некий способ рассуждения, и недостижимый образец, шедевр в искусстве, и некая служебная инструкция, и определенная мыслительная установка. Особенностью таких парадигм является сочетание формализованных, описанных правил деятельности и неформализованных, неосознанных или осознанных, но неписанных правил.

Очевидно, что термин «парадигма» здесь именуется как минимум две группы феноменов. Во-первых – реально существующую интересубъективную систему образцов, идеалов и норм, направляющую деятельность социальных и профессиональных групп и индивидов. Ее можно называть культурной парадигмой. Во-вторых – субъективную систему образцов, идеалов и норм, определяющую индивидуальное исследовательское или художественное творчество, что допускает разделение на исследовательские, научные, парадигмы и парадигмы творчества, где тоже может наличествовать своеобразное исследование, отличное, впрочем, от научного. Приобретая сторонников, они становятся интересубъективными в рамках данного сообщества ученых, литераторов и пр. Индивидуальные парадигмы могут как совпадать, так и не совпадать с интересубъективными. В этом смысле культурные парадигмы определяют поведение людей, например их бытовое приспособление к факту существования чинов и их приобретения (как было, к примеру, в царской России), а также соответствующие оценки, например, почитание мундиров, чинов, государственных должностей и наград (что стало одной из центральных тем в российской дореволюционной литературе). В реальной жизни эти культурные парадигмы обычно не анализируются, не осмысливаются. Поэтому их нравственная оценка не составляет до поры, до времени проблемы, пока они не будут осмыслены в литературе или искусстве, которые создадут соответствующие парадигмы чиновничества или чиновопочитания. Их, в свою очередь будут анализировать теория литературы или искусствоведение сквозь собственные парадигмы [2, с.157-190].

Рассматривая естественнонаучные парадигмы, легко заметить, как они определяют индивидуальное творчество ученых. Примерами могут служить парадигмы классической механики, квантовой механики и др. Не случайно парадигмы связывают с соответствующими

научными сообществами, группирующимися вокруг определенных парадигм. Поэтому, даже зная имена основоположников, мы не рискуем назвать их парадигмы индивидуальными. Ньютоновская или птолемеевская парадигмы не предполагают, что их разрабатывали и ими пользовались исключительно Ньютон и Птолемей. В искусстве и литературе, как и в науках о них, дело обстоит так же и в то же время иначе. С одной стороны, там тоже обнаруживаются школы и направления, группирующиеся вокруг основных идей, методов, лидеров. Здесь напрашивается аналогия с естественнонаучными парадигмами и научными сообществами. Можно упомянуть немецких романтиков, парадигма которых предполагала, что в сознании художника рационально оформленная идея реализуется в соответствующем поэтическом или живописном образе. Показательным является деятельность русских символистов, у которых при всем их своеобразии, отсутствии единого стиля и единой концепции, все же четко просматривается общее парадигмальное основание творчества – стремление выразиться аллегориями и символами: «мысль изреченная есть ложь». Но, с другой стороны, огромное значение приобретают индивидуальные парадигмы, которые не всегда четко фиксируются самими их носителями, а тем более читателями или зрителями. Обнаружение подобных парадигм учеными-гуманитариями сродни естественнонаучному открытию. Ю. Лотман показывает, как выработанная А. С. Пушкиным парадигма историко-культурного процесса определяла его творческие замыслы и их воплощение в стихах и прозе [10]. При этом сам Лотман принадлежал к Тартуско-московской семиотической школе как научному сообществу со своей исследовательской парадигмой. Существенно, однако, что как парадигмы творческой работы литераторов, так и парадигмы ученых, исследователей их творчества, не являются столь общезначимыми как в естествознании.

Функционирование в культуре большого количества парадигм ставит вопрос об их сосуществовании, в том числе, соизмеримости, взаимовлиянии, совместимости, преобладании, борьбе, вытеснении, дроблении, объединении и т.п. Сосуществование парадигм обуславливает их разнообразное влияние, выходящее за пределы той области знания и деятельности, где парадигма сформировалась. Можно предположить наличие культурного механизма, переноса парадигмы из одной сферы в другую. Иначе многие открытия выглядят как чудо. Так иногда чудесным описывают изобретение фотографии, которая получилась из якобы случайного совмещения знаний о химических реактивах со знанием камеры-обскура. Однако, как отмечает Р. Архейм, к такому совмещению человечество было готово столетиями раньше. Но фотография появилась тогда, когда она смогла стать помощником в развитии реалистической парадигмы в искусстве, привнеся характерное чисто механическое навязывание проективного образа физического мира [1, с.145].

Парадигмы можно различать по степени общности и, соответственно, преобладания, в зависимости, например, от характера интеллектуальной или практической деятельности. Общая мифологическая оценка древними греками упорядоченности мира, государства, семьи по существу являлась парадигмой космоса-порядка, установленного олимпийскими богами, которые победили титанов, олицетворявших хаос. Если представления древних о космосе являются проекцией человеческого порядка на мир, то нельзя ли их считать первой гуманитарной парадигмой, с которой соотносились все представления о порядке, гармонии, красоте? Последнее, между прочим, показывает, почему круговое движение планет и светил именно по совершенному кругу казалось таким убедительным? Ведь не случайно Аристотель выстроил 56 круговых орбит вокруг неподвижной Земли, объяснявших даже «петли» звезд. Поэтому неудивительно, что даже Тихо Браге спустя две тысячи лет отстаивал этот небесный порядок, предположив вращение планет вокруг Солнца, а его – вокруг неподвижной Земли.

Возможно, поэтому в Древней Греции техника (*techne*) была связана не только с ремесленным мастерством, но и с высоким искусством. И ремесленное, и художественное произведение считались продуктами *techne*. Здесь можно усмотреть влияние той же парадигмы космической гармонии, которое продолжается и в период Ренессанса, хотя средневековое христианство переставило многие акценты. Разумеется, это была не

единственная парадигма культурной деятельности, но тяга к упорядоченной универсализации преобладала, несмотря на специализацию видов деятельности и умножение их образцов. У Леонардо да Винчи живописное полотно и техническое изобретение были однопорядковыми вещами. Лишь начиная с Галилея, постепенно преодолевается универсализм Возрождения и прежняя общекультурная парадигма. Философия, наука, искусство, техника обретают собственные ниши с собственными парадигмами. Рецидивы парадигмы «*techne*» проявляются до сих пор: когда мы термином «техника» характеризуем высокий уровень мастерства живописца, музыканта, футболиста, лектора, ученого и других представителей творческих профессий. Специализация науки также вызвала к жизни разные специализированные научные парадигмы наряду с общими естественнонаучными. По-видимому, их можно классифицировать в соответствии с классификацией наук: и в естествознании, и в гуманитаристике.

Парадигмы, работающие в различных сферах гуманитарного творчества – философии, литературе, искусстве, а также в гуманитарных науках – социологии, культурологии, истории, литературоведении – так или иначе воспроизводят специфику своих сфер. Во-первых, они задевают не только научные, но и сословные, классовые, национальные интересы, что обеспечивает государственную, идеологическую или иную поддержку соответствующих парадигм. Во-вторых, гуманитарные науки намного более разнородны по множеству признаков по сравнению с естествознанием, что обуславливает наличие множества парадигм. В-третьих, принципиально невозможно в одной теории охватить все разнообразие культурной жизни, поэтому парадигма, в рамках которой изучается культурная деятельность, не может быть одна. В-четвертых, гуманитарные теории, особенно с качественными подходами, не так логически строги, как естественнонаучные и часто включают в себя не просто философские идеи или философское обоснование, а конкретные философские концепции, как, например, марксизм в исторических или экономических теориях или фрейдизм в литературоведении. То есть, философский компонент выступает не просто предпосылочным знанием, как в естествознании, но часто является содержательным, а то и определяющим все теоретическое построение. Так строятся многие литературоведческие теории. В исторических науках парадигмально-теоретическую роль выполняют различные концепции философии истории. В-пятых, объект гуманитарного, в особенности социогуманитарного, знания довольно быстро меняется, и смена теорий и, соответственно, парадигм должна поспевать за ним. В-шестых, исследовательская деятельность в гуманитаристике часто ориентируется в первую очередь на оригинальность, непохожесть, а не просто на новизну как обычное научное знание, на обнаружение таких «белых пятен», которые подсказывает не «работающая», известная, теория, а новая идея, взятая нередко из иной дисциплины, чаще всего из философии. Поэтому установка на творческую оригинальность порой преобладает над фундаментальностью разработки конкретного вопроса. Напротив, исследовательская деятельность в естествознании чаще всего ориентируется, особенно, в период «нормальной науки», на образцы успешного решения проблем и сами проблемы обычно обнаруживаются и формулируются в рамках соответствующих парадигм. Поэтому из теории, выступающей парадигмой, стараются «выжать» все возможное, а иные, оригинальные подходы не приветствуются, ибо выглядят поспешными, поверхностными или не вполне «грамотными». Этот фактор создает впечатление большей основательности, фундаментальности работы ученого-естественника. Такой фундаментальностью отличались физики Л. И. Мандельштам, Л. Д. Ландау, И. Е. Тамм [7, с.19], Э. Ферми. Ферми, например, обладая и оригинальностью, и чутьем нового, весьма критично относился к стремлению некоторых физиков найти нечто сверхновое, не исчерпав всех возможностей в рамках существующих представлений. Именно его фундаментальность требовала взять от теории максимум, прежде чем перейти к новой [14, с.43].

В употреблении термина «гуманитарные парадигмы» можно обнаружить четыре основных смысла. Во-первых, этот термин применяется к парадигмам деятельности в области культуры. Человек, не умея жить в природе, переделывает ее, создавая культурную

среду своего обитания. Одним из механизмов культурной деятельности являются парадигмы как образцы культурного творчества. Они изучаются, скажем, культурологией как гуманитарной дисциплиной, из-за чего считаются гуманитарными парадигмами. Подобной культурной парадигмой в принципе может быть рассмотрена и естественнонаучная парадигма. Поэтому называть все культурные парадигмы гуманитарными, возможно, верно по существу, но бессмысленно терминологически, ибо теряется актуальная проблема соотношения гуманитарных и естественнонаучных парадигм как внутринаучных образований. Во-вторых, гуманитарными парадигмами называют парадигмы высокого творчества в области искусства и литературы. Применение термина вполне оправдано, но с оговорками, ведь исследование, познание, приобретение знания не является главной задачей литературы и искусства. В-третьих, применительно к технической практической и научной деятельности, а также к естественнонаучному исследованию выдвигается требование человекообразности, и прежде всего учета возможных рисков и опасностей для человечества. Подобные гуманистические аксиологические императивы также называют гуманитарными парадигмами, но это не есть собственно парадигмы гуманитарных наук или вообще исследовательской деятельности. В-четвертых, парадигмы научной исследовательской деятельности в сфере духа, в отличие от исследований природных объектов, к которым принадлежит и человек как природный объект, являются парадигмами гуманитарных наук и в этом контексте гуманитарными парадигмами. Сказанное относится и к исследованию естественнонаучных текстов и самого естественнонаучного мышления. Поэтому, если ученый-естественник рефлексировать по поводу своей мыслительной деятельности и своей науки, то он вступает в сферу гуманитарного познания («переходит этажом выше») и должен включаться в существующие гуманитарные парадигмы или создавать новые. Не случайно методологию науки причисляют к гуманитарным дисциплинам, хотя она создавалась не только гуманитариями. Это относится и к истории науки, и другим дисциплинам, изучающим науку.

По-видимому, парадигмальное разнообразие следует считать не недостатком, а достоинством, как науки, так и вообще культуры, разумеется, при соответствующем смысловом различии. Указанное разнообразие требует дополнительных описаний. Шведский социолог Т. Бранте замечает: «Наука об обществе отличается от естественной науки тем, что обычно она полипарадигматична, т. е. в ней сосуществуют несколько конкурирующих традиций, которые поддерживают соответствующие группы или школы» [4, с.431].

Таким образом, можно констатировать, что в культуре наличествует большое количество парадигм, различающихся и уровнем, и сферой функционирования. Несовместимость парадигм, вытесняющих друг друга, характерна для классического естествознания, основанного на жестких канонах научности, и не является общекультурной нормой. Парадигмы, в основном, имеют собственные культурные и познавательные ниши.

Модель сосуществования парадигм в культуре, в частности в гуманитарных дисциплинах, является обобщением наблюдаемых там процессов. Поэтому она лучше соответствует реальной истории культуры, но существенно уступает куновской модели в объяснительных интенциях. Ведь модель Куна хорошо описывает и объясняет характер и причины научных революций и относительно спокойных периодов и демонстрирует собственно эволюцию науки. Модель сосуществования парадигм этого не дает. Очевидно, что теория парадигм далека от своего завершения. Очевидно также, что без анализа парадигм в гуманитарной сфере создание такой теории невозможно.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Арнхейм Р. Новые очерки по психологии искусства. — М.: Прометей, 1994. — 352 с.
2. Афанасьев А. И. Гуманитарное знание и гуманитарные науки: монография. — Одесса: Бахва, 2013. — 288 с.

© Гансова Емма Августівна

3. Богатая Л. Н. Размышления о парадигме и способах ее определения // Научный вестник Чернивецкого университета: Сборник наук. работ. – Вып. 663-664. Философия. — 2013. — С. 3-9.
4. Бранте Т. Теоретические традиции социологии // Монсон П. Современная западная социология: теории, традиции, перспективы. — СПб.: Нотабене, 1992. — С. 415-444.
5. Вейдле В. Умирание искусства. Размышления о судьбе литературного и художественного творчества // Самосознание европейской культуры XX века: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. — М.: Политиздат, 1991. — С. 268-272.
6. Воробьев В. В. Культурологическая парадигма русского языка: Теория описания языка и культуры во взаимодействии. — М.: Ин-т русского языка им. А. С. Пушкина, 1994. — 162с.
7. Гинзбург В. Л. Новые физические законы в астрономии. — Вопросы философии. — 1972. — № 11. — С. 14-79.
8. Гуревич А. Я. Историческая наука и историческая антропология // Вопросы философии. — 1988. — №1. — С.56-70.
9. Кун Т. Структура научных революций. — М.: Прогресс, 1977. — 301 с.
10. Лотман Ю. М. Замысел стихотворения о последнем дне Помпеи // Лотман Ю. М. Пушкин: Статьи и исследования. — СПб: Искусство-СПб, 1999. — С. 293-299.
11. Марчук М. Г. Витоки сучасної гуманітарно-наукової парадигми // Філософія гуманітарного знання: раціональність і духовність. — Чернівці: Рута, 2008. — С. 167-180.
12. Неретина С. С. Смена исторических парадигм в СССР. 20-е – 30-е годы // Наука и власть. — М.: Политиздат, 1990. — С.154-186.
13. Петрушенко В. Л. Гуманітарне пізнання: сучасний статус та парадигмальні зміщення // Научный вестник Чернивецкого университета: Сборник наук. работ. — Вып. 663-664. Философия. — Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. — С. 10-18.
14. Понтекорво Б. М., Покровский В. Н. Энрико Ферми в воспоминаниях учеников и друзей. — М.: Наука, 1972. — 160 с.
15. Руденко Д. И. Лингвофилософские парадигмы: границы языка и границы культуры // Философия языка: в границах и вне границ. — Т.1. — Харьков: Око, 1993. — С. 112-124.
16. Севостьянова М. «Белые пятна» теории парадигм // Філософські пошуки. — Вып. XXVII. — Львів-Одеса: Cogito — Центр Європи, 2008. — С.146-155.
17. Тынянов Ю. Н. Поэтика. История литературы. Кино. — М.: Наука, 1977. — 574 с.

Гансова Емма Августівна – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 101+370.5

УКРАЇНСЬКА КЛАСИЧНА СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ЯК СКЛАДОВА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ

Стаття присвячена дослідженню української соціальної філософії XIX століття, яка є частиною європейської соціальної філософії цього періоду. Представники української філософії, з однієї сторони, втілюють у своїх роботах пануючі на той час у Європі парадигми, з іншої сторони, вносять немало цінних, власних ідей, що породжені національними культурними, соціально-психологічними особливостями українського суспільства.

Ключові слова: соціальна філософія, закони суспільства, пізнання.

УКРАИНСКАЯ КЛАССИЧЕСКАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ФИЛОСОФИЯ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЕВРОПЕЙСКОЙ ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ

Статья посвящена исследованию украинской социальной философии XIX века, которая является частью европейской философии этого периода. Представители украинской философии, с одной стороны, воплощают в своих работах господствующие в этот период в Европе парадигмы, с другой стороны, вносят немало ценных, собственных идей, порожденных национальными культурными, социально-психологическими особенностями украинского общества.

Ключевые слова: *социальная философия, законы общества, познание.*

UKRAINIAN CLASSICAL PHILOSOPHY AS PART OF EUROPIAN PHILOSOPHY

The article is devoted to analyzing Ukrainian social philosophy of the 19-th century. It is proved that Ukrainian philosophy is the part of European philosophy. The represents of the national philosophy apply not only the main paradigms of European philosophy but they bring a lot of own ideas which reflect national cultural, psychological peculiarities of Ukrainian society.

Key words: *social philosophy, social laws, study.*

Наше дослідження має наступні цілі:

- відкрити маловідому сторінку в історії європейської філософії 19-го століття;
- продемонструвати концепції українських філософів, які можуть бути корисними сьогодні завдяки наявності в них теоретичного рівня національної ідентифікації, оригінальних підходів до пізнання законів суспільства взагалі і культурної специфіки народу, зокрема;
- збагатити теоретико-методологічні засади сучасної соціальної філософії категоріальним апаратом класичної національної філософії з метою розуміння трансформаційних процесів в українському суспільстві та їх узагальнення. Українська філософія 19-го століття є професійним науковим знанням. Однією з ознак цього є приналежність вчених до відомих шкіл: позитивізму, неопозитивізму, неокантіанства, герменевтики або феноменології. Наукова спадкоємність, вірність певним науковим традиціям є ще одним доказом професійності в тій чи іншій галузі науки. Проблема існування української філософії містить й інший аспект. Він полягає в її національному «акценті». Інакше кажучи, виникає питання: «Чи можлива національна філософія суспільства?» На перший погляд таке питання здається абсурдним. Воно не виникає, коли мова йде про фізику, біологію, математику. Але сутність гуманітарного знання інша. М. Вебер проголосив атрибутом науковості суспільствознавства здатність передати об'єктивні цінності культурного середовища: епохи, часу, народу. Такі методологічні принципи виправдовують існування «національної» філософії. «Національна» філософія має право на існування також і тому, що вона утворює теоретичний, науковий рівень суспільної свідомості, вбираючи також і елементи суспільної психології. Таким чином, українська філософія не може не відбивати культурну специфіку національного існування народу. Підсумовуючи сказане, ми стверджуємо, що позитивістське рішення питання про існування національної філософії буде негативним; підходячи ж до нього з гуманітарного боку, ми одержимо ствержувальне рішення цієї проблеми. Поряд із загальними суспільними функціями українська філософія має своє особливе призначення. Характеризуючи його, слід виділити функцію національної ідентифікації. З класичних творів українських вчених О. Бочковського, С. Дністрянського, М. Драгоманова, М. Грушевського, В. Липинського і багатьох інших ми пізнаємо закони утворення нації як суб'єкта історії. Вони описані в категоріях філософії, проілюстровані історією народу і відбивають його цінності. Таким чином, теоретико-пізнавальна функція філософії представлена як конкретизація загальносуспільних законів у житті українського суспільства. Методологічна роль української філософії простежується в формуванні загального погляду на закони розвитку і функціонування України, на моделювання її майбутнього. Вивчення української філософії доцільно здійснювати, аналізуючи ті методологічні засади, на яких виникали різні течії в

філософській науці. Найбільш яскраво представлені позитивістський і неокантіанський напрями. Проблеми, які стали центральними в ряді теорій, можуть теж стати основою класифікації української філософії. Це – методи соціального пізнання та його специфіка, соціальний детермінізм і багатофакторність історії, проблеми націології, прогрес і його критерії, традиції, звичаї та право, закони державотворення. Добре представлена теорія цивілізації. Передумовами виникнення соціології як науки слід вважати такі факти політичної історії, культурні явища та ідеї, які вплинули на подальшу проблематику філософських теорій, обговорювались, переживались, залишаючи свій відбиток у вигляді національної ідеї (ідеології), в науковій спадщині вчених. Так, вже розташування України в геополітичному просторі між західною і східною Європою, пошуки своєї власної державності та існування тривалий час в межах інших держав, досить пізні закріпачення українського селянства, історія козаччини і козацьких республік, демократичні тенденції в Конституції Пилипа Орлика, заборона українського козацтва, – все це сторінки історії, які потрібно вважати історико-політичними передумовами виникнення української філософії. До культурних передумов слід віднести два ряди фактів з духовного життя України. Це, перш за все, заборона російським урядом української мови і літератури (Валуєвський і Ємський накази). Таке «обезмовлення» відгукнулось з великою силою в багатьох поколіннях української інтелігенції, для якої проблема мови стала тотожною проблемі існування народу і нації. Другим чинником національної філософії слід вважати виникнення історичної науки в її специфічних формах збирання епістолярних джерел, пам'яток народної творчості, фольклору. Самобутнім був і процес інституалізації української соціальної думки, який здійснювався через наукові товариства, братерства, гуртки. Одночасно з початком історичних досліджень прокидається й інтерес до народного життя: мови, пісні, звичаїв та обрядів. Окреме місце серед передумов і чинників української філософії 19-го століття займають ідеї попереднього покоління філософів. З цих ідей слід виділити такі: ідея рівності людей, повага до їх прав і свобод (Х. Філалет, І. Вишенський, П. Орлик, Г. Сковорода); ідея переваги особистості над соціальним «загалом», особистісної свободи по відношенню до закону (Г. Сковорода); примат духовного, божественного в людині над матеріальним (Г. Сковорода); ідея чуттєвої моральної домінанти, втіленої в категорії «серце», в людській свідомості, пізнанні, житті (Д. Юркевич).

Говорячи про філософську спадщину, не можна не згадати членів гуртка «Кирило-Мефодіївське братство» (Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров, М. Гулак). Сенс їх діяльності полягає в релігійному воскресінні України. Крім того їм були притаманні думки про особливі характерологічні риси українців, такі як цінність людини, духовність, любов до природи, почуття свободи (М. Костомаров). Ідеологічним кредо П. Куліша стала концепція збереження недоторканості і чистоти національно-народного джерела, яку його критики назвуть «хуторянською філософією». Європейський позитивізм, особливо філософія О. Конта і Дж. С. Мілля дали життя українській філософії взагалі і, зокрема, її позитивістському напрямку, до якого входили В. Лесевич, І. Лучинський, М. Грот, С. Остапенко, С. Подолинський, О. Стронін, М. Ковалевський, В. Данилевський. Їх легко ідентифікувати як представників позитивізму, бо їх вчення поєднують наступні загальні риси:

- натуралізм та органіцизм;
- механіцизм, зокрема, енергетизм;
- об'єктивний метод і критика суб'єктивізму;
- ідея прогресу в суспільстві;
- порівняльно-історичний метод;
- уява про соціальну філософію як узагальнення законів біології, психології, історії;
- «соціальний атомізм», як пізнавальний принцип, покладений в основу розуміння суспільства.

Але, слід підкреслити, що кожний з дослідників зумів внести своє оригінальне бачення законів суспільства.

Так, наприклад, І. Лучинський і С. Подолинський «обмежили» дію біологічних законів в суспільстві, погоджуючись з тим, що на певних етапах його розвитку з'являються суто соціальні закони: закон взаємодії людських поколінь (Лучинський) та закон зростання людської солідарності, змагання, конкуренції людських здібностей (Подолинський).

Своєрідність українського позитивізму полягає в тому, що його представники розуміли обмеженість біологічної і механістичної парадигм, намагались доповнити їх законами психології, або культурології. Тому, наприклад, М. Грот пояснює природу прогресу, інгресу і регресу в суспільстві, з одного боку, збільшенням людської енергії, в умовах прогресу, а з другого, зменшенням її під час регресу. В той же час ці стани суспільства супроводжуються психологічними коливаннями людських почуттів, які змінюються від почуття щастя в умовах прогресу до страждань під час регресу.

Категорії «енергія» і «організм» допомагають зрозуміти суть ідеї, яка поєднала фізичний енергетизм та біологічний органіцизм в концепції Н. Грота.

Психологія і фізіологія індивіда, як здавалось вченим того періоду, скоріше допоможуть зрозуміти суто людські закони на відміну від фізики та біології.

З категорією волі була пов'язана довічна філософська загадка про межі дії законів природи в людині та в суспільстві. На рубежі століть філософи визнають, що людські істоти відрізняються від природних не стільки розумом, скільки волею. Грот вважає, що подальший розвиток філософської теорії пов'язаний з необхідністю розробки психологічного розуміння «свободи волі» (не філософського). «Все ускладнено незрозумілістю психологічного поняття свободи волі», – пише Грот.

Ще одна обставина, яка компрометує принципи позитивізму, за думкою автора, пов'язана з тезою про людське щастя, яке повинно супроводжувати прогрес і бути його ознакою. Але дійсність демонструє зростання страждань. «Мы сознаем бессилие попыток теоретически доказать факт возрастающего счастья человеческого рода».

Таким чином, Н. Грот показує методологічні тупики раннього позитивізму, а також пізнавальну і наукову безперспективність ідеї прогресу в соціології.

Через принцип психологізму М. Грот приходять до висновку, що філософія має вивчати психологічні явища в суспільстві, які такі ж самі, як і в окремій людині.

Так, відчуття, притаманні індивіду, в суспільстві існують у формі мови і знань; почуття, пов'язані з оцінкою, мають суспільний прояв у вигляді звичаїв, уподобань, художньої творчості; явище волі в суспільстві існує як політичні тенденції; й, кінець кінцем поведінка, дія – це юридичні, економічні норми і закони, які обумовлюють поступ людства. Таким чином, філософія, в уяві М. Грота – це синтез етики, політичної історії, права, економіки.

Видатною фігурою в філософії України слід вважати О. І. Строніна. Роботу «История и метод» він присвячує методу наукового пізнання суспільства, який повинен передбачити класифікацію соціальних явищ, або їх типологію, спостереження, індуктивну логіку в соціальному аналізі.

«История общности» О. Строніна далеко виходить за межі класичної позитивістської школи і механіцизму.

Історія громадянства – це результат культурної динаміки. В роботі мова йде про те, що культурні чинники, наукові, естетичні, художні, економічні, політичні зумовили розвиток суспільства. Характеристика етапів нагадує, скоріше, «ідеальні типи», які соціолог виокремлює на основі ідеї (ідеології), як системоутворюючого початку. Так, ідея родини визначає патріархальне суспільство, ідея (ідеологія) державності й кастовості дає державно-аристократичний стан, ідеї права і гуманізму народжують політичну демократію.

Треба зауважити, що українські філософи розуміли прогрес суспільства складніше, ніж це представлено в Контівському «законі трьох стадій». Вже М. Грот, а потім й

О. Стронін та І. Франко стадіальність суспільства не сприймають як рух до безумовного вдосконалення духовності.

Соціальну динаміку О. Стронін описує як шестичасну, що проходить цикли прогресу, застою, регресу, виродження, переродження і відродження.

Домінування еволюційної методології в творчості філософів цього напрямку мало декілька наслідків. Перший з них – це ідея прогресу. Завдяки останній, філософи визначали предмет науки про суспільство. Глобальні закони його розвитку стали змістом багатьох робіт учених, починаючи з О. Конта.

Другий наслідок еволюціонізму – це історичний метод, який знайшов свою конкретизацію в дослідженні етапів розвитку людства. Визначення етапів залежало від світогляду вченого, від його орієнтації на певну наукову тенденцію, згідно з якою виділялись історичні детермінанти (економічні, географічні, релігійні), або визнавався вплив всіх факторів та їх рівнозначність.

Таким чином, у філософії класичного позитивізму з'являються дослідження соціокультурної динаміки; які зближують їх з антипозитивістськими культурологічними течіями.

Антипозитивістська течія обіймає різних представників соціальної філософії. Але спільним для них всіх є неокантианська традиція, пов'язана з чітким розподілом методів між гуманітарним і природничим знанням, антисцієнтизм, ціннісна парадигма, ідіографічний метод пізнання суспільних явищ.

Добре репрезентує цей напрямок Микола Хлебніков. В його теорії цивілізації відчувається вплив філософів Баденської школи. З ними вченого поєднує думка про світ людини як царину морально-релігійних та естетичних цінностей. Звідти М. Хлебніков доходить двох висновків: перший – про суто соціальні закони, які відрізняються відсутністю жорстокої необхідності в їх проявах, а скоріше мають характер тенденції. Вони не стимулюють людську волю і являють собою розумові, моральні, естетичні ідеї.

Інший його висновок пов'язаний з тим, що пізнання соціальних явищ спирається на індивідуалізацію, на пошук духовних відмінностей між культурами різних народів.

В роботі «Исследования и характеристики» М. Хлебніков пише: «Цивілізація і народність народжуються разом... Всесвітня історія – це ряд самобутніх діяльностей тих чи інших народів» [1].

Не без впливу концепції соціокультурної динаміки П. Сорокіна та О. Шпенглера, М. Хлебніков виділяє три типи цивілізації: чуттєвий, утилітарно-реалістичний та ідеалістично-релігійний. Носієм кожного «ідеального цивілізаційного типу» є певний народ. Більшість древніх культур базуються на задоволенні чуттєвих потреб; східні цивілізації демонструють панування державної моралі та морально-релігійних принципів.

Майбутнє Європи він вбачає в релігійному і моральному відродженні народів.

Підсумовуючи все сказане вище, ми хотіли би зазначити, що вивчення спадщини українських філософів 19-го століття має як науково-теоретичне, так і прикладне значення. Перше полягає в тому, що кожний з них додає власне розуміння соціальних законів, акцентуючи увагу на соціально-психологічних та культурних факторах впливу. Таким чином, в українській філософії парадигма багатофакторності історії домінує над парадигмою механістичного детермінізму. В філософській гносеології українські вчені віддають перевагу почуттям (сенсуалізму), на відміну від розуму (раціоналізму), який притаманний європейській філософії XIX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Українська соціографія і соціологія // Енциклопедія українознавства. — К., 1995. — С. 131.
2. Хлебников М. Исследования и характеристика. — К., 1879. — С. 199.

Гедікова Наталя Пилипівна – доктор політичних наук, професор, декан факультету післядипломної освіти та роботи з іноземними громадянами Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 316.3:140.8

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ РЕГУЛЯТОРІВ У СУЧАСНОМУ ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Аналізуються основні соціокультурні регулятори, які впливають на процес формування світогляду українського суспільства. Розглядається смисловий зміст категорій «свідомість» і «національна свідомість». Визначаються глибинні духовно-культурні засади мотивації консолідації та єдності українського суспільства.

Ключові слова: світогляд, соціокультурні регулятори, українське суспільство, трансформаційні процеси.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ РЕГУЛЯТОРОВ В СОВРЕМЕННОМ ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ МИРОВОЗЗРЕНИЯ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Анализируются основные социокультурные регуляторы, которые воздействуют на процесс формирования мировоззрения украинского общества. Рассматривается смысловое содержание категорий «сознание» и «национальное сознание». Определяются глубинные духовно-культурные основы мотивации консолидации и единства украинского общества.

Ключевые слова: мировоззрение, социокультурные регуляторы, украинское общество, трансформационные процессы.

SOCIOPHILOSOPHICAL ASPECTS OF SOCIOCULTURAL REGULATORS IN THE MODERN PROCESS OF FORMATION THE WORLDVIEW OF UKRAINIAN SOCIETY

Analysis of the main socio-cultural regulators that affect the process of formation the worldview of the Ukrainian society. We consider the semantic content of the categories such as: "consciousness" and "national consciousness." Determines the depth of the spiritual and cultural bases of motivation of consolidation and unity of the Ukrainian society.

Keywords: worldview, sociocultural regulators, Ukrainian society, transformation processes.

У сучасній Україні трансформація торкнулася всіх сфер та інституційних структур. Однак, у спектрі даних тенденцій поки що не створено життєздатної моделі функціонування системи. Більше того, тенденції сучасного рівня розвитку нашої країни розкривають усі недоліки прискореної модернізації й реформування системи, які зумовлюють соціокультурний розкол суспільства, який переважно має свій прояв на рівні масової свідомості.

В Україні існує значний масив нових теоретичних і практичних досліджень з даної проблеми, що свідчить про її актуальність. В числі вітчизняних дослідників, які займаються вивченням даної проблеми, можна відзначити праці Ю. Бродецької [1], Н. Жулинського [2], А. Лисюка [3], В. Мадіссона і В. Шахова [4], А. Мережка [5], Л. Сокурянської [6] та ін. Проведені ними дослідження переважно торкалися загальних питань національних інтересів і духовно-культурних цінностей та орієнтирів українського суспільства, були спрямовані на теоретико-методологічний аналіз основних положень, орієнтовані на філософсько-соціологічний підхід в дослідженні проблеми, вивчення характеру процесу адаптації індивідуальної та масової свідомості до сучасної системи цінностей в умовах соціокультурної трансформації.

Метою даної статті є аналіз соціокультурних регуляторів у процесі формування світогляду індивідів в умовах сучасної трансформації української системи і визначення глибинних духовно-культурних засад мотивації консолідації та єдності українського

суспільства, які необхідно розглядати як головний чинник у досягненні ефективних результатів сучасного процесу модернізації.

Специфіка трансформаційних процесів, які охопили духовно-ідеологічний і соціокультурний рівень сучасного українського суспільства, полягає перш за все в тому, що до їх підґрунтя від початку були закладені загальнолюдські цінності, що стали ключовою передумовою і базисним орієнтиром у формуванні життєвих цілей для більшості населення країни. Відповідно, процес, що здійснюється у даному напрямку, висунув нові стандарти, що почало вимагати зміни у світогляді попередніх оцінок і створення елементів і структур нового світобачення з метою перетворення оточуючої людини реальності.

Як наукове поняття термін «світогляд» у філософській науці розкривається наступним чином: «Світогляд – система поглядів на світ і місце людини, суспільства і людства в ньому, на відношення людини до світу і до самої себе, а також відповідні цим поглядам основні життєві позиції людей, їх ідеали, принципи діяльності, ціннісні орієнтації [7, с.503]».

Грунтуючись на даному розумінні світогляду в аналізі структурних складових (елементів) духовно-ідеологічного і соціокультурного простору українського суспільства, перш за все необхідно основний акцент робити на вивченні свідомості, виходячи з того, що сама по собі свідомість – це «усвідомлення людиною себе як суб'єкта власних дій, потреб, інтересів, почуттів, думок, мотивів поведінки й ідеалів, свого становища в природному й соціальному середовищах [8, с.54]». Індивідуальна і суспільна свідомості є взаємно обумовлюючими і взаємно визначальними, відповідним чином, у своїй сукупності свідомість індивідів є комплексним відображенням свідомості певної соціальної спільноти.

Разом з тим, сукупність рис індивіда, групи або співтовариства, які виникли в процесі спілкування з представниками інших національних спільнот, [8, с.54] формують поняття «національна свідомість». У розумінні якої необхідно виходити з того, що це перш за все комплекс ідей і уявлень про історичну долю свого народу, його традиції, мову, культуру, територіальну приналежність, цінності й установки у відношенні до інших національностей, а також орієнтирах у питаннях власного внутрішнього розвитку в співвідношенні до всієї світової спільноти.

В осмисленні характерних рис національної свідомості необхідно виходити з того, що вона є свого роду одним із показників стану системи національних інтересів і пріоритетів, особливостей національно-культурної самоідентифікації, системи цінностей, менталітету української нації й народу, традицій національної культури і моралі, пізнавальної та просвітницької здатності країни.

Визначальним чинником у питанні формування в індивідів нового світогляду та критерію єдності українського суспільства є соціокультурна ідентичність і територіально-державна приналежність населення країни.

Основним чинником ідентифікації є соціальний простір, в якому індивід знаходиться. При цьому слід підкреслити, що проблема ідентичності «пов'язана не з критерієм «подібності», а насамперед, зі змістом спільної національної справи і з загальноновизнаною проекцією цієї справи. Не минуле пояснює майбутнє, а навпаки – проекція спільного майбутнього дозволяє прочитати і зрозуміти цю історію» [9]. З цього виходить, що для українського суспільства ключовою проблемою у даному питанні є соціокультурна ідентифікація.

На даному етапі ця проблема всебічно вивчається вітчизняними дослідниками. Їх думки сходяться в тому, що в умовах глибокої соціокультурної кризи, обумовленої тенденціями трансформаційних процесів в Україні, виникла проблема ідентифікації, яка пов'язана з пошуком нових ціннісних орієнтирів, світоглядних стандартів і норм соціального регулювання. У даному зв'язку зразками ключових чинників соціокультурної еволюції України стали, з одного боку, західні моделі, з іншого, – національна традиція.

Набуття ідентичності – це процес самопізнання і самовизначення особистості або певної соціальної спільноти. У даному зв'язку, виходячи з того, що «єдиним джерелом влади в Україні є народ» [10, с.4], виходить, що саме йому надається право на

самовизначення, яке ґрунтується на принципі консолідованої єдності нації, народу.

Складнощі, що виникають у процесі самопізнання і самовизначення, пов'язані з проблемою мікро- і макросоціальної самоідентифікації, що активізувалася на нинішньому етапі нашого розвитку. При цьому, беручи до уваги цей факт, необхідно констатувати, що саме загально значимі потреби та інтереси сприяють формуванню цілісності на всіх рівнях соціального простору, починаючи від окремої особистості й піднімаючись до рівня держави. При цьому, як справедливо зазначає В. Шилов, «якщо потребами нації є щось базове, пов'язане з самим буттям нації як самостійним суб'єктом, – мова йде про потреби у самозбереженні, безпеці, самореалізації, то інтереси виступають як засоби реалізації цих потреб. Потреби нації є більш усталеними, інтереси ж змінюються слідом за змінами самої нації, її можливостей, зміною ситуації на інтернаціональному рівні» [11, с.291].

Якщо оцінити потреби української нації, народу через порівняння їх історичної та сучасної сутності, то можна відзначити, що у нинішніх умовах культурно-світоглядної трансформації соціуму, незважаючи на те, що змінилися методи і способи їх реалізації, вони зберігають свій традиційний характер. А самі інтереси змінилися у відповідності із зміненими світоглядними установками і сенсами, при цьому зберігши своє соціальне призначення – об'єднання населення країни і національна єдність.

У науковому розумінні існує низка критеріїв, за якими пояснюється суть поняття «національні інтереси»: соціальний (що ґрунтується на соціокультурних аспектах ідентифікації спільноти), психологічний (на життєво необхідних інтересах і потребах), географічний (на регіональних, адміністративно-територіальних, міждержавних та інших принципах географічної діяльності) та інші. При цьому слід відзначити, що у практичній реальності всі ці критерії об'єднані в єдине ціле. Так, українські вчені В. Мадіссон і В. Шахов, які займаються вивченням даної проблеми, відзначають, що «під національним інтересом розуміється реальна причина дій нації та держави, спрямованих на виживання, функціонування і розвиток, або, іншими словами, сукупність національних цілей і базових цінностей, що відіграють важливу роль у стратегії й тактиці національної безпеки. Національний інтерес – це інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізується через політичну систему, він поєднує інтереси кожної людини, інтереси національних, соціальних, політичних груп та інтереси держави» [4, с.76].

Одним із важливих чинників становлення і розвитку національної самосвідомості як на груповому, так і на індивідуальному рівнях, формування норм і способів діяльності та поведінки людей в умовах соціокультурного простору, що постійно змінюється, є духовно-культурна сфера. Саме система духовно-культурних цінностей є ядром внутрішньої енергії, центром внутрішньої опори і сенсу життя як для кожної окремої людини, так і для соціуму в цілому. Саме під їх впливом у індивідів формується світорозуміння і саморозуміння, які визначають напрям не тільки їх потреб та інтересів, але й мотивують їх активність.

До зміни підвалин українського соціокультурного простору привело те, що Україна, здійснюючи на сучасному етапі модернізацію всіх структурних складових систем і вирішуючи масштабні національні завдання, ґрунтується, з одного боку, на власній історично сформованій ціннісно-нормативній системі, а з іншого боку – на загальноєвропейській.

Процеси, що відбуваються в останній час, підвели український народ до усвідомлення того факту, що саме віра є підвалиною етнічного самозбереження, національного духу і духовної єдності нації, народу.

Як відомо, без віри та дій неможливо втілити жодної ідеї в життя. Чудово з цього приводу висловився відомий український полеміст кінця XVI – початку XVII століть І. Вишенський: «Наша істинна віра є та, яку брами пекельні не перемогли й перемогти не можуть. Наша істина віра є та, яку блиск світу цього звабити не може. Наша істина віра є та, яку страх бід і розмаїтих страждань та смертей устрашити не може» [12, с.33]. Між тим, цей процес уявляється неможливим без затвердження у масовій свідомості українських громадян універсальної (загальнолюдської) системи цінностей, яка спирається на вищі духовні та моральні засади вітчизняної й світової спадщини, відродження досягнень національної

духовної культури, формування нової системи ціннісних орієнтирів та ідеалів, усвідомлення духовного самовизначення.

Саме ці фактори визначають пріоритети й орієнтири як кожного індивіда, так і соціуму в цілому, забезпечують розвиток духовності, інтелектуального потенціалу українського народу, його єдність і злагоду, розширюють соціальну самостійність та ініціативу, регулюють поведінку особистості й суспільства.

Разом з тим, роблячи основний акцент на вірі, слід зазначити, що як життєва установка, притаманна кожному індивіду, вона природно і традиційно знаходиться у прямій залежності від його можливостей, можливостей соціуму і людської цивілізації, здатних забезпечити йому оптимальні умови для життєдіяльності, самореалізації та саморозвитку. Поряд з цим, в процесі культурно-світоглядної трансформації українського соціуму, який ґрунтується на сучасній системі загальнолюдських цінностей та ідеалах демократії, актуалізувалася проблема віри як духовно-релігійної константи, що об'єднує протягом багатьох століть українське суспільство і є для нього загально значимою цінністю.

Для українського суспільства (як і для всієї європейської цивілізації в цілому) системостворюючим чинником є християнство, яке заклало змістостворюючі підвалини моральних і етичних цінностей та ідеалів. Такі духовні начала як добро, правда, любов, милосердя, честь, гідність, відповідальність, обов'язок, совість тощо, через розумне усвідомлення їх життєвої істини стають головним завданням і сенсом індивідуального, суспільного і державного буття, міжособистісного спілкування і нормою поведінки.

Отже, виходячи із викладеного, можна констатувати, що соціокультурні регулятори, які впливають на процес формування світогляду українського суспільства в значній мірі обґрунтовують істини та ідеали людських відносин і виступають в якості основоположного та мотивуючого критерію у процесі консолідації та єдності українського суспільства, вироблення стратегії розвитку держави й її діяльності на міжнародній арені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бродецкая Ю. Ю. Социокультурные аспекты трансформации социального сознания: теоретико-методологический анализ / Ю. Ю. Бродецкая // Вісник Одеського національного університету. — Одеса, 2007. — Т.12. — Вип. 6: Соціологія і політичні науки. — С. 56-62.
2. Жулинский Н. Украина: испытание свободой, или Чем обусловлен прогресс нации / Н. Жулинский // Зеркало недели. — 2004. — № 38 (513). — 24 с.
3. Лысюк А. Евроатлантические и европейские перспективы Украины, или «долгая дорога в дюнах» (21 января 2008 года) [Электронный ресурс] / А. Лысюк. — Режим доступа: http://dialogs.org.ua/print.php?part=issue&m_id=11925.
4. Мадіссон В. В. Сучасна українська геополітика : навч. посібник [для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл.] / В. В. Мадіссон, В. А. Шахов. — К. : Либідь, 2003. — 176 с.
5. Мережко А. Сон разума: украинский национализм как идеология («Politics.in.Ua», Украина) [Электронный ресурс] / А. Мережко. — Режим доступа: <http://www.pickalov.narod.ru/index.html>. 17.04.2007.
6. Сокурская Л. Г. Ценностное поле личности как ее новое социокультурное измерение / Л. Г. Сокурская // Вісник Одеського національного університету. — Одеса, 2007. — Т.12. — Вип. 6: Соціологія і політичні науки. — С. 483-491.
7. Философия : энциклопедический словарь / [под ред. А. А. Ивина]. — М. :Гардарика, 2004. — 1072 с.
8. Національна свідомість – гідність – невід'ємні атрибути націотворення в Українській державі // Вівчарик М. М. Українська нація: шлях до самовизначення : (Монографія) / Вівчарик М. М., Панченко П. П., Чмихова В. І. — К. : Вища шк., 2001. — Розд. 2. — С. 45-60.
9. Україна шукає свою ідентичність[Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://dialogs.org.ua/print.php?part=dialog&id=2>.

10. Конституція України. Закон України «Про Державний Гімн України». — К.: Видавничий дім «Скіф», 2006. — 48 с.
11. Шилов В. Н. Национальная идея России: методологические аспекты / Н. В. Шилов // Социально-гуманитарные знания. — 2001. — № 3. — С. 289-302.
12. Вишенський І. Твори / І. Вишенський. — К.: Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1986. — 247 с.

Добролюбська Юлія Андріївна – доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 165.6 +930.1

ІСТОРИЧНА ОСВІТА ТА СИНТЕТИЧНІ ТЕНДЕНЦІ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

Надається огляд стану розробки теорії філософії історії у вітчизняній та світовій практиці. Встановлюється, що історико-філософський аспект філософії історії розроблений у науковій літературі достатньо широко. Разом з тим історичне дослідження як когнітивна діяльність в рамках різних соціокультурних контекстів, типів наукової раціональності та стилів історичного мислення поки ще не стало предметом філософського осмислення.

Ключові слова: типологія, типологізація, домінанта дослідження, системний підхід, цивілізаційний підхід.

ИСТОРИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И СИНТЕТИЧЕСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ

Предлагается обзор состояния разработки теории философии истории в отечественной и мировой практике. Установлено, что историко-философский аспект философии истории разработан в научной литературе достаточно широко. Вместе с тем историческое исследование как когнитивная деятельность в рамках разных социокультурных контекстов, типов научной рациональности и стилей исторического мышления до сих пор не стало предметом философского осмысления.

Ключевые слова: типология, типологизация, доминанта исследования, системный подход, цивилизационный подход.

HISTORICAL TRENDS IN EDUCATION AND SYNTHETIC PHILOSOPHY OF HISTORY

It is offered the review of the state of readiness of theory of philosophy of history in native and world practice. It is set, that the historical and philosophical aspect of philosophy of history is worked out in scientific literature widely enough. At the same time historical research as cognitive activity within the framework of different social-cultural contexts, types of scientific rationality and styles of historical thought until now did not become the object of philosophical comprehension.

Key words: typology, typologisation, research dominant, system approach, civilization approach.

Постановка проблеми. Серед основних елементів соціального знання та існуючих соціальних відносин завжди особливе місце посідало знання про минуле. При цьому, на відміну від спеціалізованого та породжуваного наукою історичного знання, знання про минуле – це вся сукупність уявлень про минулу соціальну реальність, яка породжується всіма видами соціальних суб'єктів в найрізніших символічних універсумах.

Аналіз досліджень і публікацій. Основним блоком наукової літератури є праці, присвячені осмисленню синтетичних тенденцій в сучасній філософії історії. Сама ідея міжпарадигмального синтезу в філософії історії ще нова та не отримала розгорнутого обґрунтування в науково-дослідницькій літературі. Однак її постановку можна знайти в

деяких роботах, у яких розглядаються аспекти міждисциплінарності в історичній науці та проблематика історіографічного синтезу. В цьому плані слід виділити праці класиків французької історичної школи «анналістів», а також А. Я. Гуревича, О. М. Медушевської, Л. П. Репіної, Дж. Тоша і деяких інших авторів. В них закладаються основи міждисциплінарної кооперації в сфері соціально-гуманітарного пізнання (Дж. Тош), здійснюється обговорення тематики «історичного синтезу» (А. Я. Гуревич), наводяться «мости» між традиційною історіографією та новітніми епістемологічними «викликами» філософії постмодернізму (Л. П. Репіна) [29, с.34].

Мета роботи – дослідити співвідношення історичної освіти та синтетичних тенденцій філософії історії у вітчизняній та зарубіжній науці в сучасному ідейному контексті.

Виклад основного матеріалу. В сучасній літературі по-різному оцінюється сьогоднішня методологічна ситуація в історичній науці, яка характеризується різнобарвністю когнітивних практик. Вчені називають такий стан методологічним плюралізмом або методологічним сепаратизмом. При цьому одні з них розглядають методологічний плюралізм як ознаку нормального розвитку історичної науки, яка значно розширила сферу свого аналізу та переживає труднощі у визначенні методів та масштабів їх застосування, в розробці робочих гіпотез [25]. Інші дослідники розглядають існування різних когнітивних практик в історичному пізнанні та методологічний плюралізм як прояв загальної кризи історичної науки [39]. Вбачаючи кризу історичної науки в її «мультипарадигмальності», вони вважають, що вона супроводжується деградацією інтелектуального багажу історичної науки, її нездатністю витягати позитивний досвід з минулого, з втратою професійної ідентичності істориків, які відчувають величезний методологічний вплив з боку представників інших наук.

Висловлюється також думка, що криза історичної науки – це, перш за все, криза моністичних інтерпретацій історії, які претендують на універсальність. Так, І. Д. Ковальченко підкреслював, що криза сучасної історичної науки з одного боку пов'язана з поляризацією методологічних підходів і конкретно-історичних концепцій, яка в багатьох аспектах розриває єдність корінної сутності історичного пізнання. З іншого боку ця криза, на думку вченого, обумовлена необґрунтованими претензіями цих методологічних підходів на універсальність в розумінні основної суті суспільно-історичного розвитку та провідних принципів і методів його пізнання [15].

Розглядаючи проблему кризи історичної науки, окремі вчені вважають, що не треба ототожнювати стан історії як науки та самовідчуття істориків. У багатьох істориків, як зазначає А. Л. Ястребицька, відчуття кризи пов'язано з небажанням сприйняти багатофакторність і варіативність історії; втратою звичних оцінок та настанов, уявленням про те, що перегляд минулих принципів йде занадто повільно. Однак історична наука змінюється, стає іншою – саме в цьому і полягає сенс кризи [40].

У зв'язку з кризою, в якій, на думку багатьох дослідників, опинилась історична наука, в методологічній свідомості постало питання про те, якими можуть бути шляхи подолання цієї кризи. Одні вчені вважають, що криза історичної науки – явище тимчасове і все владнається саме по собі: історичному співтовариству потрібно лише «протверезіння часом», спокійне очікування майбутньої стабільності в суспільстві. Інші стверджують, що історична епістемологія у новому столітті повинна піти по шляху побудови теорії історичного пізнання як «строкої науки», намагаючись представити суб'єктно-об'єктні відносини в більш жорстких абстракціях. При цьому, згідно таким роздумам, необхідно повернутися до ідей Просвітництва на новому витку історичної спіралі [2].

Останнім часом в методологічній свідомості закріплюється впевненість у тому, що вихід із кризи лежить у галузі синтезу різних методологічних ідей. Хоча сам цей синтез трактується дослідниками по-різному. Ряд вчених розглядає синтез як умову створення нової універсальної методології історичного пізнання та загальної теорії, здатної охопити всю складність, багатогранність та різнобарвність історичної реальності. Єдність історії, її інваріантність виправдовує, на думку М. І. Смоленського, пошук найбільш адекватного варіанту загальноісторичної теорії, а наявність сукупності теорій в світі цього не може

означати їх рівноцінності з точки зору головної умови, що правомірно висувається до них, – ступеню адекватності осягнення дійсності. При цьому зазначається, що потреба в загальноісторичних теоріях, які претендують в тому або іншому ступені на пояснення історії в цілому, завжди існувала в історичній науці. Невичерпність історичної реальності робить можливим створення таких теорій, однак саме ця невичерпність перетворює на ілюзію претензію будь-якого варіанту загальноісторичної теорії на монополію. Тому, позитивно ставлячись до методологічного плюралізму в історичній науці, багато дослідників розглядають його як необхідну умову для розробки найбільш адекватного варіанту теорії [32].

Однак в цілому думки про можливість створення та корисність загальноісторичної теорії можна звести до двох тез. Згідно першої така універсальна теорія необхідна, оскільки тільки в межах цілісного погляду на історію можливо зрозуміти її окремі сюжети. Друга, більш обачлива теза, стверджує, що намагання створити єдину загальну теорію для всіх часів та народів, обов'язкову для всіх вчених, призведе до втрат для історичної науки.

Оригінальний погляд на можливість створення загальноісторичної теорії висловлює П. К. Гречко, який вважає, що цілим історії оволодіти практично неможливо не тільки в силу її складності та різноманітності, але й з причини її незавершеності та відкритості для майбутнього [10]. Разом з тим, називаючи загальноісторичні теорії метапаттернами, від стверджує, що по-іншому, не скрізь призми-паттерни, дивитися на соціальну реальність, історичну дійсність просто неможливо. Метапаттерни у Гречко виступають у ролі архетипічних укорінених в методологічній свідомості прообразів ідеї історії та являють базову інтуїцію історії як цілого.

Деякі дослідники синтез різних методологічних ідей розуміють по-іншому, а саме як синтез когнітивних практик, а також діалог двох традицій – розсудливо-раціональної (картезіанської) в її сучасному вигляді та екзистенціально-антропологічної. При цьому визнається, по-перше, історичний характер суб'єктно-об'єктної парадигми пізнання та, по-друге, право створювати когнітивні практики поза цією парадигмою. Головні принципи такого синтезу та діалогу вбачаються в таких класичних традиціях, як вкоріненість пізнання в бутті, єдність та категоріальна опозиція суб'єкту і об'єкту, розрізнення емпіричного, трансцендентального та екзистенціального суб'єкту, а також раціональність та спадковість у пізнавальній діяльності. При здійсненні синтезу когнітивних практик як діалогу, вважає Л. О. Мікешина, може бути врахований значний успішний досвід різного роду «інтерференції» та поєднань: «прищеплення» герменевтичної проблематики до феноменологічного методу П. Рікером; поєднання ідей феноменології, герменевтики, аналітичної філософії та нової філософії мови К. О. Апелем; здійснений Г. Г. Шпетом синтез феноменологічних, герменевтичних ідей та ідей концепції свідомості. Сутнісне значення для синтезу когнітивних практик має визнання під впливом постмодернізму правомірності не однієї, а декількох наукових парадигм та усвідомлення того, що необхідно відмовитися від звичного бінарного мислення в опозиціях, знати спрощену редукцію до протилежних, взаємовиключних моментів по принципу диз'юнкції (або/або). Все це, на думку Л. О. Мікешиної, вимагає змістовної рефлексії та аналітичної роботи, яку не можна звести до виявлення протилежностей [24].

В умовах кризи історичної науки значна увага в останні роки звертається на синергетику. Дослідники намагаються використати основні положення цього напряму як постнеокласичну методологічну основу історичного пізнання. Однак досліджень, де розглядається процес розробки теоретичних основ застосування синергетики до гуманітарного пізнання та питання її використання в історичних студіях, небагато. В них характеризуються переважно питання загального характеру, такі як важливість синергетики в гуманітарних науках, у різних галузях гуманітарного знання. Вдалою спробою подолати недовіру істориків до точних наук можна вважати працю кишинівського антрополога Л. А. Мосіонжніка «Синергетика для гуманітаріїв» [26]. До недавнього часу практично не існувало праць із проблем використання синергетики в історичному пізнанні. Єдиним

виключенням була стаття С. Г. Гомаюнова, в якій автор приходить до висновку, що синергетика дозволяє подолати обмеженість класичних підходів до історії, оскільки поєднує ідею еволюціонізму з ідеєю багатоваріантності історичного процесу [9]. Лише нещодавно з'явилися статті Л. І. Бородкіна [4, с.5], в яких надається ґрунтовний огляд дискусій про можливість застосування концепцій синергетики в історичних дослідженнях та стверджується обґрунтованість цієї нової міждисциплінарної парадигми.

Висновки. Аналітичний огляд стану розробки синтетичних теорій філософії історії у вітчизняній та світовій практиці дозволяє зробити такі висновки:

- історико-філософський аспект філософії історії в межах світової та вітчизняної традиції розроблений у науковій літературі достатньо широко. В багатьох працях знайшли відбиток пошуки відповідей на питання про сенс, ритми, початок та кінець історії, загальні основи світового історичного процесу. Разом з тим праця, які містять проблемний аналіз історичного пізнання, не так вже і багато;

- історичне дослідження як когнітивна діяльність в рамках різних соціокультурних та епістемологічних контекстів, типів наукової раціональності та стилів історичного мислення поки ще не стало предметом філософського осмислення;

- відсутня концептуальна інтерпретація різних когнітивних практик, що склалися в сучасному історичному пізнанні, що робить спробу їх типології актуальною;

- залишається відкритим питання про те, чи можливо в умовах методологічного плюралізму звести різні когнітивні практики до деяких дискурсивних типів чи моделей, а також на базі загальних індикаторів виокремити притаманні кожній з них еталони науковості;

- методологічні сюжети розглядаються багатьма дослідниками неоднозначно, що створює в сучасній філософії історії проблемне поле інтелектуальної напруги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бессмертный Ю. Л. Тенденции переосмысления прошлого в современной зарубежной историографии / Ю. Л. Бессмертный // Вопросы истории. — 2000. — № 9. — С. 152-158.
2. Бойцов М. А. Вперед к Геродоту / М. А. Бойцов // Казус. Индивидуальное и уникальное в истории. — 1999. — Вып. 2. — С. 17-41.
3. Бойченко І. В. Філософія історії: Підручник / Іван Васильович Бойченко. — К. : Товариство «Знання», КОО, 2000. — 723 с. — (Вища освіта ХХІ століття).
4. Бородкин Л. И. «Порядок из хаоса»: концепция синергетики в методологии исторических исследований / Л. И. Бородкин // Новая и новейшая история. — 2003. — № 2. — С. 98-118.
5. Бородкин Л. И. Синергетика и история: моделирование исторических процессов / Л. И. Бородкин // История и математика: Анализ и моделирование социально-исторических процессов [Под. ред. С. Ю. Малкова, Л. Е. Гринина, А. В. Коротаева]. — М. : КомКнига/УРСС, 2007. — С. 8-48.
6. Визгин В. П. Постструктуралистская методология истории: достижения и пределы / В. П. Визгин // Одиссей. Человек в истории. — 1996. — М. : Coda, 1996. — С. 39-59.
7. Володихин Д. М. «Призрак третьей книги»: методологический монизм и «глобальная архаизация» / Д. М. Володихин // Диалог со временем: Альманах интеллектуальной истории [Под ред. Л. П. Репиной]. — Вып. 9. — М. : Институт всеобщей истории РАН, 2002. — С. 51-66.
8. Гобозов И. А. Философия истории: проблемы и перспективы / И. А. Гобозов // Философия и общество. — 1997. — № 2. — С. 162-192.
9. Гомаюнов С. Г. От истории синергетики к синергетике истории / С. Г. Гомаюнов // Общественные науки и современность. — 1994. — № 2. — С. 99-106.
10. Гречко П. К. Концептуальные модели истории: Пособие для студентов / Петр Кондратьевич Гречко. — М. : Логос, 1995. — 141 с.
11. Гросс П. Р. Порыв Икара [Электронный ресурс] / П. Р. Гросс // Интеллектуальный

Форум. — 2001. — 5 выпуск. — Режим доступа: if.russ.ru/2001/5/20010626_w.html

12. Ильин И. П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / Илья Петрович Ильин. — М. : Интрада. — 1998. — 255 с.

13. Кизима В. В. Тоталлогия (философия обновления) / Владимир Викторович Кизима. — К. : Видавець ПАРАПАН, 2004. — 226 с.

14. Ким С. Г. В поисках интегральной версии историописания (по материалам немецкой науки 1990-х годов) / С. Г. Ким // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. — 2002. — № 9. — С. 30-50.

15. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования / Иван Дмитриевич Ковальченко. — М. : Наука, 1987. — 440 с.

16. Козловски П. Культура постмодерна: Общественно-культурные последствия технического развития / Петер Козловски; [пер. с нем. Л. В. Федорова и др.]. — М. : Республика, 1997. — 238 с.

17. Копосов Н. Е. Как думают историки / Николай Евгеньевич Копосов. — М. : НЛЮ, 2001. — 326 с.

18. Кравцов В. Н. Трансформация оснований профессионализма исторического знания в современном историографическом процессе / В. Н. Кравцов // Образы историографии: Сборник статей. — М. : РГГУ, 2001. — С. 161-195.

19. Кром М. М. Историческая антропология. Пособие к лекционному курсу / Михаил Маркович Кром. — СПб. : «Дмитрий Буланин», 2000. — 77 с.

20. Кукарцева М. А. Современная философия истории США / Марина Алексеевна Кукарцева. — Иваново : Ивановский государственный университет, 1998. — 215 с.

21. Лооне Э. Н. Современная философия истории / Ээро Николаевич Лооне. — Таллин : Ээсти раамат, 1980. — 293 с.

22. Малинов А. В. Философия истории в России. Конспект университетского спецкурса / Алексей Валерьевич Малинов. — СПб. : Издательско-торговый дом «Летний сад», 2001. — 189 с.

23. Межуев В. М. Философия истории и историческая наука / В. М. Межуев // Вопросы философии. — 1994. — № 4. — С. 74-86.

24. Микешина Л. А. Философия познания. Полемиические главы / Людмила Александровна Микешина. — М. : Прогресс-Традиция, 2002. — 624 с.

25. Могильницкий Б. Г. Историческая теория как форма научного познания / Б. Г. Могильницкий // Историческое знание и интеллектуальная культура: Материалы научной конференции. [Под. ред. Б. Г. Могильницкого, Л. П. Репиной]. — Москва, 4-6 декабрь 2001 г. — М. : РАН, 2001. — С. 5-7.

26. Мосионжник Л. А. Синергетика для гуманитариев / Леонид Авраамович Мосионжник. — СПб.; Кишинев : Издательство СПб ИИ РАН «Нестор – История»; Издательство «Высшая Антропологическая Школа», 2003. — 155 с.

27. Про А. Двенадцать уроков по истории / Антуан Про; [Пер. с франц. Ю. В. Ткаченко]. — М. : РГГУ, 2000. — 333 с.

28. Ракитов А. И. Историческое познание: (Системно-гносеологический подход) / Анатолий Ильич Ракитов. — М. : Политиздат, 1982. — 303 с.

29. Репина Л. П. Вызов постмодернизма и перспективы новой культурной и интеллектуальной истории / Л. П. Репина // Одиссей. Человек в истории. — 1996. — М. : Coda, 1996. — С.25-38.

30. Репина Л. П. Смена познавательных ориентаций и метаморфозы социальной истории. [Ч. 2] / Л. П. Репина // Социальная история. Ежегодник, 1998/99. — М. : РОССПЭН, 1999. — С. 7-38.

31. Семенов Ю. И. Философия истории. (Общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней) / Юрий Иванович Семенов. — М. : Современные тетради, 2003. — 776 с.

32. Смоленский Н. И. Проблемы теоретического плюрализма / Н. И. Смоленский //

© Замкова Наталія Леонідівна

Новая и новейшая история. — 1998. — № 1. — С. 6-18.

33. Стрелков В. И. К онтологии исторического текста: некоторые аспекты философии истории Ф. Р. Анкерсмита / В. И. Стрелков // Философия и современные проблемы гуманитарного знания. — 2000. — Вып. 2. — С. 123-138.

34. Тош Д. Стремление к истине: Как овладеть мастерством историка / Джон Тош ; [Пер. с англ. М. Л. Коробочкин]. — М. : Весь мир, 2000. — 294 с.

35. Уилсон Э. О. Возобновляя поиски, начатые Просвещением [Электронный ресурс] / Э. О. Уилсон // Интеллектуальный Форум. — 2001. — 5 выпуск. — Режим доступа: if.russ.ru/2001/5/20010626_w.html

36. Філософія: Підручник / [Бичко І. В., Бойченко І. В., Табачковський В. Г. та ін.]. — [2-ге вид., стереотип.]. — К. : Либідь, 2002. — 408 с.

37. Философия истории. Учебное пособие. [Под ред. А. С. Панарина]. — М. : Гардарики, 1999. — 432 с.

38. Хассан И. Культура постмодернизма / И. Хассан // Современная западноевропейская и американская эстетика. Антология. — М. : КДУ, 2002. — С. 113-123.

39. Юдельсон А. В. Реферат: The Postmodern History Reader // Образы историографии. [Под ред. А. П. Логунова]. — М. : РГГУ, 2001. — С. 303-319.

40. Ястребицкая А. Л. О культур-диалогической природе историографического / А. Л. Ястребицкая // Выбор метода: Изучение культуры в России 1990-х годов. — М. : РГГУ, 2001. — С.40-48.

41. Ящук Т. І. Філософія історії: Курс лекцій. Навчальний посібник. / Тамара Іванівна Ящук. — К. : Либідь, 2004. — 536 с.

Замкова Наталія Леонідівна – кандидат педагогічних наук, доцент, директор інституту, Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ Київського національного торговельно-економічного університету

УДК: 81'1:316.47

ТРАНСФОРМАЦІЇ СЦЕНАРІЮ «РУСИФІКАЦІЇ» В РАМКАХ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

В статті проаналізовано трансформації сценарію «русифікації» в рамках Радянського періоду, представлено Утопічну ідею Сталіна створення Світової Держави та сталінську модель «русифікації», проаналізовано стан мовної та культурної політики в пост сталінський період.

Ключові слова: сценарій, мова Влади, русифікація, русифікаторська політика, мономовність, монолінгвізм, білінгвізм.

ТРАНСФОРМАЦИИ СЦЕНАРИЯ «РУСИФИКАЦИИ» В РАМКАХ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА

В статье проанализированы трансформации сценария «русификации» в рамках Советского периода, представлена Утопическая идея Сталина о создании Мирового Государства и сталинская модель «русификации», проанализировано состояние языковой и культурной политики в пост сталинский период.

Ключевые слова: сценарий, язык Власти, русификация, русификаторская политика, моноязычие, монолингвизм, билингвизм.

TRANSFORMATION OF “RUSSIFICATION” SCENARIO WITHIN SOVIET PERIOD

The transformation scenario of "Russification" under Soviet period is analyzed, Stalin utopian idea of creating a world power and the Stalinist model of "Russification" are presented, the state of linguistic and cultural policy in post Stalinist period is analyzed.

Keywords: scenario, Authorities language, Russification, Russification policy, monolanguage, monolingualism, bilingualism.

Партикуляристській стратегії першого етапу радянського проекту з його політикою «коренізації» на етапі сталінського тоталітаризму був протиставлений проект неоімперського «централізму». Однак, було б великою помилкою думати, що радянський сталінізм був простим відродженням Російської Імперії під камуфляжем радянської ідеології. В 30-ті роки вектор мовної політики радикально змінився, проект «українізації» змінився проектом розповсюдження російської мови, тобто їй стало приділятися значно більше уваги, ніж збереженню та розвитку мов інших народів країни. Принцип державності почав домінувати над принципом етнічності. Відомий російський лінгвіст В. Алпатов зазначав, що потреба у взаєморозумінні є більш важливою, ніж завдання етнічної ідентичності [1]. Звідси можна зробити висновок, що російська мова фактично стала виходити на перший план, по суті повертаючись до свого статусу часів Російської Імперії.

Для того, щоб зрозуміти відмінності між сталінською «русифікацією» та монолінгвізмом Російської Імперії, необхідно розглянути специфіку останнього. В обґрунтуванні статусу російської мови як мови «Великої Традиції» (тобто мови влади) мала місце певна байдужість до вузько-етнічного елемента, до культур окремих етносів (у тому числі й етносу не тільки українського, але й російського), яка демонструвала вищість принципу російського «самодержавства» над принципом російського етнічного націоналізму. Крім того, в рамках Російської Імперії суто етнічні націоналісти не могли досягнути незаперечного панування, хоча й намагалися це зробити,

Інакше кажучи, ми відзначаємо, що панування російської мови в Імперії було викликано тим фактом, як і у випадку з Францією, що російська мова виступала *мовою Влади та Держави*, мовою владної бюрократії. Інакше кажучи, в класичній Імперії «імперськість» пануючої мови домінувала над її етнічним походженням. І такі теоретики як В. Алпатов практично не проводять різниці між Імперією Романових та Імперією Радянською, розглядаючи російську мову як мову всесоюзної комунікації, як мову міжетнічного спілкування, більш важливу, ніж національні мови [1, 2]. Повторюємо, частково, це правда, однак така позиція занадто «раціоналізує» сталінський режим, не враховуючи його волюнтаристських, магічних та утопічних аспектів. І саме це робить сталінську «русифікацію» теж специфічною «підробкою» та симулякром.

По-перше, в своїй боротьбі з різновидами романтичного націонал-комунізму був висунутий принцип «радянського патріотизму» настільки абстрактного та державно зорієнтованого, що, дійсно, він може бути порівняним з попереднім імперським принципом. Так, М. Попович зазначав, що з самого початку «радянський патріотизм» поступово став ототожнюватися з «російським патріотизмом». Науковець порівняв два проекти, один з яких був прийнятим Й. Сталіним із задоволенням (мова йде про фільм С. Ейзенштейна «Олександр Невський» (1938 р.)), а другий – відкинутий з певним роздратуванням (це був проект фільму О. Довженка «Гарас Бульба») [5]. Випадок з О. Довженком є показовим тому, що його задум ніс українське національно-патріотичне забарвлення, а воно вже було не на часі. Однак сказане не означає, що українська тематика була взагалі викинута зі сталінського канонічного мистецтва «соціалістичного реалізму». Наприклад, у 1938 році була поставлена п'єса О. Корнійчука «Богдан Хмельницький», а у 1941 році знятий досить професійно фільм І. Савченка з харизматичним Іваном Мордвіновим у головній ролі.

Апологетика фігури Б. Хмельницького стає зрозумілою в контексті основного завдання радянсько-російського патріотизму – потягу українського народу до возз'єднання з братнім російським народом у рамках єдиної держави. Ця міфологема й складала стрижень сталінської моделі «русифікації», згідно апокрифічній легенді, яка починалася зі славнозвісного тосту Й. Сталіна після перемоги над Німеччиною – «За великий російський народ!». На перший погляд, нібито нічого особливого в цьому тості не було, але якщо знати передісторію цього висловлювання, то його сприйняття зміниться.

Шизоїдна Утопія Й. Сталіна була абсолютною альтернативою націонал-романтичним утопіям 20-х років. Мова йде про утопію створення Світової Держави. І саме в рамках цього

проекту (який був започаткований вже після серйозних успіхів радянської армії в 1943 році) відбулася спроба відновити «Велику Росію» (яка також була підробкою та симулякром). Відомо, що саме в цей час Й. Сталін став активно відроджувати православ'я, планував створити з Москви центр світового православ'я. Заради цього була зібрана нарада з московськими ієрархами церкви і саме в контексті всіх цих символічних подій знову виникла теза «Москва – Третій Рим». Ця теза виступала основою міфологеми про виняткову історичну місію російського народу, яку ми не знайдемо в Російській Імперії, де велич російської держави була більш пріоритетною, ніж сакралізації етнічних характеристик російського народу та надання їм релігійного значення. Ця ідея була властива слов'янофілам та «почвенникам» в контексті їх несприйняття «Заходу». Згадаймо відому фразу М. Достоевського «Російський народ – це народ-богоносець». Хоча ця ідея не була властива ідеологам держави і самим російським політикам. Однак це лише підготовка до основної ідеологеми, яка була сформульована у 1950 році Й. Сталіним під час чергової дискусії з питань мовознавства.

Ця дискусія була цікава тим, що на ній була радикально переглянута усталена теорія нації, яку розвивав В. Ленін та яку на певному етапі поділяв і сам Й. Сталін. Мова йде про вирішення проблеми генезису націй, які, за усталеною теорією, виникли в результаті розвитку буржуазних та ринкових відносин. З цієї точки зору українська, білоруська та руська нації існували як три автономні національні одиниці (хоча й дуже близькі за мовними ознаками). Між іншим, навіть у царській Росії, крім російської нації (народу), відкрито визнавалося існування інших народностей, яким номінально надавався статус націй, хоча при цьому заперечувалися їх права на *публічне* користування національними мовами (і особливо це стосувалося українців та української мови). Таке ставлення було абсолютно природним для імперського домінування Центру і для імперської комунікації (що також спостерігається і на прикладі жорсткої мовної політики Франції).

Що радикально змінилося в новому контексті та в тому, що ми називаємо сталінською «русифікацією»? По-перше, була відкинута ідея «буржуазного» походження націй та висунута альтернативна ідея – причому вістря цієї концепції було націлене на саме співвідношення української, російської та білоруської нації – походження «братніх» націй з «єдиної давньоруської народності». З точки зору цієї міфологеми зазначена народність була розгалужена на три національні течії – руську, українську та білоруську. В міфологізованому контексті ця «трійця» може розглядатися як різновид церковно-теологічного мислення, з середовища якого вийшов сам Сталін. Інакше кажучи, Бог був єдиним, але в трьох особах, причому було вирішено, що зазначена «єдина давньоруська народність» тлумачилася тільки як *російська* і аж ніяк не українська.

Таким чином, на відміну від класичної імперської моделі у феномені «русифікації» був наявний етнічний російський великодержавний націоналізм, який докорінно відрізнявся від тих типів «націоналізмів», що притаманні «національним державам», та в яких «національна більшість» домінує над «національними меншостями», причому остання відчуває на собі весь тягар расистської сегрегації та мовної дискримінації. Нічого подібного не було за умов сталінської «русифікації», і саме цим вона суттєво відрізнялася як від дискримінаційних практик національних держав, так і від аналогічних практик Імперій. Сталінська «русифікація» відрізнялася, передусім, тим, що само поняття «нації» у великодержавній моделі даного типу було «плаваючим», вкрай міфологізованим та певною мірою «фантазмагоричним».

Чому ми робимо такий висновок? Передусім тому, що «давньоруська народність», тотожна сучасній російській народності, перетворилася з суто етнічної (або природної) сутності на сутність метафізичну, краще сказати, містичну або теологічну. Якщо згадати християнську трійцю (Бог-отець, Бог-Син та Бог-Дух святий), то руська народність виступає, з одного боку, як одна з *частин* цієї Трійці, а з іншого – як їх *об'єднуюча* сутність, тобто той принцип, який в християнській теології дозволяв висловити тезу: «Бог єдиний!». Оця Єдність (певною мірою платонівська) й давала особливий статус російській мові в новій

міфології, яка повністю зберегла свої риси до нашого часу і функціонує в тому числі й на теренах України як ідеологія «Русского Мира». Саме тому вона має для нас настільки важливе значення для аналізу мовних політик не тільки за часів Й. Сталіна, а й в послідувачі періоди історії радянського режиму аж до «перебудови» та до його кінця.

Нова модель «русифікації» дала нові підстави для наступу на українську культуру та включила «зелене світло» на винищення всіх залишків української національної ідентичності та всіх різновидів українського націонал-комунізму. Після знищення основних представників «українського Відродження», в період формування доктрини «російського патріотизму» почалася друга хвиля репресій проти носіїв української національної свідомості. Однак «метафізична» причина цих репресій докорінно відрізнялася від боротьби з «українським буржуазним націоналізмом» (а захист російської мови – під приводом того, що то була «мова Леніна»). Якщо висловлюватися стисло, то ця боротьба відбувалася з спиранням на тезу, що «української» мови взагалі не існує (як не існує і українців), оскільки за умов існування «єдиної руської нації» українська мова є не що інше, як говірка, як провінціалізований різновид «великого та могутнього».

Ось як писав про згадану антиукраїнську хвилю М. Попович: «Старий добрий патріотизм було дозволено тільки в російському варіанті. Щоб роз'яснити це українцям, у 1944 р. було підготовлено жорстку «виставу». На Політбюро було «обговорено» питання про «помилки» О. Довженка. На засідання, в ході якого з різкими звинуваченнями виступав Й. Сталін і яке закінчилося бадьорим резюме Л. Берії: «Будем вправлять мозги!», для науки були запрошені П. Тичина, М. Рильський, М. Бажан та О. Корнійчук. Після цього О. Довженко, який був найближчим до націонал-комуністичної ідеології, фактично став ізольованим від української культури. Було сформульовано стандарти політичних звинувачень, які відтепер пред'являлися діячам української культури при найменшій нагоді» [6, с.639].

Після цього спалаху антиукраїнської сталінської стратегії репресії продовжилися, причому одним з їх ініціаторів був Л. Каганович (який в свій час з не меншим ентузіазмом відстоював лінію «українізації»). Так, він відомий своїми нападками на Інститут історії Академії наук УРСР, звинувативши його директора М. Петровського в націоналістичних «перекручуваннях». Л. Каганович намагався спровокувати велику репресивну «гру» проти українських діячів мистецтва, звинувативши їх в «українському буржуазному націоналізмі».

Для цього було використано заяву літературних критиків Є. Адельгейма та І. Стебуна на ім'я самого Л. Кагановича, в якому вони звинуватили А. Малишка та І. Неходу (тодішніх керівників української спілки письменників) в націоналізмі та антисемітизмі. Як точно вказував сам М. Попович, в цій кампанії, яка продовжилася на пленумі Спілки українських письменників, було висловлено багато «розстрільних звинувачень» (наприклад, в ті роки це були звинувачення в абстрактному гуманізмі, «біологізмі», тобто любові до природи). Однак завдяки державній політиці антисемітизму, яку незабаром розгорнув сам Й. Сталін (поштовхом до якої було вбивство великого єврейського актора Міхоелса), ця антиукраїнська кампанія захлинулася і вже скоро об'єктами репресій стали і самі Є. Адельгейм, І. Стебун та Л. Санов (які були євреями за етнічним походженням). Чи означало сказане, що українська література чи українська мова була взагалі заборонена?

Незважаючи на специфіку сталінської «русифікації», українська література й українська мова існували, і цим також цей неоімперський режим радикально відрізнявся від «мовної політики» Російської Імперії, де, як ми зазначали, українська література та мова були публічно заборонені. Однак, вони існували тільки в рамках ідеологічно дозволеного «методу соціалістичного реалізму» (аналогу сталінської державної Утопії в літературі та мистецтві), згідно якого література перетворюється на банальну ілюстрацію пануючих пропагандистських завдань. Оскільки ці завдання постійно змінювалися як в шизофренічному маренні, то й грані між «соціалістичним реалізмом» та націонал-комуністичною українською літературою були вельми мінливими. Навіть у пізнішій

радянській історії це давало можливість як для критики, так і для спалахів української національної ідеї хоча б у формі «націонал-комунізму».

Які з цих спалахів ми можемо назвати в контексті нашого дослідження? Якщо не приймати до уваги творчість українських емігрантів та діячів, близьких до ідеології ОУН-УПА, то потужний спалах такого роду націоналізму спостерігається і в період війни. Показово, що наявність зовнішнього ворога та деяке послаблення ідеологічних лещат Й. Сталін закривав очі на деякі прояви суто українського, а не радянсько-російського, патріотизму. Саме в цей час з'являється відомий вірш В. Сосюри «Любіть Україну», а А. Малишко пише цілий цикл «Україна моя!». Дуже схожими за емоційним ставленням виявляються й вірші Л. Первомайського та М. Рильського. О. Довженко, тимчасово відсторонений від кінопроцесу, робить цікаві експерименти в сфері художньої прози, створюючи, зокрема, кіноповість «Україна у вогні» та п'єсу «Нащадки запорожців». Як ми вже наводили думку М. Поповича, зміна тимчасової проукраїнської «відлиги» завершилася після Сталінградської битви, після якої потреба в українському патріотизмі як одного з чинників всесоюзної «тотальної мобілізації» відпала.

Розглядаючи зміну мовної та культурної політики в Україні в постсталінський період, треба відмітити, що зазначені «спалахи» української ідеї та української національної свідомості періодично виникали практично до кінця існування радянської влади. Це відбувалося тому, що навіть в імітаційній неоімперській структурі, якою залишався Радянський Союз, залишалися певні лакуни для підйому національної свідомості: наявність національних республік, існування мов народів цих республік як офіційних, наявність літератури на цих мовах, яка була необхідна з пропагандистською метою доказу «розквіту» національних культур за соціалізму, але й несла потужний націоналістичний потенціал.

Необхідно зазначити, що, спираючись на ключові документи та доктрини постсталінської радянської історії, а саме «Програму КПРС», Положення про «розквіт та зближення націй» Хрущова-Суслова, то в повному обсязі процес «русифікації» та фактичне повернення до традиційного російського імперського монолінгвізму досягти не вдалося. Існують досить різні точки зору щодо цього процесу. Так, наприклад, відомий дисидент А. Авторханов у не менш відомій роботі «Імперія Кремля. Радянський тип колоніалізму» відстоював саме цю радикальну інтерпретацію імперського дрейфу Радянського Союзу у вирішенні національного та мовного питань. Він вважав, що навіть у порівнянні зі сталінською формулою «розквіт національних за формою та соціалістичних за змістом культур» епоха Хрущова-Суслова була кроком до повної «денационалізації» неруських націй шляхом їх асиміляції з руськими. Про їх проект він дуже стисло писав: «Стрижень програми: перетворити російську мову всіх неруських народів – як попередня умова створення єдиної комуністичної нації» [1, с.129]. Крім цієї тези автор наводить приклад з журналу «Радянська держава та право», де після виходу Програми КПРС (1961 р.) обговорювалися перспективи повної асиміляції народів СРСР, оскільки «федерація вже виконала свою місію». Безсумнівно, думки А. Авторханова є вельми слухними і можна сказати, що він вловив певну тенденцію: перетворення сталінської Утопії та соціально-політичного сюрреалізму на імперську державу централізованого типу з чітким розділом на «Центр» та «Периферію».

Однак, повторюємо, за часів існування СРСР досягти цього не вдалося. В період хрущовського правління провал такого сценарію був обумовлений ідеологічними установками самого М. Хрущова – поверненням до ленінських принципів, які, як відомо, вороже ставилися до ущільнення прав націй. Про це М. Попович писав наступне: «Але не пішов він і на посилення російського націоналізму як ідеологічного спираючого імперського режиму, тому що це суперечило фундаменталістським орієнтаціям Хрущовської політики, оберненої до ленінських витоків» [6, с.669]. Крім того, особливість світогляду М. Хрущова полягала в тому, що він поділяв утопічні установки комуністичного романтизму. Як відомо, він анонсував скору побудову комунізму в СРСР і сам в це щиро вірив.

Ближче до ідеї створення подоби колишньої Імперії, тобто програми ліквідації федерації та перетворення колишніх республік на прості адміністративно-економічні

регіони, підійшли за часів правління Л. Брежнєва. З чим це було пов'язано? По-перше, з *десакралізацією* радянської Утопії, фактичної відмови від проекту «будівництва комунізму» та заміною його моделлю «розвинутого соціалізму». Відсутність утопічного виміру дозволяла розглядати радянський устрій як суто владну систему, де ідеологія слугувала простим камуфляжем владних відносин, того, що за часів передумови назвали «командно-адміністративна система».

Так, А. Авторханов про ці тенденції писав наступне: «Крок Брежнєва в бік подальшої русифікації: а) проголошення російської мови не тільки міждержавною, але й державною мовою союзних республік; б) проголошення нової історичної концепції неруських народів, які приєдналися до Росії добровільно [1, с.38]. Всі національно-визвольні рухи проти цього приєднання були визнані реакційними, а саме таке приєднання – історично прогресивним актом для цих народів». Додамо, що цей міф відстоював і письменник-дисидент О. Солженіцин, а набагато раніше до нього – відомий російський історик В. Ключевський. Біль того, саме за часів Брежнєва, зокрема в період створення Конституції 1977 року була висунута вельми показова концепція «нової історичної спільноти людей» – «радянський народ», тобто безнаціональна, уніфікована спільнота, чия ідентичність визначалася лише шляхом належності до Радянської Імперії.

Однак ця тенденція, як ми вже казали, в ситуації наявності національних республік не була реалізована. Протягом всього брежнєвського періоду країну бентежили постійні спалахи націоналізму та національної свідомості від національно-комуністичної до національно-демократичної. Показовим явищем відродження націонал-комунізму була книга українського партійного функціонера П. Шелеста «Україна наша радянська» [б. с.676]. (1970 рік), написана з позицій українського радянського патріотизму, відомого з часів «українізації». Реакція Москви була дуже жорсткою, П. Шелест відправлений на пенсію, а новий перший секретар ЦК Компартії України В. Щербицький «організував розгром книги П. Шелеста на сторінках партійної української преси, а новий голова КДБ України В. Федорчук розпочав акцію по розгрому українського націонал-демократичного дисидентського руху» [б. с.676].

Аналізуючи ситуацію, що склалася, М. Попович у своєму висновку приєднується до висновку А. Авторханова про те, що після приходу до влади В. Щербицького в Україні почалася відверто русифікаторська політика.

Однак чергова хвиля репресій не змогла зупинити ані тенденцію до формування української національної свідомості, ані дисидентського руху. Оскільки наше дослідження безпосередньо не зв'язане з детальним аналізом цих течій, нагадаємо лише деякі знакові події, які нібито відроджували «українізацію» 20-х років. По-перше, це брошура І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», яка захищала права українців на власну культуру та мову згідно з класичними ленінськими принципами. По-друге, це розквіт української поезії та літератури, який теж дозволяє згадати «Відродження» 20-х років. Крім спалаху нового творчого горіння у такого класика української літератури як М. Рильський, виникло ціле сузір'я нової генерації поетів – І. Драч, М. Вінграновський, В. Коротич, Л. Костенко, П. Симоненко, В. Стус. У ті ж 60-ті роки в сфері кінематографа сформувався унікальний напрямок, що отримав назву «українське поетичне кіно», представлене іменами С. Параджанова, Ю. Іллєнка, Л. Осики.

Всі ці явища нової хвилі «українізації» та «українського» Відродження супроводжувалися й новою хвилею політичних репресій проти основних фігурантів цього процесу. У 1972 році було заарештовано багато захисників «української національної ідеї», а катування та загибель В. Стуса нагадала сталінські репресії кінця 20-х – початку 30-х років проти діячів української культури. Зазначене дає підстави вважати, що брежнєвський проект створення імперської уніфікованої маси у вигляді «радянського народу» провалився. Як провалилася ідея наблизити радянську систему до Російської Імперії в національному питанні. З нашої точки зору, це відбулося саме тому, що на всіх етапах радянської історії в

інтерпретації феномену нації не вдавалося позбутися *етнічного елементу* національної ідентифікації і створити з російської мови наднаціональну мову *імперської комунікації*.

Як ми вже говорили, ще за часів Й. Сталіна російська мова була, передусім, мовою «російського народу», тобто певного етносу (згадаймо його тост «За великий російський народ!»). Етнічною основою просякнута ідея «єдиної давньоруської народності», центром якої був російський етнос, а відгалуженнями були українці та білоруси. Ця сталінська ідея вже за часів перебудови (1987 р.) була відтворена в скандально відомій статті лінгвіста, академіка О. Трубачова в газеті «Правда», в якій він відмовляв українцям та білорусам в праві формування древнеслов'янської держави «Київська Русь». Суто етнічною є ідея східного слов'янства, яка є пом'якшеним варіантом ексклюзивного права «руського етносу» на весь слов'янський спадок.

Все сказане говорить про те, що, незважаючи на тенденцію розбудови неоімперської держави, повністю відтворити як її структуру, так і мовні політики, не вдалося. І в цьому наш аналіз суперечить концепції Т. Крючкової, згідно якої радянська мовна політика з самого початку мала централізаторський характер та будувалася на імперському принципі «Центр/Периферія». Чому ми так вважаємо? Передусім, тому, що, по-перше, імперський принцип *мономовності* будується на «над-етнічному» фундаменті, а в СРСР повністю позбавитися такого фундаменту не спромоглася пануюча російська мова, незважаючи на всі хвили репресивної «русифікації». По-друге, в національних республіках продовжували культивуватися національні мови і Центр був неспроможний «вибити» це навіть серед місцевих партійних керівників. Описана ситуація підводить до висновку, що в багатонаціональній країні «Центр» постійно намагався відтворити імперську модель та встановити публічну одномовність. Однак, навіть за часів жорсткої русифікації та репресій в її провадженні у реальності в СРСР виходила реалізація такого типу, який передбачав наявність та боротьбу кількох «Великих Традицій». І численні спалахи «українізацій» говорять про те, що подолати цей тип у мовній політиці державні функціонери так і не спромоглися. Інакше кажучи, замість імперського *монолінгвізму* в реальності мали місце *білінгвістичні* та *полілінгвістичні моделі*. І саме тому зовсім природним є те, що після розпаду СРСР на його місці з'явилися держави, побудовані на принципах етнічного націоналізму з усіма проблемами, які з нього випливають.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авторханов А. Империя Кремля. Советский тип колониализма. Вильнюс, ИМОН, 1990. — 240 с.
2. Алпатов В. М. Языковая политика в современном мире / В. М. Алпатов // Научный диалог, Вып. № 5 (17), 2013. — С. 8-28.
3. Алпатов В. М. История лингвистических учений / В. М. Алпатов/ — М.: 1998. — 455 с.
4. Крючкова Т., Туманян Е., Баскаков А., Мусаев К. Современная идеологическая борьба и проблема языка. — М.: Наука, 1984. — 240с
5. Попович М. Національна культура і культура нації / М. В. Попович . — К.: Знання, 1991. — 64с.
6. Попович М. В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. — К.: «АртЕк», 1999. — 728 с.

Конох Николай Семенович – доктор философских наук, профессор, заведующий кафедры философии и права Днепропетровского государственного технического университета

УДК : 303.6+327.5

ФИЛОСОФСКОЕ ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье рассматривается новая ситуация в социальном познании, которая сегодня может быть охарактеризована, как ситуация кристаллизации «новой рациональности», расширяющей сферу рационально-теоретического дискурса. Автор считает, что ответ на вопрос: является ли способность логически мыслить неотъемлемым свойством всякого человека безусловно, будет положительным: разумеется, да! По мнению автора, каждый человек – независимо от того, изучал ли он науку логику или нет – обладает определенной логической культурой и что достигнутый им уровень культуры мышления имеет определенную логическую составляющую. Обосновывается тезис о том, что в современном обществе «логосфера» находится под сильным воздействием средств массовой коммуникации, где используется все, что угодно, но только не рационально выстроенная, логически корректная аргументация.

Ключевые слова: «новая рациональность», логическая культура, логосфера, киберпространство, универсальный образ «человека» (меры).

ФІЛОСОФСЬКЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглядається нова ситуація в соціальному пізнанні, яка сьогодні може бути охарактеризована, як ситуація кристалізації «нової раціональності», що розширює сферу раціонально-теоретичного дискурсу. Автор вважає, що відповідь на питання: чи є здатність логічно мислити невід'ємною властивістю будь-якої людини безумовно, буде позитивною: зрозуміло, так! На думку автора, кожна людина – незалежно від того, чи вивчала вона науку логіку чи ні, – має певну логічну культуру і що досягнутий нею рівень культури мислення має певну логічну складову. Обґрунтовується теза про те, що в сучасному суспільстві «логосфера» перебуває під сильним впливом засобів масової комунікації, де використовується все, що завгодно, але тільки не раціонально вибудована, логічно коректна аргументація.

Ключові слова: «нова раціональність», логічна культура, логосфера, кіберпростір, універсальний образ «людини» (міри).

PHILOSOPHICAL INTENDED LOGICAL CULTUR

The article discusses the new situation in social cognition, which today can be described as a situation of crystallization «new rationality» extending the scope of rational-theoretical discourse. The author believes that the answer to the question: is the ability to think logically inherent property of every man will surely be positive: Of course, yes! The author believes everyone – regardless of whether he has studied the science of logic or not – has a certain logic and culture that made them the level of culture of thinking has a certain logic component. The thesis that in today's society «logosphere» is under the strong influence of the mass media, which uses whatever, but not built rationally, logically correct argument.

Keywords: «new rationality», logical culture, logosphere, cyberspace, universal image of «man» (measure).

Введение. Ответ на вопрос «Является ли способность логически мыслить неотъемлемым свойством всякого человека?», безусловно, будет положительным: разумеется, да! Но тогда возникает еще один вопрос, тесно связанный с этим: нужно ли в таком случае учить человека мыслить логично? Мы ведь прекрасно знаем, что любой взрослый человек умеет осуществлять те умственные действия, операции, изучением которых и занимается такая наука, как формальная логика.

Анализ исследований и публикаций. Все философские универсалии ценностны по природе и аксиологическая составляющая их содержания всегда носит наиболее предельный, универсальный характер. Не случайно внимание исследователей всё чаще обращается к проблемам коммуникации (А. А. Бондалев, А. А. Леонтьев, М. К. Мамардашвили и мн. др.) и, в частности, виртуализации общества (Д. И. Иванов, Н. А. Носов, А. А. Лазаревич, С. Б. Переслегин и др.). Исследованию образования как социокультурного феномена посвящены работы И. П. Андрущенко, Э. Н. Гусинского и Ю. М. Турчаниновой, И. А. Зязюна, В. В. Ильина, Л. А. Микешиной, Ю. А. Огородникова, А. П. Огурцова, О. П. Пунченко, В. М. Розина, Н. Р. Сидорова, В. Д. Шадрикова, П. П. Щедровицкого, Н. В. Щиголовой и многих других.

Основная часть. Совокупность соответствующих знаний, умений и навыков составляет логическую культуру личности, образует логическую составляющую его общей культуры мышления. Следовательно, можно констатировать, что каждый человек – независимо от того, изучал ли он науку логику или нет – обладает определенной логической культурой и что достигнутый им уровень культуры мышления имеет определенную логическую составляющую. Можно и нужно говорить об уровне логической культуры. Мы отдаем себе отчет в том, что лучше иметь не очень низкий уровень логической культуры, а возможно более высокий. При этом важно осознавать, что для каждого из нас существует не только проблема достижения определенного (достаточно высокого) уровня культуры мышления и одной из важнейших его составляющих – логической культуры, но и проблема поддержания достигнутого уровня. Уровень логической культуры каждого человека проявляется в его способностях к познавательной деятельности.

Правильность суждений – на удивление редкое свойство, и что встречается великое множество неправильных умов, «почти неспособных отличить истину от лжи». Обладатели «неправильных» умов толкуют обо всем вкривь и вкось, довольствуются самыми слабыми доводами и хотят, чтобы ими довольствовались и другие; их сбивает с толку малейшая видимость; они постоянно впадают в излишества и крайности; у них нет твердой уверенности в усвоенных истинах, так как принять эти истины их заставляет случай, а не глубокие знания; или же, наоборот, они упрямо стоят на своем и не слушают ничего, что могло бы вывести их из заблуждения; они смело высказываются о том, чего они не знают и чего быть может, не понял еще ни один человек. Поэтому «неправильность ума» является главной причиной большей части ошибок, совершаемых нами в повседневной жизни: беспочвенных раздоров, скоропалительных решений, непродуманных начинаний...». Очевидно, решающая роль в формировании культуры ума / культуры мышления каждого человека принадлежит социальной среде. Именно она оказывается тем реальным, жизненным контекстом, который оказывает на человека постоянное воздействие и формирует его логическую культуру.

Известный философ и логик Э. В. Ильенков, размышляя над проблемой развития мышления у детей, отмечал, что надо «так организовать процесс усвоения знаний, процесс усвоения умственной культуры, как организует его лучший учитель – жизнь. Чтобы человек постоянно был вынужден тренировать не только (и даже не столько) память, сколько способность самостоятельно решать задачи, требующие мышления в собственном и точном смысле слова. Подобно тому, как человек учится говорить в контактах с другими людьми, он учится и мыслить. Люди формируются, воспитываются в определенной нравственной, эстетической, политической, и т.д. «атмосфере», но точно так же они формируются и в определенной логосфере». Будем понимать под этим, условно говоря, некое «царство» смыслов и значений, которое образуется на основе слов, высказываний, рассуждений в процессе общения людей. Для каждого человека по мере его взросления она постепенно расширяется. Логосфера современного общества в значительной степени определяется средствами массовой информации (пресса, телевидение, радиопередачи, Интернет)» [1, с.381].

В современном обществе «логосфера» находится под сильным воздействием средств

массовой коммуникации, где нередко культивируются очень низкие стандарты и образцы аргументации. В них преобладают призывы, уверения, побуждения, апелляция к эмоциям, чувствам, инстинктам, подсознанию, образному мышлению. Часто используется все, что угодно, но только не рационально выстроенная, логически корректная аргументация. Эксплуатируется способность чувствовать, воспринимать, эмоционально реагировать и т. п., но не способность аналитически, взвешенно, критически понимать. При этом ставится (и часто достигается) цель создать у реципиента ощущение понимания, иллюзию понимания, но не действительное понимание. А действительное понимание есть понимание, опирающееся на действительность, на реальность.

На этапе становления технологий (60-80 гг. XX ст.) актуальными для коммуникации в рамках киберпространства были вопросы общетехнологического плана. После широкого овладения массами (в частности, Интернет) актуальным стал вопрос о создании социогуманитарных форм рефлексии процессов, которые происходят в новом пространстве, изучение их влияния на другие сферы бытия общества и личности.

Прежде всего, остается недостаточно осмысленным феномен глобализации, непосредственно связанный технологически с появлением глобальной Сети и политически с отходом от модели биполярного мира. Национально-политическое разнообразие в киберпространстве отходит на второй план, т. е. аутентичность, самоидентификация как лица, так и социальной группы по этим признакам становится вторичной. Возникающие киберсообщества базируются на единстве интересов личностей, которые не могут реализовать свои жизненные нужды, включаясь в структуры действующих «традиционных» сообществ. Социально киберсообщество изначально является пространством внутренней эмиграции, проявлением девиантного поведения, оно тесно связано с новой генерацией, которая (обычно) не имеет своего места в социальном мире, так как находится еще в залоге первичной социализации – старается определиться к миру. Но это до тех пор, пока системы нужд, носителем которых являются более широкие массовые сообщества, не стали присутствующими в киберсоциуме, а новая генерация не стала жить в «настоящем» вместо «будущего». Очень важным является также то, что маргинальные по своему составу киберсообщества возникают раньше других, поэтому они становятся модераторами структурирования нового социального пространства. Состояние «детской болезни» киберсообщества (можно встретить также его определение как «ноосферы») мы можем наблюдать и сегодня.

В современных средствах массовой коммуникации культивируются стандарты, способствующие скорее деформации, разрушению, засорению логосферы, нежели содействующие ее улучшению. Например, аргументация выступает как специфический коммуникативный процесс, предназначенный не столько для строго логического обоснования какого-либо положения, сколько для его принятия, одобрения и т.д. Иначе говоря, к аргументации прибегают в рамках процесса коммуникации тогда, когда появляется необходимость убедить реципиента (зрителя, слушателя, читателя) в приемлемости выдвинутого положения, утверждения. Информация рассматривается как содержательная сторона связи, которая ведет от внешнего социального мира к человеку. В этой ипостаси она есть и средство и мера упорядоченности процессов, составляющих содержание образования, меру его организации, ей соответствует их определенность.

«Сидение в Интернете» может восприниматься как форма трансцендентализма, потустороннего бытия. Образ будущего конструируется в общественном воображении с использованием понятий подобного рода. Возможно, то, что сегодня здесь очень много простора для социальной рекламы других, более положительных стилей жизни в будущем и представляется как путь к общественной безопасности в условиях глобализации. Сообщество, которое сможет создать общепринятый образ будущего, будет способно к конструктивному выходу из системы внутренних и внешних конфликтов нового типа. Так называемый постмодернизм исходит из признания фактом того, что личность человека как целостное, самоценное формирование является мифом времен «эпохи модерна», от которого

надо как можно скорее избавиться. В то время, когда гуманизм в центр Вселенной ставит человека (как личность, действующего субъекта), постмодернизм исключает ее существование вообще. Поэтому говорить в начале первого десятилетия XXI ст. о гуманизации отношений, которые складываются в киберпространстве (где доминирует сегодня постмодернистская мировоззренческая парадигма) довольно сложно.

Вместе с тем процессы глобализации (т.е. включение в единое коммуникативное пространство, в идеале, представителей каждого социально-культурного сообщества Земли) нуждаются в универсализации коммуникативных черт личности. «Кроме своей объективной содержательности, – отмечает А. А. Лазаревич, – для социальной коммуникации важны субъективные восприятия этого важнейшего свойства информации, выражение определенно к нему (содержанию информации) отношения и экспликации этого выражения в коммуникативной ситуации. Только в таком случае коммуникация может состояться» [2, с. 24-25].

В центре коммуникации снова встает проблема воспроизведения универсального образа «человека» (меры) – образа, который делает возможным нахождение общего продуктивного взаимодействия между людьми, независимо от тех черт, носителями которых они выступают благодаря принадлежности к определенному социуму. Гуманизм проявит себя как принцип становления жизни в новых условиях, но это проблема ближайшего будущего. «В истории известны гениальные люди, для которых инновационная деятельность носила врожденный и едва ли осознанный характер. Столкнувшись с той или иной проблемой, они «на ходу» из подручных средств мастерили инновацию – техническую, информационную, гуманитарную, социальную, словом, какую нужно, – применяли ее к проблеме и, используя, немедленно забывали о ней. Работать рядом с подобными людьми очень трудно, но именно они добиваются результатов, лежащих за пределами как гауссианы случайного распределения событий, так и экспоненты индустриального развития».[3, с.79].

Субъекты, средства и идеологические парадигмы киберсоциума еще только возникают, поэтому являются неустановившимися, неопределенными, говоря языком немецкой классической философии, находятся «в себе» и переход в состояние «для – себя» сопровождается критикой связанных с эпохой модерна форм общественной саморефлексии (как индивида, так и сообщества). Именно поэтому актуализированы вопросы религии, политики, социологии, культуры, этики и эстетики.

Заключение. Таким образом, обнаруживается стремление всячески преувеличить значение субъективных моментов, присущих процессу аргументации, за счет принижения того, что выводит нас к объективности, к истине. Увлечение это не новое. Почти две с половиной тысячи лет тому назад Сократ с горечью отмечал, что в судах решительно никому нет никакого дела до истины, важна только убедительность. Ради убедительности даже умалчивают о том, что было в действительности, если это неправдоподобно. В погоне за правдоподобием зачастую расплачиваются истиной. И сегодня размышления великого афинянина – поучительный урок для всех нас.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Ильенков Э. В. Философия и культура. Мыслители XX века. М.: Политиздат, 1991. — 464с.
2. Лазаревич А. А. Глобальное коммуникативное общество / Анатолий Аркадьевич Лазаревич. — Минск: Белорусская наука, 2008. — 350 с.
3. Переслегин С. Б. Самоучитель игры на мировой шахматной доске. — Издательство АСТ. — 625 с.

Козленко Павел Ефимович – кандидат философских наук, директор музея Холокоста, член Общественного совета при Одесской областной государственной администрации

УДК: 091+009+316.4

ТРАНСФОРМАЦИЯ МОРАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ В ПРОЦЕССЕ СТАНОВЛЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ СФЕРЫ РАЗУМА

В статье анализируется коммуникативная природа нравственности, ее связь с трансформационными процессами в обществе, становлением и развитием форм общественного сознания, сфер теоретической деятельности социума.

Ключевые слова: мораль, трансформация, информационно-коммуникационные технологии, образование, информатизация, информационная сфера разума.

ТРАНСФОРМАЦІЯ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СФЕРИ РОЗУМУ

У статті аналізується комунікативна природа моральності, її зв'язок з трансформаційними процесами в суспільстві, становленням і розвитком форм суспільної свідомості, сфер теоретичної діяльності соціуму.

Ключові слова: мораль, трансформація, інформаційно-комунікаційні технології, освіта, інформатизація, інформаційна сфера розуму.

TRANSFORMATION OF MORALITY IN THE PROCESS OF THE FORMATION OF INFORMATION SPHERE OF REASON

The article analyzes the communicative nature of morality, its relationship with the transformation processes in the society, the formation and development forms of social consciousness, spheres of theoretical activity of society.

Keywords: ethics, transformation, information and communication technologies, education, information, information sphere of reason

Введение. Мораль является одной из самых ранних форм общественного сознания. Она возникает на заре формирования социума со становлением теоретического уровня познания и в ходе дальнейшего его развития, начинает выступать в качестве одного из тех смысловых стержней, которые образуют интеллектуальный горизонт соответствующей культурно-исторической эпохи. История развития разных учений об обществе наглядно демонстрирует то, что исследование морально-нравственных отношений всегда присутствовали в качестве неотъемлемых элементов мышления и духовной ориентации субъекта и составляют ядро в структуре теоретического мышления любой эпохи.

Морально-нравственные отношения являются одним из тех «интеллектуальных инвариантов», который постоянно претерпевает в своем содержании существенные изменения, отражая в себе динамику социального развития. Они никогда не выпадали из общего потока духовной культуры. Проблема нравственного прогресса, его содержание и критерии на разных этапах бытия социума была осмыслена еще в работах Конфуция, Аристотеля, Эпиктета, Ж. Лабрюйера, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дидро, Н. А. Бердяева, А. А. Гусейнова, О. Г. Дробницкого, И. Л. Зеленковой, В. Ф. Зыбковца, В. Г. Иванова, Э. В. Ильенкова, М. С. Кагана, И. С. Кона, Н. О. Лосского, П. Макинтайера, Я. А. Мильнер-Иринина, Н. Н. Мойсеева, А. Моля, Ч. Морриса, Ф. Ницше, Г. Риккерта, Н. В. Рыбаковой, В. С. Соловьева, П. Сорокина, Л. Стефана, В. С. Степина, А. Тойнби, Э. Тоффлера, А. К. Уледова, Ф. Фукуямы, Ю. Хабермаса, С. Хаддингтона, Хосе Ортеги, И.-Гассета, М. Ф. Цыбры, А. Швейцера, А. Шопенгауэра, О. Шпенглера и многих других. Несмотря на существенные различия их мировоззренческих позиций, в их работах обращалось внимание на то, что есть независимые от материально-экономических условий ценности, которые составляют основу бытия человека как представителя социума. Социум посредством

традиций, общественного мнения, образцов устанавливаемых норм и принципов регулирует взаимоотношения между людьми, формирует моральную инфраструктуру и этику взаимоотношений в целом, создает условия для формирования нравственности личности.

Цель статьи: рассмотреть информационно – коммуникационные технологии, выступающие одновременно и как трансформация современной парадигмы образования, и как средство трансляции новых идей в образовании.

Основная часть. Мораль как одна из форм общественного сознания сегодня вступает в эпоху крутого перелома своих ценностей, поскольку общество определило свой новый путь развития – путь перехода в свою высшую форму бытия – информационную. Этот переход объективен, если анализировать общественный прогресс и общественные потребности с точки зрения развития цивилизации. Становление антропогенной цивилизации обусловлено быстро развивающимся духовным производством, основой которого являются не только производство информации, как нового вида товара, но и ее обработка, передача, хранение и использование. Это тот стратегический ресурс общества, который не растрачивается им, а накапливается. Но любой переходный период характеризуется элементами хаоса, нестабильности, неопределенности, обострения проблем – социальной и нравственной ответственности личности и тогда становится очевидным, что для дальнейшего развития человечества необходима выработка новых нравственных принципов, императивов, что составляет содержание общечеловеческого в моральном сознании.

Но для решения этой задачи необходима новая методологическая основа, способная обеспечить миропонимание общественных отношений человеком и обществом в целом. Такой основой и выступают информационно-коммуникационные технологии, как совершенно новый комплекс дисциплин, выступающий базой не только развертывания информационных процессов в обществе, но и имеющий ряд смысловых оттенков и нормативов. Среди них и нравственные нормативы, определяющие целевые установки будущего общества. Конечно же, развитие нормативов связано, прежде всего, с подготовкой специалистов, которые должны усваивать информационно-коммуникационные технологии не просто как систему знаний и ценностных ориентаций, а представить ее в своем смысложизненном значении, она должна стать квинтэссенцией расширения духовных горизонтов общества и личности, обретений ими научной и нравственной зрелости.

Становление информационно-технологической цивилизации и глобальные трансформации, возникающие вследствие этого, в образовании современного общества определили необходимость нового уровня их философско-методологического осмысления. Построение новой информационной инфраструктуры в области образования выступают залогом эффективного развития последнего. Но при этом возникает необходимость выделить в образовании его смыслообразующее звено – то, что было бы инновационным по содержанию. Им выступают информационно-коммуникационные технологии, выступающие одновременно и как трансформация современной парадигмы образования, и как средство трансляции новых идей в образовании. В связи с их детерминирующей ролью в общественных преобразованиях XXI века, В. Литвин в приветствии Международному Конгрессу «Информационное общество – стратегия развития в XXI веке», отмечал, что «построение информационного общества является сегодня стратегической целью для многих стран. В интенсивном внедрении современных информационно-коммуникационных технологий они видят действенный инструмент ускорения экономического развития, улучшение условий жизни людей, преодоления информационного неравенства.

Украина сделала свой выбор, взяв курс на интеграцию в мировое информационное сообщество. Этот выбор мы подтверждаем поддержкой международных усилий соответствующей информационной политикой, продвижением информационно-коммуникационных технологий в государственное управление, образование, культуру, охрану здоровья, деловую сферу, усовершенствованием законодательства и другими способами» [1, с.21].

Эти технологии в сфере развития современного научного знания и образования

выступают базой создания единой информационной среды, обеспечивающей доступ каждого индивида к информационным ресурсам цивилизации. Фактически информационно-коммуникационные технологии выступают в качестве основы всеобъемлющей системы преобразования науки и новых форм трансляции знаний образования информационного общества. Действительно, успех в развитии образования, нового общества возможен на базе принципиально нового подхода – конвергенции системы научного знания. Конвергенция, наряду с информатизацией, рассматривается сегодня ЮНЕСКО как основа, платформа формирования нового мировоззренческого пространства специалиста. Если ранее в образовании конвергенция носила условный характер, то сейчас этот процесс основывается на информационно-коммуникационных технологиях. Новое в конвергенции образования должно внедряться с учетом операционально-методологических возможностей общественных и технических дисциплин, в категориях которых отражаются наиболее существенные основания социокультурной и технической реальностей.

Конвергенция образования на основе информационно-коммуникационных технологий требует концептуального осмысления ее инфраструктуры и содержательных акцентов, формулирование ее стратегических задач в языке научной интерпретации смысла и целей образовательного процесса.

В качестве стратегических задач конвергенции научного знания и образования на основе информационно-коммуникационных технологий можно выделить следующее.

Во-первых, формирование в процессе образования, как канала трансляции знаний, новой методологической культуры специалиста, которая находит свое выражение в системе использования им научно-технических средств познания и на этой основе является существенной составляющей его интеллектуальной культуры. Новое содержание образования, базирующееся на информационных технологиях, должно быть ориентировано, прежде всего, на личностное развитие специалиста. Оно не должно выступать в качестве защиты и усиления технократизма в мировоззренческом пространстве этого направления, быть узконаправленным и прагматичным.

С внедрением инфокоммуникационных технологий в образовательный процесс возникает новая культура образования – информационная, которая прежде всего, предусматривает умение работать с информацией, ее рациональным использованием. Новая культура общения открывает новые формы трансляции знаний, а на этой основе – новые формы личностных и профессиональных связей с помощью электронной почты, www, видео конференций, т.е. без личного присутствия, но в режиме диалога. Новая культура образования в большей степени детерминирует роль мышления специалиста, его мировоззрение, систему нравственных ценностей.

Во-вторых, развивается новая форма трансляции знаний в образовании – «телеучеба», составляющая стержень дистанционного обучения. Решение этой проблемы невозможно без широкого использования Интернета, реальное бытие и развитие которого связано с развитием инфокоммуникационных технологий, на которых базируются компьютерные сети. Интернет – это не только новый канал трансляции знаний и совершенствование системы образования, он предоставляет новейшую информацию о развитии отраслей научного знания, расширяет междисциплинарные связи, раскрывает общее и особенное в их содержании.

Внедрение информационно-коммуникационных технологий в систему образования позволяет с иных позиций объяснить информатизацию последнего. Информатизация образования как познавательный процесс определяется осознанным построением информационной картины мира в его единстве и взаимодействии и состоит в создании всеобъемлющей информатизационной инфраструктуры.

Конечно же, задачей информационно-коммуникационных технологий выступает обоснование сущности и методологии процесса информатизации не только образования, но и социума в целом, раскрытие социотехнических аспектов и возможностей этого процесса. С этой точки зрения «информатизация – это процесс обеспечения человечества многообразием

информационных ресурсов, неисчерпаемыми источниками которых является «информационная сфера Вселенной», – утверждает И. И. Юзвизин [2, с.148]. Для решения поставленной задачи необходимо прежде всего создание единого информационного пространства, обеспечивающего доступ каждого индивида к информационным ресурсам цивилизации.

Информатизация образования способствует проникновению в ее структуру информационных технологий. Как социальное явление, «информатизация» охватывает повседневные и перспективные проблемы образования, его экономические, организационные и др. аспекты. Она способствует рациональному управлению всеми звеньями не только образования, но и всех сфер деятельности общества, содействует развитию наукоемких производств и технологий, обогащению духовной жизни и дальнейшего прогресса общества.

Исследование информатизации как социального процесса дает возможность утверждать, что в этом процессе можно выделить ряд уровней, взаимосвязанных между собой. Это и процесс информатизации на глобальном уровне; на уровне государства; промышленности и производства; общества и личности; информационной безопасности и других уровнях. Но в единстве они представляют целостную органическую систему, элементы которой не могут функционировать отдельно, поскольку они зависят друг от друга, а также от тех масштабных преобразований, которые совершаются в обществе как едином, целостном, развивающемся организме. И в этом плане, несомненно, процесс информатизации предполагает в первую очередь повышение производительности труда и на его основе – рост экономического развития страны. Для этой цели необходимо увеличить темпы развития и внедрение в народное хозяйство таких катализаторов как компьютерная техника, лазерная техника, средства массовой информации и спутниковая связь, которые свидетельствуют о вступлении человечества в век сплошной информатизации. Использование этих средств позволяет каждому человеку слышать, видеть, знать, сопереживать все, что происходит в социальном мире.

Информатизация как процесс обогащения общественного и индивидуального сознания должна базироваться на фундаментальных принципах. К ним относятся: доступность любого индивида к новейшей информации; демократизация; гуманизация; диверсификация и др. (она должна не только отражать социальное бытие, но и должна более ускоренно опережать его). Несомненно, что интеграция телекоммуникационных и информационных структур ускорит реализацию образовательных услуг. Освоение передачи аудио- и видеоинформации на расстояние еще больше расширит спектр услуг в рамках телекоммуникаций. Все это приведет к ускорению развития общества, созиданию условий для обеспечения входа Украины в глобальную информационную систему, открытого информационного обмена с другими странами.

В социальном аспекте инфокоммуникационные технологии ведут к построению информационной цивилизации, в которой информация превращается в особую реальность усиливающей и ускоряющей все социальные процессы.

В образовательном процессе развитие этих технологий позволяет не только практически ускорить процесс обогащения технического образования идеями гуманизации и гуманитаризации, но и перейти в этом процессе к новой модели образования – информационно-кибернетической. Она отличается тем, что обогащает образование новыми процессуальными изменениями в области обработки и передачи информации, алгоритмичностью, программированностью, управлением обучения, дополнением традиционных педагогических способов – компьютерным, телекоммуникационным. Именно эти требования и заложены в программе Болонской концепции образования, которая сегодня внедряется на Украине как перспективная, отвечающая образовательному идеалу XXI века.

Результатом внедрения информационно-коммуникационных технологий в научное познание и практику выступает уникальная возможность перехода общественного сознания к высшей сфере своего бытия – информационной сфере разума (инфоноосфере). Если в начале XX века П. Тейяром де Шарденом [3] и Э. Леруа впервые была объяснена сущность понятия

«ноосфера» как сфера взаимодействия природы и общества, в пределах которой разумная жизнь человечества и его деятельность становится главным определяющим фактором развития, то строгая научная концепция сущности ноосферы была обоснована В. И. Вернадским. Он более детально раскрывает переход биосферы, связанной с возникновением и развитием в ней человечества, которое, познавая законы природы и совершенствуя технику, начинает оказывать детерминирующее влияние на ход процессов в охваченном его воздействием сферы Земли и околоземного пространства, глубоко изменяя их своей деятельностью [4]. Анализ сущности ноосферы впоследствии позволил выделить в деятельности людей техносферу, антропосферу, социосферу.

К началу XXI века разумная деятельность людей, носящая целенаправленный преобразующий характер стала основываться на научно добытой и обработанной информации, что позволило этой деятельности приобрести новый статус. Возникает информационная сфера разума. Что же она представляет собой как основа бытия нового информационного общества? «Это сфера разумной деятельности человечества, его новый уровень общественного сознания, сформированный на основе информационно-коммуникационных технологий, – отмечает О. П. Пунченко, – и обусловленный объективной необходимостью преобразования материальных и духовных ценностей человечества новыми условиями его бытия» [5, с.38]. Несомненно, человечеству, в связи с переходом к информационной цивилизации, необходимо сформировать новый уровень своего духовного развития, необходимо создать не только новую техноструктуру, связанную с производством, обработкой и передачей информации, но и решать задачи, преобразования нравственности как основы духовной культуры.

Идея перехода человечества к новому типу разума нашло свое отражение и в работах Н. Моисеева. Он вводит свою терминологию – Коллективный Общепланетарный Разум, что, как нам кажется, по содержанию совпадает с понятием инфоноосферы. «Мне кажется, отмечает Н. Моисеев, – что вступление в информационное общество следует связывать с утверждением Коллективного Общепланетарного Разума, с качественно новым этапом развития цивилизации, а не только с электронной и компьютерной инженерией, которая есть лишь одна из предпосылок» [6, с.430]. Раскрывая сущность Коллективного Разума, он отмечает, что «это своеобразная информационная система, способная не только к накоплению и передаче информации, но и к анализу и выводам. Она соединяет в единую специальным образом организованную систему множество индивидуальных разумов. Коллективный Разум чем-то напоминает мозг, только в нем роль нейтронов играют люди. Коллективный Разум – объединение локальных интеллектов. И эта система, очевидно, обладает некоторыми свойствами, которые невыводимы из свойства индивидуальных разумов. По мере усложнения системы связей между отдельными мыслящими индивидами, по мере увеличения их числа меняются и свойства Коллективного Разума и растут его возможности» [6, с.442].

Одной из составляющих информационной сферы разума (О. П. Пунченко) или Коллективного Общепланетарного Разума (Н. Моисеев) (что в данном случае я отождествляю), выступает система морального сознания и нравственности. Мораль и нравственность не идентичны. О необходимости их различия указывал еще Гегель. Мораль фиксирует внимание на должном, нравственность же – это сущее, реальное, действительное. Это позволило исследователям морали выделить в ней моральное сознание и моральную практику. Та и другая сторона обладает своей спецификой, но обе существуют лишь во взаимодействии друг с другом. В сфере морального сознания можно выделить эмоционально чувствительный и рациональный уровни отражения и регуляции. Первый проявляет себя через систему нравственных чувств и социально-психологические механизмы общественного сознания в целом, второй – через систему рационально сформулированных понятий, суждений, кодексов поведения. Оба уровня объединяют нормативно-оценочные свойства морального содержания. Именно трансформация содержания морального сознания и моральной практики, на основе прогнозирования информационной деятельности человека и

общества и выступает в качестве первостепенной задачи формирования их морального облика, этики взаимных отношений.

Переход к моральной практике связан с отражением тех моральных суждений о добре, зле, благе, долге, совести, ответственности, чести и достоинстве, смысле жизни, которые сложились в обществе под воздействием общественного бытия как детерминирующего фактора по отношению к общественному сознанию. Моральные суждения и нравственные ценности являются смыслообразующим стержнем и системообразующим началом духовной культуры. Культурное становление личности включает и овладение культурой морального суждения. Под моральным суждением понимается вербальное выражение рефлексии об отношении сущего и должного. Моральное суждение развивается в контексте противоречий между вещественным, социальным миром и миром этических правил и норм взаимодействия людей. Уровень морального суждения, соответствующий информационному обществу должен быть, прежде всего, культуротворческим. Его характеризуют творческая рефлексия, взвешенность суждений, ответственное предвидение отдаленных последствий, способность к творческому сотрудничеству по созиданию и реализации ценностных императивов существования.

Следовательно, на основе моральных суждений человечеству необходимо сформулировать базисные основания моральной практики в новой цивилизации, выработать смыслообразующие принципы его деятельности. Но реализация моральных суждений – это процесс порождения моральных дилемм, разрешение которых требует приложения всего многообразия человеческих возможностей. Именно в этом процессе не просто проверяются, но и рождаются новые этические правила, кодексы, теоретические установки и конструкции, становящиеся впоследствии нормами и законами человеческого бытия. Задачи морального сознания в переходный период и заключается в том, чтобы сформулировать те нравственные идеалы, нормы, правила поведения, кодексы, которые должны отражать социальное бытие информационного социума.

Однако, формулировка новых моральных суждений всегда опосредована существующей практикой. Поэтому можно констатировать тот факт, что моральные суждения несут характер опережающего отражения моральной практики. Практика здесь воспроизводится в ее идеальной, мыслительной форме. Но в таком конструировании будущей моральной практики есть много условного, субъективного. Трудность прогнозирования ее выражения через моральные суждения обусловлено современным уровнем нравственности общества. А общество находится в переходном периоде, основной бедой которого выступает рассогласованность разных его подсистем. В ситуации, когда органическое целое видится расчлененным, каждая из подсистем по необходимости начинает трактовать себя как самодостаточную. При становлении информационного общества такой подсистемой выступает технология производства информации. Но нельзя забывать о универсальной ценности нравственности и о том, что испортить общество избытком нравственности нельзя, значит необходима комплексная разработка всех сторон бытия информационного общества как «общепланетарной системы, способной к такому саморазвитию, которое постепенно позволит найти новые опоры для дальнейшего существования рода человеческого» [6, с.44].

Выводы. Чтобы стать альтернативой современной цивилизации, информационное общество должно не только заниматься развитием производства информации и использованием ее в целях прогрессивного развития материальной сферы, но и развитием всего содержания общественного сознания, ядром которого выступает моральное сознание, а критерием эффективности его теоретических конструкций – нравственность как мера развития человека и общества.

1. Проанализировали коммуникативную природу нравственности, ее связь с трансформационными процессами в обществе, становлением и развитием форм общественного сознания, сфер теоретической деятельности социума;

2. Вскрыли социальную ценность и значимость образования как уникального канала трансляции материальных и духовных достижений социума;

3. Обосновали, в связи со вступлением Украины в бурную фазу перехода к информационному обществу, тезис, что при формировании новой науки информатиологии и такого системного образования, как информационно-коммуникационные технологии, нравственный вектор в их содержании должен выступать в качестве детерминирующей составляющей.

Перспективы дальнейших научных исследований – рассмотреть нравственность как меру развития человека и общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Литвин В. Приветствие участникам, гостям и организаторам Международного Конгресса «Информационное общество – стратегия развития в XXI веке». — Киев, 2003. — 53 с.
2. Юзвизин И. И. Информатиология. — 3-е изд. — М.: Радио и связь, 1996. — 214 с.
3. П. Тейяр де Шарден. Феномен человека. — М.: АСИ, 2002.
4. Вернадский В. И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружение. — М. — 1965.
5. Пунченко О. П. Цивилизационное измерение истории человечества / О. П. Пунченко. — Одесса: Астропринт, 2013. — 448 с.
6. Моисеев Н. Информационное общество: возможность и реальность. В кн.: Информационное общество. — М.: АСТ, 2004.

Лисенко Елена Васильевна – доктор социологических наук, профессор кафедры философии и социологии Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»

УДК: 32.001.76+316.3(477)

НАЦИОНАЛЬНЫЙ МЕНТАЛИТЕТ КАК ДЕТЕРМИНАНТА ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

Статья посвящена социально-философскому анализу национального менталитета как детерминанты трансформационных изменений. Проанализованы сущность и характерные особенности национального менталитета как социокультурного феномена, уточнены представления о социальных носителях национального менталитета. Обосновано, что каждый регион Украины имеет свои ментальные особенности, которые проявляются в типах политического поведения, доминирующих политико-культурных ориентациях, традициях, стереотипах. Сделан вывод о том, какие устойчивые ментальные особенности украинского народа могут быть использованы в процессе трансформационных изменений, происходящих в современном украинском обществе.

Ключевые слова: национальный менталитет, украинский национальный менталитет, трансформационные процессы, ценности, ценностная ментальность

НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕНТАЛІТЕТ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН

Стаття присвячена соціально-філософському аналізу національного менталітету як детермінанти трансформаційних змін. Проаналізовані сутність і характерні особливості національного менталітету як соціокультурного феномену, уточнені уявлення про соціальні носії національного менталітету. Обґрунтовано, що кожен регіон України має свої ментальні особливості, які проявляються в типах політичної поведінки, домінуючих політико-культурних орієнтаціях, традиціях, стереотипах. Зроблений висновок про те, які

стійкі ментальні особливості українського народу можуть бути використані в процесі трансформаційних змін, що відбуваються в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: національний менталітет, український національний менталітет, трансформаційні процеси, цінності, ціннісна ментальність

NATIONAL MENTALITY AS DETERMINATION OF TRANSFORMATION CHANGES

The article is devoted to the socially-philosophical analysis of national mentality as determination of transformation changes. Essence and characteristic features of national mentality as the sociocultural phenomenon, ideas are specified about the social carriers of national mentality are investigation. It is reasonable, that every region of Ukraine has the mental features, that show up in the types of political behavior, dominant political-cultural orientations, traditions, stereotypes. Drawn conclusion about that, what steady mental features of the Ukrainian people can be used in the process of transformation changes what be going on in modern Ukrainian society.

Keywords: national mentality, Ukrainian national mentality, transformation processes, values, valued mentality

Характер и направленность происходящих трансформационных изменений в современных обществах обусловлен не только экономикой, политикой, развитием культурных процессов, но и особенностями национального менталитета, с которыми связаны социальные представления, ценностные ориентации, установки, стереотипы и архетипы народа. Исследование различных проявлений духовности всегда было фундаментальной темой в социально-философском познании, поэтому исследование национального менталитета как детерминанты трансформационных изменений, его сущности и специфических проявлений в современных реалиях, является значимым и актуальным, так как в современном знании без такого рода информации вряд ли будут плодотворными содержательные характеристики явлений в целом.

В самом базовом содержании бытия украинской нации существуют различные компоненты, смыслы, ценности, архетипы, системное единство которых пока ещё не нашло целостного научного осмысления. Для осмысления глубинных изменений, которые происходят в социокультурной системе современного украинского общества, для успешного реформирования всех сфер его жизнедеятельности необходимо знание менталитета народа, его духовных, культурных, психологических особенностей, в соответствии с которыми и следует выбирать решающие социально-экономические и социально-политические стратегии развития страны.

Понятие «национальный менталитет» богато как в онтологическом, так и в гносеологическом смысле, поэтому в философской науке оно получило самую разнообразную интерпретацию. Неоднозначность определения менталитета выражается во множестве понятий, существующих в философском дискурсе: «общие категории представлений», «видение мира», «глубинные и архаические слои психики», «неосознанное», «повседневная сторона сознания», «психологическая оснастка людей», «дух времени», «общественное сознание», «коллективная психология», «потаянные пласты глубинной социальной структуры», «образ мышления», «умонастроение» и др. Чаще всего в современной литературе встречается определение национального менталитета как единство образа мыслей, культурных особенностей нации и, в частности, национального языка, детерминированное экономическими и политическими условиями жизни в историческом контексте.

Значительное внимание исследованию национальных особенностей сознания и поведения людей учёные уделяли ещё с древности (Геродот, Тацит, Полибий, Цезарь Светоний Транквилл), однако научный подход к исследованию национального менталитета начинает проследиваться лишь в Новое время, что является реакцией на процесс образования европейских наций в эпоху капитализма. Специальные исследования в изучении ментальных феноменов осуществлены Ж. Дюби, Г. Лебоном, Л. Леви-Брюлем, К. Леви-

Строссом, Г. Тардом, Л. Февром, М. Блоком и др. Среди отечественных учёных безусловный интерес вызывают работы М. Поповича, Е. Донченко, С. Кримского, Ю. Писаренко и др., которые разрабатывают проблемы национального менталитета в переходном обществе, сущности содержательных компонентов, логико-отнологических основ и архитипов национального менталитета и традиционных ценностей украинского народа.

Целью статьи является социально-философский анализ национального менталитета как детерминанты трансформационных изменений.

Национальный менталитет – это записанный в материальных основах психики определенный поведенческий код, детерминирующий устойчивое социально-психологическое состояние народа, органическая целостность социально-психологических качеств и черт, присущих именно этому народу, этой общности и составляющим ее гражданам.

Частое употребление этого слова в современной лексике является завершением долгого пути, в течении которого категория «национальный менталитет» приобрела такой смысл, который отражает определенный образ мышления, общую духовную настроенность народа воспринимать мир определенным образом и действовать в нем [1].

Определение «национального менталитета» связано с имманентной этнокультурной целостностью, которая включает совокупность исторически сформированных установок и черт характера народа, ценностей, стереотипов и архетипов, которые имеют специфику поведенческого проявления [2]. В целом менталитет является исторически и социокультурно (этнически) обусловленным способом мышления, глубинным источником и уровнем коллективного сознания, включающим и бессознательное. Однако, несомненным является тот факт, что отдельные (частные или универсально-атрибутивные) проявления менталитета имеют свою специфику. Собственно, это и есть то, что может быть означено термином «национальный менталитет». Таким образом, национальный менталитет отражает устойчивый в определенное время в обществе, общераспространенный в той или иной группе людей мыслительный образ, систему представлений о различных явлениях и процессах общественной жизни, который имеет также специфику поведенческого проявления.

Под национальным менталитетом автором статьи понимается совокупность исторически сложившихся установок и черт характера народа, ценностей, стереотипов и архетипов, которые имеют специфику поведенческого проявления.

Национальный менталитет как социокультурный феномен обладает некой целостностью, наличием определенного качественного ядра, поэтому выступает как определенная основа целостного образа жизни человека, определяющая как осознанно, так и неосознанно направление жизнедеятельности индивида. Данный феномен имеет диалектическую природу, которая выражается в единстве и борьбе противоположностей (интровертированности – экстравертированности, сознательного – бессознательного, идеального – материального, динамического – статистического) и абсолютизировать одну из этих сфер (рациональную или иррациональную) было бы неверным. Тем более, каждый из процессов, который представляет собой динамическую сторону личности, представлен как в сознательном, так и в бессознательном, каждое из которых может преобладать в социальной жизни конкретной личности.

Прежде чем рассмотреть особенности влияния национального менталитета на трансформационные процессы в Украине, необходимо уточнить вопрос, связанный с социальным носителем национального менталитета.

Согласимся с мнением многих исследователей, что чистого в антропологическом смысле украинца нет и быть не может, так как издавна на территории Украины проживали представители различных наций и национальностей. Необходимо также учитывать влияние общественных факторов на формирование украинского национального менталитета, например, проживание населения Украины в СССР как в «семье братских народов», и как, следствие, смешанные браки. В последнее время в условиях глобализации браки с

представителями разных стран ближнего и дальнего зарубежья всё больше стирают грань между понятиями «украинец» и «житель Украины». В то же время, следует отметить, что ментальные особенности «коренных украинцев», как психологические, так и социальные (общественные) достаточно значительные. Специфика процессов мышления и поведения определённого народа в значительной мере выступает продуктом множества как природных, так и социальных факторов. Говоря о природных факторах, мы полностью согласны с Николаем Гоголем, который ощущал необходимость раскрывать историю и характер народа в связи с Землёй, географией. Поэтому при анализе украинского политического менталитета её социальным носителем автором будет пониматься население, которое проживало и проживает сейчас на территории украинского общества.

Необходимо отметить, что каждый регион Украины имеет свои ментальные особенности, которые проявляются в типах политического поведения, доминирующих политико-культурных ориентациях, традициях и т. д. Так, для национального менталитета населения западных регионов Украины характерно доминирование этнокультурных и национально-патриотических ориентаций, тогда как национальный менталитет населения восточных и южных регионов Украины проявляется в стремлении к объединению вокруг харизматичного лидера, развитием традиций украинского народа, возрождением соборности и православия.

Поскольку национальный менталитет характеризуют ценности и нормы поведения, характерные в той или иной степени для представителей определённого народа (нации), следовательно важнейшими составляющими национального менталитета являются ценностно-мотивационное отношение к труду и богатству, нормы и образцы социального взаимодействия, социальные стереотипы, организационные формы повседневной жизнедеятельности и др. В национальном менталитете представлена та часть культуры, которая дает человеку возможность ориентироваться в экономической, политической и социокультурной сферах жизни, в современных общественных реалиях [3].

В исследованиях украинских учёных, посвящённых изучению жизненных ценностей населения Украины, отмечается, что в современной Украине сосуществуют две различные модели ценностных систем. Одна из них тяготеет к постиндустриальной индивидуалистической модели ценностей западного типа, а другая – к традиционалистско-коллективистской модели ценностей. Причем, если ранее грань между носителями этих ценностных систем была размыта, то теперь о них можно говорить как о двух достаточно четко оформившихся группах. В то же время значительная часть населения (около 30%) составляет группу с противоречивой системой ценностных ориентаций, для которых характерно амбивалентное сознание и не существует четкого ценностного самоопределения.

Тем не менее ценности и представления, восходящие к общинному быту и объединённые знаменитым принципом «соборности», всё же нужно считать выражением подлинной сущности украинского менталитета, как это делается в некоторых работах по философии украинской истории. Нельзя не заметить, что психология наших сограждан по-прежнему отражает социально-исторический опыт советского времени. Именно оттуда население Украины продолжает черпать представления о должном и справедливом; опираясь именно на этот опыт, строят модели ценностной самоидентификации.

Несомненно, рыночные и демократические реформы в Украине влияют на заложенные в структуре национального менталитета базовые представления. Однако, к чему это в конечном счете приведёт, определить сложно. Пока с уверенностью можно сказать, что стремление сломать традиционные стереотипы и модели мышления, привить украинцам миропонимание, сводящее смысл жизни к материальному потреблению, на сегодня не удалась. Начиная с середины 90-х годов в общественном сознании идёт процесс восстановления шкалы ценностей, ставящей духовное выше материального.

Результаты социологического мониторинга, проведенного Институтом социологии НАН Украины в 1992-2010 годах свидетельствуют о том, что первые пять ценностей, названных населением Украины, являются экзистенциальными, то есть связанными с

выживанием и устойчивым развитием общества в новых условиях. Ценности, которые являются прежде всего общественными (иметь престижное положение в обществе, знать несколько языков, быть знаменитым), имеют второстепенный характер. Однако, как отмечает А. Ручкой, с улучшением жизни людей в стране определённые политико-гражданские и самореализационные ценности, которые в настоящее время находятся на периферии «ценностной ментальности», актуализируются [5, с.217].

Различные регионы Украины отличаются друг от друга не только историей, но и современным экономическим, культурным, социально-политическим положением, поэтому нельзя говорить об общеукраинском национальном менталитете. Он распадается на региональные менталитеты (в пространственном понимании) и на менталитеты социальных групп (в плане социальной дифференциации). Но и это может быть эффективно использовано в деле формирования личностных качеств, ибо многогранность и своеобразие различных регионов – основа силы и устойчивости Украины («Мы – разные, и все мы – дети Украины»). Именно региональные и стратификационные (субкультурные) формы национального менталитета являются важнейшими и определяющими в поведении личности, так как личность в своей повседневной жизни сначала воспринимает себя как члена определённой части социальной структуры (профессиональной, демографической и др. групп), а потом – как житель конкретного региона, и только после этого – как представитель украинского народа.

В современной научной литературе сейчас активно дискутируется вопрос о влиянии национального менталитета на социально-экономические и социально-политические процессы, происходящие в современном украинском обществе. Ряд авторов считает, что специфические черты национального характера и менталитета украинцев обуславливают особенности осуществления социальных изменений в украинском обществе. Так, И. Полищук отмечает, что «в национальном менталитете украинцев не очень развиты достижительские ценности и такие черты характера, как целеустремленность и решительность. Больше всего украинцу присуща осторожность, инертность, медлительность, он не любит рисковать, живет по принципу «якось воно буде», долго взвешивает все «за» и «против», долго советуется и решения принимает половинчатые. Даже при наличии знаний, эрудиции, опыта нерешительность значительно снижает «коэффициент полезности» [6]. В целом, по мнению И. Полищука, Украине не хватает инициативных харизматичных личностей, а те, которые есть, обычно идут не в бизнесмены, а в чиновники.

Ещё одной чертой национального менталитета учёный считает консервативность, и отмечает, что «украинец не доверяет переменам, он стремится не найти что-то новое, а сохранить уже созданное. Это определяет его неумение, а может, и нежелание идти в ногу со временем» [6]. Даже в менталитете украинского политического класса наблюдается незаинтересованность в реформах – и это один из главных тормозов развития экономики.

Однако исследователи отмечают черты национального менталитета, которые способны вывести наше государство на уровень экономически развитых стран. Это, прежде всего, такая национальная черта, как хозяйственность. Как справедливо отмечает М. Семикина, в народных пословицах и поговорках понятия «хозяин», «хозяйка», «хозяйский ребенок» звучат не иначе, как похвала. У украинца в генах заложено все упорядочить, наладить, отремонтировать [7]. Другая позитивная черта украинского менталитета, по мнению М. Семикиной, – это особое мироощущение с витиевато-оптимистическим началом, образностью и стремлением все украшать. Это – мироощущение в стиле барокко. Оно присуще не только украинским архитекторам, художникам, писателям, но и каждому украинцу. Этот стиль мышления отличал и запорожских казаков, побеждавших благодаря не силе, рациональной тактике или «железной» дисциплине, а действиям, которых от них никто не ожидал. Живость, нестандартные ходы, несимметричные ответы – все это проявляется как в украинской экономике, так и в геополитике [7].

Какие же устойчивые ментальные особенности украинского народа могут быть использованы в процессе трансформационных изменений, происходящих в современном украинском обществе? Во-первых, индивидуализм, понимаемый не как эгоизм («моя хата з краю...»), а как способность самостоятельно решать проблемы, постоять за себя. Во-вторых, природный демократизм, который способствует возникновению различных форм самореализации на государственном и личностном уровнях. В-третьих, природная толерантность к ближнему, соседу и просто чужому. Издавна структура населения Украины являлась полиэтнической, и характерные черты представителей различных наций и национальностей отразились на украинском менталитете. Это взаимовлияние обуславливало специфическое, присущее только украинцам, решение таких проблем, как становление и развитие государственности, гражданского общества, взаимоотношения государства и личности, понимание свободы и ответственности.

Рассмотрение проблем национального менталитета как детерминанты трансформационных изменений позволяет сделать следующие **выводы**. Во-первых, рыночные и демократические реформы в Украине несомненно влияют на заложенные в структуре национального менталитета базовые представления, однако традиционные стереотипы, модели мышления и поведения населения Украины практически остаются неизменными. Ценности, рассматриваемые как структурные составляющие национального менталитета, являются важнейшим компонентом индивидуальной организации человека, его нравственно-психологической и интеллектуальной деятельности. Важнейшей из духовной ценности украинского народа, как основание его социального развития, в том числе и современного, можно назвать демократизм, который способствует возникновению различных форм самореализации на государственном и личностном уровнях. С этой точки зрения, характер отношения государства и индивида в Украине в отличие, например, от Запада определяется не столько соглашением подданных и государственной власти в соблюдении законов, сколько молчаливым сговором о безнаказанности при их нарушении. В украинском менталитете государственная власть часто ставится выше закона, что формирует такую политическую установку, как неверие в закон в качестве воплощения справедливости и средства борьбы со злом. Примат государства над законом порождает, с одной стороны, правовой нигилизм и произвол, а с другой, – терпимость украинского народа. Другой важнейшей традиционной ценностью в структуре украинского национального менталитета является свобода. Для украинского национального менталитета характерно иррациональное понимание свободы, связанное с украинской духовной традицией. Свобода наделяется либо негативным смыслом как свобода «от чего-то» (от угнетения, собственности и т. д.), либо понимается как свобода «во имя чего-то», то есть во имя какой-то высокой цели, а не понимание свободы «для чего-то», характерное для западной духовной традиции. При этом коренным отличием от западной рациональной традиции является то, что свобода всех рассматривается в качестве гаранта свободы отдельного гражданина, а не наоборот, как это принято в Европе.

Национальный менталитет населения Украины – весьма своеобразное явление, существенно отличающее украинцев не только от многих славян, но и русских и белорусов. Это с непререкаемой определенностью уже проявилось во всем ходе истории и все сильнее сказывается сегодня. А в условиях полиэтничности населения Украины знание особенностей менталитета всех национальностей может помочь не только при разработке политической, экономической, социальной и других стратегий реформирования общества, но также и при прогнозировании поведения различных национальных общностей в конкретных социально-экономических и политических ситуациях.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Ментальность // 50/50. Опыт словаря нового мышления. — М.: Прогресс-Пайо, 1989. — С. 454-463.

2. Кримський С. Архетипи української ментальності / С. Кримський // Проблеми теорії ментальності — Київ : Наукова думка , 2006. — С. 273-301.
3. Донченко Е. Архетип психосоціальної еволюції з точки зору політичного менеджмента / Е. Донченко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2000. — № 2. — С. 51-65.
4. Головаха Є. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005-2007-2009 / Є. Головаха, А. Горбачик. — К. : Інститут соціології НАН України , 2010. — 118 с.
5. Ручка А. Ціннісна ментальність українського соціуму в першій декаді нового століття / А. Ручка // Українське суспільство 1992-2009. Динаміка соціальних змін / В. М. Ворона, М. О. Шульга. — К. : Інститут соціології НАН України , 2009. — 560 с.
6. Поліщук І. Ментальність українства: політичний аспект / І. Поліщук // Людина і політика. — № 1. — 2001. — С. 86-100.
7. Семикина М. Украинский менталитет: слагаемое успеха или тормоз на пути к рынку? / М. Семикина // Украина-центр. — 1995. — № 3. — С. 7-21.

Mysyk Irina Georgievna – PhD, Professor, department of philosophy and sociology of the State Institution “South Ukrainian National Pedagogical Ushinsky University”, Odessa, Ukraine

UDC: 37.012+115+81-13

CYCLIC TIME IN TERMS OF PHILOSOPHY OF LANGUAGE

Cyclic time in terms of philosophy of language. Cyclic model of time is considered under the context of philosophy of language. Illustrations are given on the material of Romanes, which belongs to Indo-Aryan group of Indo-European languages.

Keywords: *philosophy of time, cyclic time, linguistic time, Romanes.*

ЦИКЛІЧНИЙ ЧАС В АСПЕКТІ ФІЛОСОФІЇ МОВИ

Циклічна модель часу розглядається в контексті філософії мови. Ілюстрації представлені на матеріалі роману, який відноситься до індоарійської групи індоєвропейських мов.

Ключові слова: *філософія часу, циклічний час, лінгвістичний час, Романи.*

ЦИКЛИЧЕСКОЕ ВРЕМЯ В АСПЕКТЕ ФИЛОСОФИИ ЯЗЫКА

Циклическая модель времени рассматривается в контексте философии языка. Иллюстрации представлены на материале Романи, который относится к индоарийской группе индоевропейских языков.

Ключевые слова: *философия времени, циклическое время, лингвистическое время, Романи.*

The problem of time is the object of systematic study in philosophy and science. The works of I. F. Askin, M. D. Akhundov, A. Grunbaum, M. S. Kagan, V. P. Kazarian, B. M. Kedrov, N. A. Kozyrev, S. V. Lepilin and L. N. Lubinskaya, A. N. Loya, Yu. B. Molchanov, A. M. Mostepanenko, L. A. Mikeshina, N. Trubnikov, A. A. Friedman, V. N. Yarskaya, V. P. Yakovlev and many others that, are devoted to historical, ontological, gnosiological, diverse theoretical and scientific aspects of the problem of time.

The idea of time is reflected in linguistic studies. The methods of linguistic researches of time involve the studies of peculiarities of temporal localization of an event/status/fact/moment etc by language means. The linguistic research of the category of temporality, or space of time (V. G. Gak), can be both approached by grammar and vocabulary. Temporality is related to all levels of language system (A. V. Bondarko, V. V. Vinogradov, M. V. Vsevolodova, Yu. S. Maslov, N. S. Pospelov, E. V. Tarasova, etc.). Along with the grammatical categories of temporality

expression, there is an extensive lexico-semantic field of temporality, which is formed by temporal nouns, adjectives, adverbs, particles, and other units that are studied in various aspects.

The purpose of the publication is to identify the features of cyclic perception of time and its representation in the language (on the material of Romanes).

The concept of time in the science has a specific character, reflecting the temporal aspect of a certain class of phenomena. Scientific and philosophical interests are motivated in different ways. Philosophy seeks to the cognition of the essence of phenomena, leaving «out of brackets» knowledge which is urgent in certain scientific context, community or development stage, concerning the system of description, measurement, explanation of the object. So solving a philosophical problem is carried out within the historically variable and relative knowledge, the questions of problem understanding in its broader historical scale come to the forefront in unity with its modern scientific forms. Besides, the categories have a descriptive function and also become the subject of reflection in the philosophy.

Generating the views of time in everyday experiences is related to a sense of duration of existence of objects and the own existence, knowledge of regularity properties, frequency, periodicity, recurrence, precedence, following. In the daily practice, this idea became the basis for different ways of time measuring.

The most famous and recognized concepts of time are cyclic and linear ones. Cyclic time corresponds to cosmological consciousness (time is current via an exclusive circle, this is a periodic repetition of phases of outer loop which is repeatedly implemented in nature), and linear time corresponds to historic consciousness.

Cyclic time is connected with frequency, sequence of recurring events, linear time is connected with duration (V. I. Dal, S. I. Ozhegov)

Cyclicity is an archaic stage of reflection on time, as evidenced by the mythology of the peoples of the world. The original cyclic perception of time does not disappear, but it gradually becomes one of the points of the temporal linear context. Observation of natural rhythms creates a cyclical sense of time. It is not interpreted as an irreversible sequence, but as a perpetual sample of «original event» with cyclically repeatable results that are updated in rites and other texts of culture. In mythological consciousness, the sacred reality of «the original time» is projected to «today» and has a life-changing impact on everyday person's life.

Time is both an object of person's thinking and a person is able to measure it by means of appliances, to calculate. It is considerable for a person to reflect the results of perception, the implementation of language ability with the purpose of manufacture, extraction, manipulation, interpretation of meanings. Each language has its own boundaries permitted by grammar, the boundaries of interpretation of universal sense of time. The combinations of means to generate the sense are determined by external circumstances, dependent on semantic compatibility. But still, even the relative independence of language from the outside world opens up a rich spectrum of transfer of shades of meanings, options of what and how we can say about the reality.

Comprehension of time includes identifying the features of its cultural and linguistic interiorization. There are certain trends of greater or lesser relevance (sometimes lack) of certain categories of grammatical language system that are difficult to explain within linguistics. Time as a philosophical category is the most important anthropogenic form of person's cognition of the world, psycho- and socio-cultural constant, the way of categorizing experience.

Linguistic time as a sign form of temporal relations allows to capture and describe them aside from the specific subject entities. Any abstraction is based on a specific set of facts that constitute the empirical experience and form the basis of the knowledge.

The proposed time lines in the logic of time of Mack-Taggart are as follows:

(A-line) «the present, past, future», showing the changes, process, and

(B-line) «before-after» [2], which explicates the relations between events, is recorded in linguistic time of natural languages. Logico-semantic opposition «present» – «past» is marked morphologically in many languages, usually in the forms of the past tense (compare: the suffix -B in Ukrainian, -л in Russian, -te in German, -ed in English). It is not so simple for the future tense. It

often matches the modality and also the tense forms. In diachronic cut, the formation of tense systems in many languages is represented as, firstly, the formation of the primary opposition «past» – «present», where the action, which belongs to the plan of «present», is real, urgent, because of the perceptual peculiarities of a person. The experience of the former is beyond the direct perceptual contact with the world, that's why it is opposite to the present. Past events are subjectively less remote from the person than future events, because the past is known, and the future is hidden.

Accumulating the knowledge about the world, identifying the causal relationships at the second stage there was the subsequent partition of the existing experience into the spheres of the real and the predictable, i.e., categorization of reality. Pragmatic human activities led to the formation of special language forms of the future tense. Unreal status of the future, in comparison with the present and the past, embodied in language forms, is considered by linguists as two subsystems in the system of tenses: the present and the past (real and past real); the present and the past – the future (real and past real – hypothetical).

Asymmetry of the past and the future is given by different nature of judgements about past and future events, based on the reference and non-reference situations. Non-reference of a situation concerns the future, because a report about the future belongs to the assumptions, predictions, foresight, etc., is colored by modality. The message about the past is the information of recent events. Temporal relations reflect linear one-dimensional time axis with two-member asymmetric relation (the present and the past), three-member indirect relation (the past – the present – the future).

For a person, time irreversibility and linearity are filled with existential meaning, understanding their own finiteness and perishability of the world. «Humanized» time, its perception, awareness and experience is reflected in the images of time which «treats» and «kills».

Natural-philosophic antique ideas of linearity and infinity of time were interspersed with ancient mythological model (syncretic, cosmocentric, oscillating, cyclic, spiral). Christian eschatological thought developed the understanding of time as linear but finite one. Renaissance brought the relative and absolute into the idea of the linear and infinite time. Modern temporological researches apply for time characteristics the notions of attributivity, relativeness, substantivitis, one-modus, homogeneity/heterogeneity, dynamic/static, discreteness/continualness, reversibility/irreversibility, objectivity/subjectivity, one-dimensionality /multidimensionality, universality/locality, evenness/unevenness, singularity/plurality, uniqueness/universality etc.

Universe beyond human outlook is potential and projective. Because of this projectivity of potencies of matter development beyond the human world, Universe is in observing predicates as if it is adapted to human beings. So, from the point of view of relativistic mechanics cosmological terms are possible when the cyclic time is carried out, i.e. the time which is not linear, but periodically closes (in topological sense).

However, the range of these temporary cycles is significantly more than the radius of Einstein's universe, that is, it exceeds not only the magnitude of the human history, but even the very existence of the observed world from the moment of its expansion. Due to this there is no causal paradox of impact of the future on the past, that is, within the human world the linear determination on «time arrow» is not violated. As a result, the nature seems to fall under the same topology of causal and temporal organization as the human history.

The image of cyclic time, for example, in the language of Romanes (the Gipsy language) is presented as follows:

1. At the grammatical level, namely the morphological level, it is formal non-dismemberment of the present and the future («privileged» position of the present time in accordance to the time «in general», the present is a phenomenon which ensures the presence of the world and the consciousness in the world). Roma feel the time as real «now», co-existence, therefore, there is no special form for dividing into «tomorrow» and «today». This form began to take shape only with the perception and adaptation to different traditions of comprehension of time. The new form is connected not so much with the time proper, but with modality, in this case with the desire to perform an actual action in future, in the indefinite future. For example, меджав – I go,

мекамджав – I will go, but the particle «кам» derives from the verb камам/камав – want, wish. In other words, the form камджав is regarded as the wish to yourself. As for the past, the modern Roma lost all Indo-European diversity of expression of perception shades of themselves out of real action or condition, leaving only two forms, and they distinguish not the time proper but the aspect of the former action – its completeness or incompleteness: кевас – I did (did not finish) – кердем I have done (finished). Thus, in the language morphology of the time we face actually the present-future, present-past, present-present (leading in this line). The image of this realization of temporal relations is the round clock dial which contains all moments of time in general, the circle as a symbol of eternal return.

At the syntactic level, the dominant of the present is much weaker, but still presented. For example, in spoken Romanes compound sentences are quite rare, there is no category of syntactic sequence of tenses. It should be noted that for the literary language Rom authors consciously pursue the policies of reindization, including the grammatical level, tending to revive and bring into active use the lost forms and structures, for example, аорист, плюсквамперфект etc.

2. Lexical and semantic field of «time» in Romanes is represented, like in other languages, by three lexical and semantic groups (LSG) of the past, present, future, and the typical feature of Romanes is the fact that only the LSG of the present has the ancestral Indian lexemes, preserved from the ancient times – адес (today), аберш (in this present year), акана (now). The concept of now is divided into акана and аканаш – right now, at the moment of speech/presence.

In the other two LSGs almost all vocabulary of foreign origin: шора (never from Hung.), ич (yesterday from Tatar). The word апати means two intervals depending on the moment of use: in the morning or afternoon, it means «yesterday», and in the evening it means «in the evening» of that very day. The word кал is very interesting, as in the ancient Indian language and many modern Indian ones refers to a generalized notion of «time itself», in Romanes this word was concretized to the maximum: it became only a preposition meaning «at...o'clock, at certain time», for example: кал штар means «at four o'clock».

It is characteristic that preserving the core of Indian vocabulary, Romanes didn't save the ancestral lexemes to denote small time intervals – minutes, hours, days: they are exclusively designated by borrowings, as well as the very notion of «time» – минута «minute», ора «hour», вряма, вахт, вахети «time».

Thus, we can conclude that in the language consciousness of the Rom ethnic group the first image of time was historically (and still remains) the cosmic cycle, which is realized in nature a lot of times and is metaphorically carried to human life. The nature of cyclic time with generalized event valence is often hidden and elusive, as elusive as «now».

Time is obvious for any native speaker. The means and methods of verbalization of abstract entity are related to the peculiarities of perception, language and conceptual pattern of the world, in their activities people «deal not with the world but with the representations of the world, with cognitive patterns and models. So, the world is presented through the prism of culture and language of the people who sees the world» [1, p. 33].

«This world» is perceived in certain historically volatile socio-cultural model of time, the variants of which the language keeps in deep levels of etymology due to its conservatism.

LITERATURE

1. Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию / Маслова Валентина Авраамовна. — М.: Наследие, 1997. — 207 с.
2. McTaggart, J. The nature of existence. In 2 v. V. II / John McTaggart Ellis McTaggart; ed. by C. D. Broad. – Cambridge [Eng.]: The University press, 1927. – XLVII, 480 p.

Музиченко Ганна В'ячеславівна – доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 339.9+321.01

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

В статті розглядаються соціально-філософські аспекти глобалізації як основного суспільно-політичного процесу сучасності, що впливає на основний інститут політичної системи – державу, змінюючи її роль та функції. Найбільшого впливу зазнає державна політика держави, яка постає перед викликами старіння нації, поляризації суспільства, зростаючої необхідності в соціальному захисті знедолених прошарків населення, стиранні кордонів держави та відсутності єдиної національної ідеології.

Ключові слова: глобалізація, поляризація суспільства, функції держави, державна соціальна політика, мережа.

ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫЕ ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассматриваются социально-философские аспекты глобализации как основного общественно-политического процесса современности, который влияет на основной институт политической системы – государство, изменяя его роль и функции. Наибольшее влияние испытывает государственная политика государства, которая сталкивается с вызовами старения нации, поляризации общества, растущей необходимости в социальной защите обездоленных слоев населения, стирания границ государства и отсутствия единой национальной идеологии.

Ключевые слова: глобализация, поляризация общества, функции государства, государственная социальная политика, сеть.

CHALLENGES OF GLOBALIZATION OF THE MODERN STATE: SOCIAL-PHILOSOPHICAL ASPECTS

The article deals with the social and philosophical aspects of globalization as a major social and political process of our time, affecting the main political institutions – state, changing its role and functions. The biggest impact is undergoing a state policy, which confronts the challenges of an aging nation, polarization of society, the growing need for social protection of disadvantaged segments of the population, erasing the borders of the state and the lack of a national ideology.

Key words: globalization, polarization, functions of the state, the state social policy network.

Глибокі соціально-політичні зміни, які охопили світ на початку нового тисячоліття, актуалізували в сучасних державах проблеми державної політики, яка б сприяла зміцненню позицій держав у світовому соціально-політичному та економічному процесах. Ці складні й суперечливі процеси супроводжуються прискоренням глобалізації світового господарства з усіма її наслідками, як позитивними, так і негативними, що актуалізує необхідність наукового аналізу змісту глобалізаційних процесів та тих наслідків, які вони чинять на сучасну державу та її політику.

Державна політика, її теоретичне визначення і сучасний зміст стали предметом дослідження таких науковців, як О. Антонов, Т. Брус, О. Кілієвич, О. Кучеренко, В. Ребкало, В. Романов, О. Рудік, В. Тертичка, В. Шахов та ін. Глобалізація та ті наслідки, які вона чинить на сучасні світові соціально-політичні та економічні процеси, постійно перебувають в колі зору як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, серед яких необхідно зазначити А. Гальчинського, А. Чухно, І. Карлову, У. Бека, П. Самуельсона, П. Робертсона, В. Моргунова, С. Давидова та ін. Однак, комплексного дослідження глобалізаційних викликів, що постають перед сучасною державою як основним політичним інститутом

сучасності, немає.

Метою даної статті є дослідження соціально-філософських аспектів впливу глобалізаційних процесів на роль, місце та функції держави як сучасного політичного інституту. Для цього необхідно дослідити основні теоретичні підходи щодо визначення глобалізації як головного процесу, що впливає на зміну місця та ролі держави в світових соціально-політичних та економічних процесах; з'ясувати коло змін, які зазнає державна політика сучасних держав та інше.

Сучасні глобалізаційні процеси суттєво впливають на функції держави, посилюючи її роль як гаранта соціальної стабільності та захисту від насилля, криміналітету і терору, що набуває світових масштабів [6, с.616]. Сьогодні суспільство стоїть перед вибором між великою, але безсилою державою та державою, що повернула собі силу завдяки обмеженню функцій до ухвалення рішень і вибору напряму розвитку і делегуванню «виконавчих» завдань іншим установам.

Глобалізація – поняття, яке останніми роками стало чи не найяскравішою характеристикою розвитку сучасного світу. Відбувається трансформація владних механізмів на планеті, системи міжнародних відносин і міжнародно-правових традицій. Водночас, спостерігаються мутація систем, форм і методів управління та генезис нових, конкуруючих між собою організаційно-діяльнісних структур. Відбувається трансформація соціального менталітету, індивідуальної й суспільної свідомості, виникають нові соціальні популяції та елітні групи, модифікації яких продукують нову типологію соціальної активності, політичної й економічної практики тощо.

Вперше термін «глобалізація» використав американський економіст Т. Левіт (1983 р.), позначивши ним феномен злиття ринків, який почав виразно проявлятися на початку 80-х років ХХ ст. Термін «глобалізація» вказує на розширення соціальних зв'язків у масштабах земної кулі. Теорій глобалізації в сучасній науковій думці багато, однак всі вони «...розглядають глобалізацію як процес інтеграції всього світового співтовариства», - вважає М. Манн [4, с.161].

Представники різних суспільно-політичних вчень мають власні погляди на характер, прояви і наслідки глобалізації. Прихильники реалізму підкреслюють збереження значення національної держави, їх непокоїть розмах глобалізації. Визнаючи, що в деяких сферах збільшується глобальна взаємозалежність, вони вважають, що це відбувається лише за згоди чи сприяння найвпливовіших держав, які продовжують диктувати правила і обмеження таких дій. Прихильники лібералізму, навпаки, вважають, що досягнутим значним рівнем глобалізації, який призводить до ерозії державного регулювання, можна пояснити зростання глобальної взаємозалежності як позитивного явища, тоді як реалісти вважають, що глобалізація відбувається з волі держави. Ліберали надають набагато більшого значення таким факторам, як технологічні зміни і прогрес у телекомунікаціях, на транспорті, що перебувають за межами державного контролю. Ліберали також доводять, що глобалізація зростає внаслідок потреб національних і транснаціональних суб'єктів (наприклад, ТНК).

Структуралісти, як і ліберали, впевнені, що глобалізація суттєво впливає на світове господарство, але, на відміну від своїх опонентів, вважають, що вона має лише негативні наслідки для найбідніших держав на узбіччі глобальної економіки, призводить до виникнення «транснаціонального блоку» найбільших ТНК, ТНБ.

Українські дослідники А. П. Гальчинський, С. В. Львовичкіна, В. П. Семиноженко зосереджують увагу на таких наслідках зміни світового порядку: поява нових суб'єктів влади (глобальна держава, міжнародні регулюючі органи, неформальні центри впливу з надзвичайно високим рівнем компетенції); перерозподіл владних повноважень з національного на транснаціональний рівень; криза культурно-ідеологічних і практичних основ національної державності; феномен країни-системи; деформалізація влади, зниження ролі публічної політики і представницьких органів, тенденція до розширення зони компетенції неформальних процедур прийняття рішень, досягнення усних, консенсусних «домовленостей» замість повноцінних договорів; просторова локалізація (географічна і

трансгеографічна) різних видів господарської діяльності, поява нової форми світового поділу праці, перерозподіл світового доходу і стягування «глобальної ренти», конструювання гео економічного універсуму; розвиток транснаціональних (корпоративних) мереж співробітництва в цілому [3, с. 227-228].

У цих умовах роль національних держав трансформується, найрозвиненіші з них перетворюються на транснаціоналізовані «країни-системи». Вони вже не можуть не враховувати наднаціональні тенденції в економічній, інформаційній, фінансовій, соціальній, військовій та інших сферах і починають відігравати роль глобального підприємця, делегують функцію реалізації стратегічних національних інтересів та прагнень могутнім фінансово-кредитно-банківським структурам, транснаціональним корпораціям, консорціумам, спілкам тощо.

Таким чином, як будь-який громадсько-політичний процес глобалізація викликає неоднозначну реакцію громадської думки. Узагальнивши погляди представників різних суспільно-політичних вчень, можна виокремити три основні підходи до глобалізації – революційний, еволюційний та скептичний.

Прихильники революційного підходу в глобалізації вбачають витoki процвітання, встановлення єдиних для всіх правил, шляху виживання, зростання рівня життя, соціальної стабільності, політичної значущості, ліквідації стимулу для підкорення сусідніх держав. У цю нову епоху традиційні нації-держави втрачають свою міць, оскільки всі народи і всі основні процеси підкоряються глобальному ринковому простору.

Прибічники прискореної глобалізації вбачають у ній спосіб зменшити розрив між багатими і бідними країнами. Прихильники еволюційного підходу вважають нинішню форму глобалізації безпрецедентною. Цей напрямок передбачає поступову адаптацію держави до взаємозалежного і нестабільного світу. Глобалізація – потужна сила, яка трансформує світ і є відповідальною за еволюцію суспільств й економік, зміну форм правління і всього світового устрою. Вона поступово нівелює різницю між вітчизняним й іноземним, внутрішніми та зовнішніми проблемами.

Глобалізація – тривалий процес, сповнений протиріч, схильний до різноманітних скоригованих змін. На думку еволюціоністів, світ поділиться на багаті й бідні країни, причому цей поділ дуже чіткий, однак не буде ні Другого, ні Третього світу, тому така стратифікація значно складніша. Незалежні держави втримають владу над своїми територіями, проте водночас з національним суверенітетом поширюватиметься зона впливу міжнародних організацій. Прибічники цього підходу відхиляють думку про відмирання держави. Вони стверджують, що зміна ролі держави відбуватиметься повільно, поступово, але постійно, протягом всієї історії людства.

Прихильники третього підходу, яких зазвичай називають скептиками, вважають глобалізацію міфом, спрямованим на приховування конфронтаційної реальності розвитку міжнародної економіки. Сили ринку залежать від регулюючих правил національних урядів.

Менш послідовні прихильники парадигми світової системи, орієнтовані на пануючий у сучасних суспільних науках дискурс, адаптували поняття глобалізації й створили перші теоретичні моделі глобалізації. Прикладами слугують праці Е. Гідденса та Л. Склера. Логічна структура їх теорій у загальному виді єдина: глобалізація представлена як серія аналогічних, однопорядкових тенденцій у різних інституціональних сферах у сукупності, що виявляється як формування глобальної системи взаємозв'язків і взаємозалежностей між локальними соціально-політичними процесами. Ця система формує характерну для сучасної доби глобальність соціальної, в тому числі й політичної організації. Термін «глобальне» поєднує в собі поняття «інтернаціональне» й «транснаціональне», а термін «локальне» – поняття «національно-державне» й «субнаціональне». Теорії Е. Гідденса та Л. Склера відображають два різновиди одного типу моделей глобалізації – моделей глобальної системи [2, с.44-45].

Вони віддають перевагу терміну «інтернаціоналізація», оскільки вважають, що найбільш актуальний процес – це формування системи транснаціональних практик, які залежать від умов національних держав і національно-державних інтересів у міжнародних

відносинах.

Глобалізація, за У. Беком, означає «необмежені повсякденні дії в різних вимірах економіки, інформації, екології, техніки, транскультурних конфліктів і громадянського суспільства...» [1, с.34]. У політичній сфері глобалізація означає розмивання суверенітету національної держави в результаті дій транснаціональних акторів і створення ними організаційних мереж. В економіці глобалізація означає настання денационалізованого, дезорганізованого капіталізму, ключовими елементами якого є ТНК, які виходять з-під національно-державного контролю, і спекуляції на транснаціональних фінансових потоках. У культурі глобалізація означає глокалізацію, тобто взаємопроникнення локальних культур у транснаціональні простори, якими є західні мегаполіси – Лондон, Нью-Йорк, Лос Анжелес, Берлін тощо.

Теза про наявність власної логіки глобалізації в кожній сфері суспільства виправдовує використання У. Беком при описі тенденцій моделей, розроблених іншими теоретиками: З. Батманом («слабка держава»), С. Лашем («дезорганізований капіталізм»), Р. Робертсоном («глокалізація»). Ця ж теза дозволяє У. Бекові запропонувати власну модель глобалізації, виходячи із процесів у сфері екології. У. Бек пристосовує розроблену колись теорію суспільного ризику до аналізу процесів глобалізації. В результаті була створена модель світового суспільства ризику.

Базова ідея теорії суспільного ризику «небезпеки створюють суспільство» переформульована: «глобальні небезпеки створюють глобальне суспільство» [1]. Нові ризики, не обмежені місцем їхньої появи, поєднують людей, навіть проти їхньої волі й незалежно від географічного та соціального стану. Перетворення суспільного ризику в глобальне У. Бек вважає настанням якісно нового стану новітньої доби, яку він іменує «другою сучасністю».

Кожна з наведених вище теорій глобалізації має право на існування, і кожна з них лише доповнює інші, засвідчуючи при цьому багатоаспектність та масштабність самого процесу глобалізації. Однак, для розгляду державної політики та змін, що відбуваються в її контексті внаслідок впливу глобалізаційних процесів, необхідно зазначити, що кожна з цих теорій свідчить про стирання меж між внутрішніми функціями держави, які й становлять зміст державної політики сучасних країн, у тому числі й пострадянських. Не існує більше чітких кордонів між економікою та політикою, і кожна з цих сфер активно впливає на соціальну сферу, сприяючи процесу соціальної стратифікації та іншим соціально-політичним процесам.

Спільним поняттям для всіх суспільно-політичних та економічних процесів у сучасному просторі стало поняття мережа як основний спосіб організації буття. Саме мережа поєднує всіх акторів, незалежно від їх походження та сфери діяльності, форми власності та способу впливу на ситуацію, в єдиний процес. Саме мережа й стирає кордони між внутрішніми функціями держави, перетворюючи їх на спільні зусилля всіх акторів заради єдиної мети. В даному аспекті надзвичайно важливо, щоб саме держава стала основним актором, який формує цю спільну мету для всієї мережі. Така мета є уособленням концепції державної політики, яку формує для себе сучасна держава, визначаючи в ній своє місце та роль у внутрішніх політичних мережах.

Інтеграційні процеси посилюють й вагомість міжнародного співробітництва та додають нову функцію в портфель національних державних – необхідність поєднувати вимоги зовнішньої та внутрішньої політики. Міжнародне співробітництво здебільшого покладається на державно-приватне співробітництво та на конкуренцію. Хвиля зміни балансу між ринком та державою, що охопила світ в останні десятиліття, змінила методи управління державою на національному рівні, віддаючи перевагу міжурядовим організаціям. Останні все частіше розглядаються як основні конкуренти держави щодо права називатися основною ланкою мережі, яка формує головну мету для мережі і визначає концепцію її подальшого розвитку.

Одного разу вступив на шлях відкритості в політиці, держава з'ясовує, що перший

крок диктує наступні. Національна політика в таких умовах більше не може залишатися тільки силовою. Вона набуває рис самопідтримуючого системного тренду. Визнаючи, що в умовах глобалізації позиції національної держави значно змінюються, ми заперечуємо позицію відмирання її функцій. Хоча деякі можливості держави насправді зменшилися, і відбувається процес «розмивання» національної держави, проте така тенденція не є всеохоплюючою.

Світова економічна криза, яка охопила світ в останні три роки, тільки підтверджує всезагальність та всеохопленість глобалізації як процесу сучасності. Всі уряди певною мірою втручаються в операції на ринку і таким чином допомагають формувати різні частини глобальної економічної системи. Тому загалом національна держава в умовах глобалізації має відіграти дуже важливу роль у відстоюванні національних інтересів, у «вбудовуванні» національної економіки не лише з найменшими втратами, але й з користю для системи світогосподарських зв'язків, що має велике значення для всіх пострадянських країн, зокрема й для України.

Як зазначав Нобелівський лауреат В. Леонт'єв: «Сьогодні планування, природно, грає певну роль, але я не вважаю його основною функцією держави. Держава має велике значення, і це значення в умовах науково-технічного прогресу повинне зрости. Коли замислюєшся над тим, що сталося б з системою, якби ми абсолютно скасували державу, то розумієш, що це було б жахливо» [5, с.69].

Отже, наукові теорії глобалізації свідчать про змивання кордонів між внутрішньою та зовнішньою політикою, а також між функціями держави у внутрішній політиці. Така концепція є відображенням форм та умов функціонування мережевих організаційних форм і вимагає від держави зайняти в ній місце провідної ланки, яка продукує ідеї для всієї мережі. Коло таких ідей і має стати основою державної політики сучасної країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бек У. Влада і контр влада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Ульріх Бек ; пер. з нім. О. Юдіна. — К. : Ніка-Центр, 2011. — 408 с.
2. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти : [наук. видання] / Анатолій Гальчинський. — К. : Либідь, 2006. — 312 с.
3. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / [під заг. ред. А. П. Гальчинського, С. В. Львовичкіна, В. П. Семиноженка]. — К. : Вид-во НІСД, 2004. — 261 с.
4. Карлова І. О. Глобалізація: сутність, наслідки та вплив на соціально-політичний розвиток України / Карлова І. О. // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — № 11. — С. 41-52.
5. Самуэльсон П. О чем думают экономисты: Беседы с нобелевскими лауреатами / Под ред. П. Самуэльсона и У. Барнетта ; Пер. с англ., 2-е изд. — М. : ООО «Юнайтед Пресс», 2010. — 490 с.
6. Чухно А. А. Інституціонально-інформаційна економіка : підручник // А. А. Чухно, П. М. Леоненко, П. І. Юхименко ; за ред. акад. НАН України А. А. Чухна. — К. : Знання, 2010. — 687 с.

Надбиська Оксана Ярославівна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціально-економічних дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ.

УДК: 1.000.165.6+8(081)

СОЦІОГУМАНІТАРНЕ ПІЗНАННЯ ЯК ЦІННІСНО-СМИСЛОВЕ ОСВОЄННЯ І ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

В статті йдеться про необхідність задіяння в соціогуманітарному пізнанні всього наявного методологічного інструментарію багатьох гуманітарних наук; окреслюється й експлуатується інтерпретативний характер соціогуманітарного пізнання; здійснюється аналіз специфіки пізнання суб'єктом, який повинен якнайширше спиратися на методологію тих чисельних наук, які мають справу з дослідженням різних аспектів і проявів людської знакової діяльності.

Ключові слова: соціогуманітарне пізнання, методологія, епістемологічний аналіз, аксіологізація науки, соціальна практика.

СОЦІОГУМАНІТАРНОЕ ПОЗНАНИЕ КАК ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВОЕ ОСВОЕНИЕ И ВОССОЗДАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО БЫТИЯ

В статье идет речь о необходимости задействования в социогуманитарном познании всего имеющегося методологического инструментария многих гуманитарных наук; очерчивается интерпретативный характер социогуманитарного познания; осуществляется анализ специфики познания субъектом, который должен как можно шире опираться на методологию тех численных наук, которые имеют дело с исследованием разных аспектов и проявлений человеческой знаковой деятельности.

Ключевые слова: социогуманитарное познание, методология, эпистемологический анализ, аксиологизация науки, социальная практика.

SOCIO-HUMANITARIAN COGNITION AS VALUE-SEMANTIC DEVELOPMENT AND RECREATION OF HUMAN EXISTENCE

In the article deals about the necessity of involving for socialhumanitarian cognition of all present methodological tool of many humanity/pls; interpretative character of socialhumanitarian cognition is outlined and exploited; an analysis comes true of specific of cognition a subject, that must as possible wider lean against methodology of those numeral sciences that deal with research of different aspects and displays of human sign activity.

Keywords: socialhumanitarian cognition, methodology, epistemological analysis, axiology sciences, social practice.

Постановка проблеми. Надзвичайна динамічність сучасної соціальної дійсності, фундаментальний характер змін, що відбуваються як у глобальному середовищі, так і в українському перехідному суспільстві, об'єктивно призводять до необхідності розуміння потреби в становленні нового рівня наукового аналізу й осмислення дослідниками й суспільством сучасних викликів розвитку людства, формування адекватних часу світоглядних проблем, визначення цінностей та пріоритетів розвитку як окремої людини, так і соціуму в цілому.

Актуальність роботи обумовлена тим, що в ідеалі соціально-філософське знання повинно бути зорієнтоване не тільки на пояснення специфіки й характеру суспільних процесів, а й прогнозування їх подальшого розвитку та шляхів їх вирішення. На сьогодні спостерігається загальне розуміння того факту, що це завдання стоїть як ніколи гостро, оскільки становлення глобального інформаційного середовища й суперечності, що супроводжують цей процес, потребують ретельного наукового соціально-філософського осмислення на істотно новому методологічному фундаменті.

Значною частиною сучасних науковців поділяється думка про те, що увага до проблем соціогуманітарного пізнання сьогодні викликана не лише тим, що тут залишається не тільки

багато невирішених, а й навіть інколи не чітко сформульованих проблем і тим, що спостерігається відчутна тенденція до дедалі більшого поширення соціогуманітарних парадигмальних підходів на наукове пізнання взагалі. Така тенденція пов'язується, насамперед, з впливами постмодернізму на суспільну думку та наукову методологію, іншими сучасними впливовими підходами до розуміння сутності й завдань подальшого розвитку соціогуманітарного знання та його методологічного інструментарію.

Втім, наявні на сьогодні розвідки у сфері соціогуманітарних епістемологічних студій різної спрямованості «залишають бажати кращого», оскільки в них здебільшого ставляться та з'ясовуються найбільш загальні, а тому й досить абстрактні питання, наприклад, визначення ролі об'єкт - суб'єктної взаємодії в процесі пізнання, інтерпретативності характеру власне соціального знання, загальних вказівок щодо методології тощо [6, с.3]. Оскільки такі підходи не можуть бути визнані достатніми, доводиться констатувати, що епістемологічний аналіз особливостей соціальних пріоритетів за сучасних умов все ще залишається надзвичайно важливим завданням дослідження.

В даній роботі автор спирається на дослідження Макса Вебера, Теодора Адорно, Макса Горкгайма, Мартіна Хайдеггера, Мішеля Фуко, Жака Дерріда, Жоржа Батая, Жан-Франсуа Ліотара, які здійснювали радикальну деконструкцію європейської культурно-історичної традиції; на дослідження Фрідріха Ніцше, Едмунда Гусерля, Пітера Сорокіна, які вважають, що реконструкція всіх сфер суспільного буття, охоплена кризою індустріалізації, що полягає у відмові від усталених уявлень, ідеалів, цінностей і пріоритетів; на дослідження таких науковців, як Томас Кун, Пауль Фейєрабенд, Лауррі Лаудан, В'ячеслав Стьопін, Борис Юдін, Михайло Розов, Георгій Щедровицький, які неодноразово вказували на історичну мінливість ідеалів та норм самої науки як такої.

Виклад основного матеріалу дослідження. За сучасних умов під соціогуманітарним знанням прийнято розуміти весь комплекс знань про людину, про специфічно людські (антропологічні) характеристики й людиновимірні системи (соціальні структури й інститути), що стали результатом активності цих характеристик чи параметрів. Гуманітарні науки, відповідно, можуть бути визначені як діяльність, що полягає в здобутті таких знань, а гуманітарні проблеми – як такі, що є наслідком деструкції, деградації, дисгармонійного розвитку антропологічних характеристик людини, соціальних структур та інститутів. При цьому знаходить дедалі більшого розуміння той факт, що глобальні проблеми людства слід сприймати як результат зміщення ціннісних акцентів у самій науці та як наслідок зміщення ціннісних акцентів у культурі в цілому [8, с.120].

Отже, соціогуманітарне пізнання – це завжди ціннісно-смісловне освоєння і відтворення людського буття. Без розуміння сутності основних етапів історичного процесу становлення соціогуманітарного пізнання й специфіки використання кращих його надбань взагалі складно говорити про можливість якісного сучасного філософського осмислення реальної соціальної дійсності, тим більше в такому специфічному контексті як досягнення істинних системних знань у сфері гуманітарних наук щодо питань пріоритетів, їх формування в суспільній свідомості й використання в соціальній практиці.

За всього розмаїття розуміння процесу становлення теорій пізнання слід зазначити, що соціокультурні передумови виділення філософією специфіки соціогуманітарних наукових досліджень почали формуватися лише в Новий час, чому сприяли потреби розвитку техногенної цивілізації, суспільного прогресу й усвідомлення соціумом субстанції культури. Безпосередньо гуманітарне знання починало зароджуватися під впливом потреб світоглядного самовизначення людини у світі, де людина й світ осмислюються один через другого, тому гуманітарне як таке стало виконувати роль смислової основи, за допомогою якої людина може розуміти саму себе, свої можливості й власне життя.

Істотною передумовою розвитку теорії пізнання в контексті аналізу соціальної дійсності й визначення базових проблем і специфіки такого пізнання став початок стрімкого розвитку в ХІХ ст. багатьох гуманітарних наук – історії, соціології, мовознавства, мистецтвознавства, етики, естетики, права, історії релігії й культури тощо.

Одним з наслідків цього процесу стало зародження нових ідеалів і критеріїв науковості досягнутого й нового знання та підходів до встановлення їх ієрархії; зміна базису пізнавальної орієнтації, яка визначає характер питань, що ставляться у процесі пізнання буття; розвиток нових методів, прийомів і процедур для отримання відповідей на поставлені питання тощо.

Щодо специфіки сучасного стану власне процесу отримання наукового знання у сфері соціокультурної дійсності особливо турбує науковців той факт, що як у буденній свідомості, так нерідко й на рівні наукового осмислення соціальних реалій дедалі частіше нове знання має фрагментарний, структурно неорганізований характер, що само по собі призводить до випадковості відбору елементів, які включаються в суб'єктивну модель інформаційного простору індивіда й суспільства, відзначається відсутністю цілісності й системності в осмисленні сучасних соціальних реалій, характеризується світоглядною невизначеністю тощо [5, с.251]. У праці «Археологія знання» представник постструктурно-постмодерністського напрямку Мішель Фуко визначив знання як всі форми інформативності, що вкладаються в межі дискурсивного аналізу, а науку – як гранично верифіковану й систематизовану форму самобуття та саморефлексії будь-якого знання [9, с.692]. Проте деякі сучасні українські дослідники слушно вказують на те, що в умовах формування сучасного інформаційного суспільства нагальною проблемою стає сам процес взаємодії людини (також дослідника) з інформацією. Експоненціальне зростання інформації призводить до такого «навалового» її накопичення в різних мережах, що істотним чином ускладнює відбір і оброблення значущого матеріалу, а відтак циркуляція значних обсягів різної за ступенем глибини й змісту інформації часто стає не стимулом для дії (пізнання), а самоціллю, що призводить до відчуження знання [1, с.251].

Саме тому методологічною основою опрацювання значних обсягів інформації мають стати навички авторедакції дослідника – готовності самостійно вибудовувати пізнавальний процес відповідно до певних норм, переводячи його з хаотичного стану в упорядкований, долати наявний «інформаційний безлад» та «пізнавальний хаос», упорядковувати відповідні пізнавальні процеси [3, с.45-49]. Важливою умовою стає також самоконтроль, прогнозування результату та засобів його досягнення. Особливо значущими слід визнати такі загальні настанови в тих сферах соціально-гуманітарного пізнання та стосовно таких об'єктів і предметів дослідження, які розглядаються суміжними гуманітарними галузями науки, зокрема, щодо проблеми цінностей, яка останнім часом активно досліджується не тільки соціальною філософією, а й соціологією, соціальною та іншими галузями психології тощо.

Наука XXI сторіччя фактично перетворилася на найскладніший симбіоз, що включає в себе такі процеси, як навала квантово-польової, нано-біо-генно-нейро-інформаційних та інших революцій, які створюють базу для таких грандіозних науково-дослідних мегапроектів, як нанотех, біотех, генотех, нейротех, інфотех, проект штучного інтелекту тощо [5, с.3-25]. За таких умов докорінному перегляду піддаються всі аспекти наукової практики, постає нове розуміння місця наукового знання в культурі, надзвичайно загострюються проблеми етичної складової наукового виробництва тощо. Усі раніше немислимі досягнення широкого кола наук та практичної діяльності людства похитнули не лише підвалини науки як такої, а й екзистенціальні, моральні, світоглядні засади культури XX століття, поставили як найнагальніше питання про реальний пошук спільного розуміння подальших шляхів розвитку людства на основі визначених загальнолюдських цінностей і пріоритетів. Саме тому вирішення численних проблем, що постали перед сучасною цивілізацією, об'єктивно вимагає глибокого синтезу природничо-наукових, технікознавчих і гуманітарних знань, визначення проблемної осі, навколо якої має обертатися світова філософсько-гуманітарна думка [4, с.3-15].

Основною темою більшості інтелектуальних дискусій нашого часу є усвідомлення науковим товариством кризового стану методології осягнення соціокультурної реальності в межах класичних гносеологічних схем і підходів.

Доводиться погодитися з думкою інших дослідників про те, що, незважаючи на

розуміння й посилену увагу більшості науковців до аксіологічних аспектів буття людини й суспільства, аналізу змісту й сутності ціннісних орієнтацій та визначення проблеми пріоритетів, системність процесу аксіологізації власне науки тільки починає складатися за сучасних умов [7, с.15].

Сутність означеної проблеми сама по собі є багатоаспектною, але в найбільш загальному вигляді може бути пояснена й пов'язана, принаймні, з декількома важливими обставинами: по-перше, з тим, що соціальна дійсність у свідомості людини конститується не інакше як ціннісно-смысловий універсам; по-друге, криза ціннісно-смыслового змісту гуманітарних наук, вочевидь, стає сьогодні відображенням ціннісно-смыислової кризи сучасної культури в цілому [8, с.121]. Однією з обставин, що актуалізують проблему визначення сутності змісту й процесу аксіологізації науки, є аналіз шляхів інтеграції природничо-наукового (фундаментального) та соціогуманітарного знання та використання їх комплексних досягнень у соціальній практиці. Зрозуміло, що науково-пізнавальна діяльність, як і взагалі будь-яка колективна діяльність, що має соціокультурну мотивацію, може розгортатися чи заради самої себе, тобто заради знання як самодостатньої загальнолюдської цінності, чи заради цілей, які перебувають поза пізнанням як таким. Від цього залежить вибір підходів при класифікації наукового знання та критеріїв його істинності, але слід зрозуміти, що в кожній конкретній ситуації когнітивні аспекти розвитку науки можуть переплітатися з аксіологічними та прагматичними. Тобто, незважаючи на зорієнтованість фундаментальної науки на виявлення нових, ще незвіданих характеристик світу, а прикладної – на отримання безпосереднього практичного результату, все ж таки й у межах фундаментальної науки можна прийти до ефективних прагматичних розробок, а на ґрунті прикладної науки може сформуватися плацдарм для фундаментальних досліджень.

Певну надію на перспективу наукового пошуку в означеному контексті дає зростання кількості наукових розвідок за окремими аспектами аксіології науки. Так характерним для представлених у філософській літературі досліджень є охоплення досить широкого спектра напрямів осмислення цінностей науки – починаючи від пошуків ідейних витоків категорії «цінність» в історії філософії, традиційного розгляду взаємозв'язку наукової істини та цінності й до осмислення цінностей світу людини в культурі епохи постмодерну й ціннісного аспекту в межах посткласичного типу наукової раціональності [2, с.140-142].

Разом з тим, значна частина сучасних науковців дотримується підходів про те, що надзвичайно важливим аспектом методології соціогуманітарного пізнання є аксіологічний нейтралітет. В історичній ретроспективі ця позиція була представлена набором методологічних вимог у вигляді певних концептуальних «закликів», зокрема, вимогою «вистрибнути з ідеології» у Карла Маркса, «утримуватися від оцінки» – у Генріха Ріккерта, «звільнитися від оцінок» – у Макса Вебера, «відмовитися від вроджених ідей» – у Еміля Дюркгейма, «боротися із загальноприйнятими думками» – у П'єра Бурдьє. У сучасному розумінні аксіологічний нейтралітет може бути визначений як свідома відмова дослідника від власних практичних оцінок досліджуваної реальності. Відповідно до неї суб'єкт – дослідник соціогуманітарної сфери, виокремивши об'єкт і предмет свого дослідження, не повинний розглядати їх як цінності чи антицінності з точки зору певної моралі чи ідеології, а ставитися до них неупереджено, виважено, об'єктивно. Для цього йому потрібно відокремити практичну оцінку досліджуваної реальності від теоретичного визначення її належності до категорії цінностей.

Після такого розрізнення, реалізувавши ідеал негативної свободи в соціогуманітарному пізнанні, а саме принцип свободи від оцінок, доцільно акцентувати увагу на процедурі теоретичного визначення належності досліджуваної реальності до категорії цінностей в іншому термінологічному окресленні – теоретичної належності унікальних фактів до універсальних цінностей. При цьому, оскільки універсальні цінності здебільшого аналізуються в контексті таких категорій, як «ідея», «дух та інтерес епохи», «панівні думки», «колективні уявлення», «світоглядний менталітет», «культурні орієнтації» тощо, дослідник, з одного боку, повинен намагатися не видавати власний дух, особистий інтерес чи інтерес певної наукової школи за дух чи інтерес епохи, а з іншого – не допустити, щоб пануючі думки чи колективні уявлення

повністю визначали напрям і характер наукового дослідження.

Важливо також враховувати, що в логіці соціогуманітарних наук процедура теоретичного дослідження здійснюється в декілька етапів: спочатку визначаються одиничні факти як окремі фрагменти досліджуваної реальності, потім відбувається визначення їх належності до категорії універсальних цінностей, і на цій основі виокремлюється особливий об'єкт емпіричного дослідження. Тобто йдеться про застосування методологічної тріади «факт – цінність – об'єкт», що в категоріях діалектичної логіки може бути позначено як «одиничне – загальне – особливе». Такий порядок використання діалектичних категорій у цілому відповідає міркуванню за аналогією, отже, логіка соціогуманітарних наук ґрунтується не на силогістиці, а на традуктивістиці, методологічних правилах міркування за аналогією та використання аналогічної аргументації.

Важливим є розуміння того, що в будь-якій сфері соціогуманітарного знання дослідник не може ігнорувати ту обставину, що об'єкт дослідження (у найширшому контексті – суспільство) входить у зміст і структуру самого суб'єкта. Принаймні, це означає, що суб'єкт пізнання має справу з особливою реальністю – сферою об'єктивації людської свідомості, такою сферою смислів і значень, яка вимагає особливих методологічних засобів, що відсутні в арсеналі природничо-наукових досліджень. Суттєвим тут є те, що дослідження будь-яких феноменів соціальної практики здійснюється з певних ціннісних позицій, установок та інтересів самого суб'єкта соціально-гуманітарного пізнання, тобто визнання значущості ідеї «Я» «соціального суб'єкта» пізнання багатьма дослідниками вважається базовим підходом для всієї методології гуманітарного знання. Зокрема, на думку Густава Шпета, який розглядає проблему з позицій феноменології, суб'єктивне «Я» може бути визначене як соціальна «річ», яка сама себе усвідомлює й має власний зміст, предмет і значення. Відповідно до такого підходу соціальний суб'єкт пізнання визнається досить складною філософською проблемою, а не лише підставою чи передумовою досягнення гуманітарного знання як такого. Підкреслюється, що в методологічному відношенні є надзвичайно важливим розрізнити поняття емпірично-соціального суб'єкта, який є носієм певної етнічної, національної, групової психології, релігійних вірувань і традицій, конкретних метафізичних ідеалів і цінностей та ідеального соціального суб'єкта, який співвідноситься з об'єктом пізнання [10, с.35-190].

Сучасні українські науковці, розуміючи складність означеної проблеми й виходячи з цілком очевидного факту, що безпосередньо все в будь-яких соціально-гуманітарних процесах відбувається через людину та за її участі, також у пізнанні соціальної дійсності, визнають за необхідне звернути увагу на цілу низку важливих методологічних положень, які повинні бути чітко усвідомлені та свідомо запроваджені в епістемологію соціальної гуманістики. Насамперед, йдеться про специфіку пізнання суб'єктом соціальних реалій, свідком яких такий суб'єкт не є (історичні дослідження); необхідність аналізу (за наявності такої можливості) максимально широкого кола свідчень учасників певної події чи наявних об'єктивних матеріальних джерел з різноманітними оцінками очевидців; врахування такої особливості соціально-гуманітарного пізнання, як те, що, як правило, соціальні явища й процеси у своєму протіканні пов'язуються між собою складною особливою опосередковуючою ланкою – наміром, метою, задумом, а останні, як правило, матеріально не фіксуються й тому однозначній оцінці не підлягають, звідси в соціально-гуманітарному пізнанні неможливо обійтися без врахування духовної (чи ментальної) складової того, що відбувається в суспільстві, і т. ін. Враховуючи зазначене, суб'єкт соціально-гуманітарного пізнання повинен апіорі виходити з того, що в ньому не існує й не може існувати будь-яка привілейована пізнавальна позиція, але це не тільки не виключає, а навпаки передбачає усвідомлення дослідником власної наукової позиції, принаймні, хоча б усвідомлення меж і можливостей тих методологій і парадигм, які він використовує.

Висновки. Отже, у найбільш загальному контексті йдеться про необхідність задіяння в соціогуманітарному пізнанні всього наявного методологічного інструментарію багатьох гуманітарних наук – соціальної психології, когнітивної психології, когнітивної соціології, когнітивної антропології, феноменології, культурології, герменевтики, діалогічної філософії

тощо. Оскільки в аналізованій сфері пізнання найактивнішим чином використовуються різноманітні тексти, текстові свідчення й повідомлення, то суб'єкт пізнання повинен якнайширше спиратися на методологію тих чисельних наук, які мають справу з дослідженням різних аспектів і проявів людської знакової діяльності. Останнє ж само по собі призводить до того, що соціогуманітарне пізнання дослідника стає власне його людським самопізнанням, оскільки ми не можемо сприйняти будь-які повідомлення без осмислення того, як ми їх сприймаємо й розуміємо, якими є власні можливості, обмеження, завади й т. ін. Отже, будь-яке соціально-гуманітарне пізнання по суті є діалогічним, причому це діалог дослідника не лише з певним явищем соціальної дійсності, не тільки з відповідними текстуальними повідомленнями, а дослідника із самим собою, засадами власного буття, зі своєю життєвою, світоглядною, громадською та іншими позиціями. Даними положеннями також окреслюється й експлуатується інтерпретативний характер соціогуманітарного пізнання, оскільки дослідник змушений інтерпретувати події, тексти, самого себе і власний досвід. Надзвичайно важливим тут є розуміння того, що інтерпретація в даному випадку може бути виправданою лише тоді, коли вона набуде чіткого методологічного оцінювання, тобто характеру надійно здійснюваної пізнавальної процедури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беляева А. Взаимодействие человека и информации : возвращение смысла [Текст] / А. Беляева // Дайджест Школа-парк. — 2005. — № 12. — С. 45-49.
2. Заглада В. Аксиологічні аспекти співвідношення фундаментального і прикладного знання [Текст] / В. Заглада // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26-27 жовт. 2007 р.). — Чернівці, 2007. — С. 140-142.
3. Лук'янець В. С. Філософія науки перед світоглядними викликами часу [Текст] / В. С. Лук'янець // Світоглядні імплікації науки. — К., 2004. — С. 3-15.
4. Лук'янець В. Фундаментальна наука і науковий світогляд у перспективі ХХІ сторіччя [Текст] / В. Лук'янець // Філософська думка. — 2006. — № 3. — С. 3-25.
5. Наумкіна О. Особистісне знання в епоху інформаційно-телекомунікаційних технологій [Текст] / О. Наумкіна // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26-27 жовт. 2007 р.). — Чернівці, 2007. — С. 251.
6. Петрушенко В. Умови, принципи та імперативи соціально-гуманітарного пізнання [Текст] / В. Петрушенко // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26-27 жовт. 2007 р.) — Чернівці, 2007. — С. 3.
7. Ратников В. К аксиологии научной рациональности [Текст] / В. Ратников, Н. Краснонос // Філософія гуманітарного знання: соціокультурні виміри: матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26-27 жовт. 2007 р.). — Чернівці, 2007. — С. 115.
8. Савостьянова М. Аксиологічний підхід до проблеми парадигмальності гуманітарних наук [Текст] / М. Савостьянова // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26-27 жовт. 2007 р.). — Чернівці, 2007. — С. 120.
9. Філософський енциклопедичний словник [Текст] / [ред. В. І. Шинкарук]. — К.: Абрис, 2002. — С. 692.
10. Шпет Г. Г. Явление и смысл. Феноменология как основная наука и ее проблемы [Текст] / Г. Г. Шпет // Мысль и слово : избранные труды / Г. Г. Шпет. — М., 2005. — С. 35-190.

Фельдман Олександр Борисович – кандидат філософських наук, докторант кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

УДК: 130.26+17.035.1

АЛЬТРУЇЗМ І ЛЮДЯНІСТЬ У ТРАВМАТИЧНОМУ ДОСВІДІ ЛЮДСТВА

У статті здійснюється спроба виявити гуманістичний та альтруїстичний потенціали виховних комеморативних практик, пов'язаних з травматичним досвідом Голодомору і Голокосту. Доводиться, що виховання альтруїзму та людяності на особистісному рівні моральної свідомості пов'язане з переживанням людських страждань. Підкреслюється, що звернення у виховних практиках до травматичного досвіду вимагає особливої педагогічної та антропологічної чутливості.

Ключові слова: альтруїзм, людяність, травматичний досвід, Голодомор, Голокост, цінності.

АЛЬТРУИЗМ И ЧЕЛОВЕЧНОСТЬ В ТРАВМАТИЧЕСКОМ ОПЫТЕ

В статье предпринимается попытка выявить гуманистический и альтруистический потенциалы воспитательных коммеморативных практик, связанных с травматическим опытом Голодомора и Холокоста. Доказывается, что воспитание альтруизма и человечности на уровне морального сознания связано с переживанием человеческих страданий. Подчеркивается, что обращение в воспитательных практиках к травматическому опыту требует особой педагогической и антропологической чувствительности.

Ключевые слова: альтруизм, человечность, травматический опыт, Голодомор, Холокост, ценности.

ALTRUISM AND HUMANISM IN THE TRAUMATIC EXPERIENCE OF MANKIND

The practical education of altruism and humanism based on the experiences of the events of the Holocaust and the Holodomor are analyzed. The article argues that modern man's sense of altruism possesses intellectual, emotional and volitional components. The moral side of altruism can be understood through the moral imperative of I. Kant. Educating humanism and altruism by means of education and training is associated with a sense of the sublime.

Sense of altruism is formed not with the help of politicized and ideological, but anthropocentric history. This involves an appeal to the past through the prism of everyday life and the specific stories of altruistic actions of ordinary people. The emotional intensity of such events encourages sublime and tragic at the same time feelings. Events with a negative constitution of identity, such as the Holodomor and the Holocaust, which are denying humanity, human dignity, self-respect, make people reflect on the problem of mankind survival on the levels of personal and national existence.

Referring in educational practices to the traumatic experience requires special pedagogical and anthropological sensitivity.

Keywords: altruism, humanism, traumatic experience, the Holocaust, the Holodomor, anthropocentric history.

Характерною рисою духовно-морального життя суспільства початку ХХІ ст. є безпрецедентний попит на засвоєння уроків травматичного досвіду людства минулого століття. Посилює цей суспільний попит дедалі зростаюче усвідомлення важливості практичного затвердження у свідомості підрастаючого покоління принципу людяності та альтруїзму як вищих моральних цінностей.

До проблеми травматичного досвіду людства, осмислення його уроків та наслідків звертались Ф. Анкерсміт, Я. Грицак, А. Каплер, Р. Козеллек, Й. Рюзен, М. Рябчук, Т. Снайдер та інші науковці. Виховний вимір історичної свідомості ґрунтовно досліджений у вітчизняній науці в роботах І. Бойченка, В. Вашкевича, Д. Кравченка, В. Кременя,

М. Михальченка, М. Мокляка, Ф. Надольного, Я. Ткаченка, В. Шинкарука, В. Пазенка, Т. Ящук.

Мета статті полягає у дослідженні гуманістичного та альтруїстичного потенціалів виховних комеморативних практиках, пов'язаних з переживаннями травматичного досвіду минулого століття, що мають відношення до трагічних подій Голодомору та Голокосту.

Завдання виховання людяності, усвідомлення зв'язків майбутнього, теперішнього й минулого як моральних цінностей з особливою силою актуалізує соціальну потребу пам'ятання сучасними поколіннями драматичних подій минулого. На початку третього тисячоліття ця проблема актуальна як ніколи раніше не тільки у національному, а й у загальнопланетарному сенсах. Для сучасної України, яка переживає драматичний посттоталітарний період, ця ідея має неабияке значення, оскільки засвоєння драматичних подій минулого століття з позицій загальнолюдських цінностей є необхідною умовою суспільної інтеграції та солідарності. Звісно, людська якість травматичного досвіду набирає власне морального характеру лише тоді, коли вона усвідомлюється, стає фактом особистісної й суспільної моральної свідомості. Виникає важливе запитання: як взаємопов'язані людяність, альтруїзм і травматичний досвід? Дійсно, слушно зазначає В. Малахов, що «серед споріднених ознак, що характеризують позитивний зміст людської моральності, риса людяності не першою кидається у вічі, а проте, розкриває абсолютно незамінний вимір усього цілого, вимір, без якого моральний феномен загалом може набути загрозливо оманливого вигляду» [3]. Людяність, на думку відомого вченого в галузі етики, за умов сьогодення є межевою моральною цінністю, найяскравіше виявляється і найбільше важить за межами гуманістичного й антропоцентричного світовідношення – там, де йдеться не про утвердження виключного становища (верховної цінності, влади) людини у світі, а про власне людське ставлення до Іншого – до того, що є людиною, й до того, що нею не є. Людяність приховує у власних глибинах своєрідну здатність до самозабуття [3]. Однією з форм вияву людяності є альтруїзм. Альтруїзм є важливою стороною людського відношення до дійсності, має величезний діапазон своїх можливих проявів. Тому оперування цією категорією у філософсько-педагогічних рефлексіях і виховних практиках передбачає конкретизацію змісту цього поняття. Альтруїзм (франц. *altruisme*, лат. *alter* – інший) – це різновид самозречення, безкорисливе прагнення до діяльності на благо Іншого. Інтегративна функція альтруїзму полягає у здатності об'єднувати людей. У вигляді потреби захисту родового життя альтруїзм укорінений на всіх рівнях розвитку психічних структур людини. На рівні емоцій він проявляє себе як неусвідомлений, інстинктивний вияв небайдужості до іншого життя, що опинилося під загрозою. На рівні почуття він розгортається як емоція, оформлена інтелектом і спрямована на іншого у вигляді співпереживання Іншому. Альтруїстичні почуття відповідають любові і виявляються у потребі сприяння, конкретній допомозі Іншому, відданості, вірності, участі. Інший є носієм життя як у собі визначеного цілого. Захистити Іншого означає принципову довіру до його буття, прагнення захистити життя у властивій йому повноті. Феномен альтруїзму у різних суспільствах і в різні історичні часи визнавався як ознака високого духовного розвитку особистості, як міра її людяності. Здатність до альтруїзму є однією з елементарних і водночас фундаментальних властивостей людини як суспільної істоти. Як уже підкреслювалося, в реальному житті існує різноманіття видів і проявів альтруїзму. В сучасної людини у почутті альтруїзму містяться інтелектуальні, емоційні та вольові компоненти, це вище почуття є не лише переживанням, а й засобом самовиховання та самовдосконалення.

Моральна сторона альтруїзму може бути осмислена через моральний імператив І. Канта. Інтеріоризоване людиною завдяки освіті та вихованню, те чи інше розуміння моральності може стати такою внутрішньоособистісною фундаментальною якістю як совість, виходячи з якої, а не з прагнень до тих чи інших вигод, буде діяти людина. Відтак, моральний альтруїзм полягає в дії відповідно з розумом і власним сумлінням, що відповідає постконвенційному шаблону розвитку моральної свідомості за шкалою Л. Кольберга. Отже, на рівні моральної свідомості альтруїзм формується у власне людське ставлення до Іншого,

послідовний принцип утвердження людяності стосунків шляхом активного і цілеспрямованого усунення джерел людських страждань. Культивуєчи альтруїзм як принцип відношення людини до людини і світу в цілому, як свого роду загальнолюдський норматив світовідношення людство створює об'єктивні підстави для саморозвитку *homo sapiens* і окремих індивідів. Нарешті, головним началом фундаментального характеру альтруїзму є особливий характер його зв'язку з особистістю. З позиції філософії екзистенціалізму поняття «особистість» є конкретно індивідуально-соціальною реальністю, а ствердження людяності постає як самоствердження. Людяність особистості зумовлює вкоріненість її в бутті, уможливує її «самостояння», здатність до опору небажаним зовнішнім впливам і власним потягам; а разом з тим особистість стає носієм поривань до вдосконалення світу й самої людини.

В свою чергу, історія набуває повноти людського змісту лише на ґрунті особистісної форми ставлення до світу. Особистість сприймає історію як буття, що твориться самими людьми, й, отже, як щось таке, що може бути змінюване людьми. Звідси зацікавлене ставлення до суспільних подій, принципова готовність до участі в них. Особистість відчуває себе здатною, а то й просто зобов'язаною розрізняти повсякденне та історичне, віднаходити в сучасних подіях історичний смисл і відповідно до її уявлень про належний хід історії впливати на процес їх остаточного здійснення.

Альтруїзм як вище людське почуття та вияв людинолюбства у різних сферах і проявах постає частиною духовно-ціннісного універсалу (С. Кримський), у якому генералізується весь комплекс некорисливих взаємин людини зі світом. В основі таких взаємин лежить відчуття своєї споконвічної причетності до вічного та гармонійного. Виховання людяності та альтруїзму засобами освіти та виховання пов'язане з формуванням почуття піднесеного. Піднесене (*das Erhabene, sublime*) – це естетична категорія, яка характеризує велике в житті та природі, визначається не кількісними параметрами, а своїм естетичним впливом на людину [6, с.73]. Це складне почуття захвату, триумфу, благоговіння і, одночасно, страху, священного трепету перед об'єктом, що кількісно перевершує очікуванні масштаби сприйняття і розуміння. При справжньому переживанні почуття піднесеного людина виявляється захопленою цим найвищим об'єктом (що інколи може поставати у характеристиках трансцендентного), своєю спорідненістю з духовним началом, що стоять за ним, і одночасно відчуває відсутність будь-якої небезпеки для себе з боку даного об'єкту, тобто свою внутрішню свободу і духовну рівноправність у взаємодії несумірних величин, де він сприймає себе нескінченно малою величиною.

Звичайно, негативні явища завжди були в соціальній психології. Егоїзм як стихія руйнування містять у собі загрозу людству, тому що на певному етапі суспільного розвитку не піддається освоєнню і підпорядкуванню добрій людській волі. Егоїстичне у такому розумінні відноситься до антипода піднесеного – низького. Якщо у людини в емоційній, поведінковій, особистісній сферах егоїзм домінує над альтруїстичними почуттями, людина замикається у собі, ставить власні інтереси вище за інтереси інших, що породжує емоційний дискомфорт, відчуження та спотворює комунікацію як на особистісному, так і на соціальному рівнях. Низьке є сферою несвободи людства. Це є не стільки ще не освоєні та не підпорядковані людям явища, скільки явища приховані.

Загальновідомо, природне походження людини лише дозволяє їй мати ті чи інші почуття. Проте природа не визначає, які саме почуття будуть властиві окремій людині. Загальновідомо, що у реальному житті вчинки людей не бувають повністю раціональними. Вони непослідовні, зазвичай емоційно забарвлені, часто розпочинаються без повного знання про умови діяльності. Звичайно, на особистому рівні немає і не може бути ані абсолютно нелюдських та егоїстичних, ані стовідсотково людських та альтруїстичних особистостей. Скоріше можна говорити про прерогативу і боротьбу в особистості того й іншого. Аби вгамувати власний світоглядний нарцисизм і егоїзм, по-людськи ставитися до розмаїття виявів буття потрібен моральний досвід. У цьому контексті особливого значення набуває історична пам'ять про драматичніший досвід людства як могутнє джерело виховання

людяності та моральний вимір особистісного чутливого ставлення до минулого. Отже, виховання здатності до альтруїзму як вияву людинолюбства в історичній дидактиці та виховних комеморативних практиках пов'язане з пошуком способу формування вищих моральних почуттів і мотивів поведінки через установлення духовного зв'язку з минулим, суть якого полягає в здатності сприймати, відчувати, розуміти дії людей у минулому. Почуття альтруїзму формує не політизована чи ідеологізована, а антропологізована історія, що передбачає звернення до минулого через призму повсякденного життя та конкретні історії про альтруїстичні вчинки пересічних людей. Емоційна напруженість таких подій породжує піднесені й водночас трагічні почуття.

Звичайно, практичні інтереси державної політики щодо консолідації українців як політичної нації, диктують потребу в новій якості виховних комеморативних практик. Утім, трагічний досвід минулого століття, досвід Голокосту й Голодомору як подій «ноуменальної» якості (Ф. Анкерсміт) заперечує віру в те, що раціональний розум може стримати брутальну силу уяви. Цей досвід виходить за межі культурного контексту національного та громадянського виховання. Його жажіття не в змозі опанувати творча історична уява, завдяки якій травматичний історичний досвід лише приховується, а не викривається.

Адже у ХХ ст. після двох світових війн, Голокосту та Голодомору більшість модерних мислителів уже не зберігають віру в те, що раціональний розум може стримати брутальну силу уяви. На думку сучасних інтелектуалів, як-от: французького філософа Ж.-Ф. Ліотара, нідерландського філософа історії Ф. Анкерсміта, польського історика Є. Топольського та інших правда про Голокост перебуває поза межами людської історії. Однак прагматичний погляд на ці події, як зазначає дослідник Роберт Браун «служить нашому розумінню ідентичності, суспільства і культури краще, аніж інші засоби...» [4, с.392]. Піднесене у таких подіях як страховинне, колосальне або первісне проривається за межі раціонального розуму, який намагається тримати його на припоні. Піднесене вказує на нездатність людей у своїй мові та мисленні уявити нескінченні можливості власного мислення або сили думки. Воно також вказує на напругу, яка виникає, коли люди міркують, вгадують або намагаються уявити неуявне [6, с.306-307]. З цим можна погодитися, адже події з негативним конституванням ідентичності, якими є Голодомор і Голокост, заперечують людяність, гідність людини, самоповагу, що змушує на рівні особистісного і національного буття замислитися над проблемою виживання людства.

Звертаючись до хисткості кордонів між минулим і сьогоденням, нідерландський філософ Ф. Анкерсміт розвиває ідею зв'язку травми та ідентичності. Теза про Голокост як про «нову релігію Заходу» і про народження сучасної ідентичності з комплексу провини, що має джерелом злочини двох Світових війн, Ф. Анкерсміт пов'язує з проблемою досвіду. «Нова ідентичність переважно формується травмою від втрати колишньої ідентичності і в цьому полягає її основний зміст», – стверджує він. На думку нідерландського філософа, в центрі ідентичності сучасної людини знаходиться розуміння того, що його колишня ідентичність вже втрачена – «знання про минуле виявляється єдиним засобом, здатним пояснити нам, чому ми вже не можемо бути тими, ким були раніше», а тому «ми суть, ті, ким ми більше не є» – парадокс, який ілюструє роботу піднесеного історичного досвіду [1, с.434]. «Ми можемо сказати, – пише Ф. Анкерсміт, – що наша колективна ідентичність в основному є сукупність шрамів у нашій колективній душі, шрамів, залишених вимушеною відмовою від колишньої ідентичності, шрамів, які ніколи не можна буде згладити повністю і які завжди будуть викликати в нас тривалу і нескінченну біль ... Минуле буде слідувати за нами, як минула любов: відсутня, але саме в силу цього завжди так вкрай болісно присутня в нас» [1, с.444]. Звернення у виховних практиках до трагічних подій Голодомору та Голокосту вимагає особливої педагогічної та антропологічної чутливості. Адже кривавий терор і геноцид проти власних громадян, що став нормою тоталітарних держав, як підкреслює С. Кримський, наніс найвідчутнішого удару людській екзистенції, перекреслив віковічні традиції й історичну пам'ять, взагалі намагався вивести людину з лона історії [2, с.283]. Одним із шляхів подолання кризи ідентичності, відновлення історичної справедливості є

звернення до релігійних стратегій виховання людяності та опанування досвіду уроків історії. Тим більше, що досвід інших країн, зокрема Німеччини, демонструє приклади утвердження альтруїзму як морального принципу суспільства на основі каяття та гуманістичних настанов, у тому числі засобами релігійних практик. У таких практиках активізується антропологічне підґрунтя та екзистенціальні переживання людини. Адже для секулярної людини істина знаходиться у майбутньому, а для віруючого – у минулому. Від людини очікують сприйняти істину та увійти в її систему моральних цінностей та світоглядних координат. Експресивно забарвлені релігійні практики, у яких присутні біль, глибокі переживання, поглиблюють і розширюють духовно-моральний досвід дітей та молоді. Водночас подібні практики у суспільствах плюралістичної світоглядної культури не вступають у опозицію з комеморативними практиками секулярної культури. Отже, цей досвід є корисним для української освіти. На думку О. Філоненко, історія Голокосту, потрапляючи в українську школу, не може не привести до трансформації самих освітніх підходів. І справа тут не в знанні, не в фактах і цифрах, не в об'єктивістській історії ХХ століття, але в зіткненні з таким досвідом, який ставить під питання цінність самого історичного знання і повертає це знання в горизонт культури пам'яті з її роботою поминання. Історію Голокосту не уявити в рамках виховної педагогіки, хоча без неї неможливо наблизитися до громадянського виховання або розкрити витоки толерантності й довіри, без зміцнення яких не встоїть сучасне суспільство. Але разом з тим, якщо виховна педагогіка будується на моральному авторитеті вчителя, здатного поставити моральний масштаб своїм прикладом – вчинком, то в історії Голокосту ми стикаємося з таким досвідом, перед яким ніхто не здатний показати власний приклад поведінки, за яким покликати свого вихованця. Межа такої педагогіки – в безприкладному досвіді. Історія Голокосту є історія піднесеного історичного досвіду, вона не вміщається ні в які історичні репрезентації і людські масштабування, досвіду, зіткнувшись з яким, вчитель стає так само малий, як і його учень [5]. Такий спосіб пізнання дозволяє здійснити «зустріч» із минулим, сприйняти його у єдності пізнавального, етичного, естетичного вимірів, дозволяє пережити «історичне», здобути піднесений історичний досвід.

Нарешті, у сучасній історичній дидактиці та виховних практиках важливо подолати величезний розрив між раціональною і емоційно-чуттєвою сферою. Зустріч із минулим має бути глибоко особистісною, душевною й натхненною. Таке сприйняття минулого розбухує розум, порушує уяву, будить від повсякденності. Силою емоційних переживань, через механізм «ототожнення» вона «укорінює», «прив'язує» до світу, до життя, до рідної країни і свого майбутнього. Відтак головна стратегічна мета історичної освіти полягає в тому, щоб забезпечити через пізнання минулого, перш за все, бажання «зустрітися» із самим собою, зі своїм духовним світом, а отже, зі своєю особистістю. Світопереживання у виховних комеморативних практиках виступає основоположним компонентом формування світогляду та буттям свідомості на особистісно-індивідуальному рівні, що забезпечує цілісне духовно-практичне відношення людини до світу. Проте піднесений історичний досвід, що передається завдяки комеморативним практикам, виходить за межі конкретних діяльнісних ситуацій, формує найбільш стійкі, загальнозначущі, універсальні ціннісні (людяність, альтруїзм, гуманізм, патріотизм) та орієнтири людської поведінки.

Отже, сучасне уявлення про Голокост і Голодомор фокусується у наголосі на морально спрямованому значенні цих подій. Ці події як межовий травматичний досвід людства, мають надзвичайно важливе виховне значення, адже формуючи сучасний світогляд і світоставлення, впливають на творення ціннісно-моральної системи та ідентичності як всього суспільства, так і окремої людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анкерсмит Ф. Возвышенный исторический опыт / Ф. Анкерсмит. — М. : Европа, 2007. — 612 с.

2. Кримський С. Б. Про софійність, правду, смисли людського буття С. Б. Кримський // Збірник науково-публіцистичних і філософських статей. — Київ, 2010. — 464 с.
3. Малахов В. Людність як межа моральна цінність за умов сьогодення / Малахов В. — Режим доступу: <http://culture.org.ua/archive/article-04-2008>
4. Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації / Є. Топольський / пер. з польськ. Надії Гончаренко, наук. ред. Юрія Волошина. — Київ : К.І.С., 2012. — 400 с.
5. Филоненко А. С. Холокост в Украине и педагогика благоговения: вызов насилия и истоки доверия [Текст] / А. С. Филоненко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Теорія культури і філософія науки. — 2009. — № 860. — С. 180-187.
6. Философский энциклопедический словарь. — М. : ИНФРА-М, 2001. — 576 с.

Халапис Алексей Владиславович - доктор философских наук, профессор, профессор кафедры философии и политологии Национальной металлургической академии Украины

УДК: 130.3

ГОСУДАРСТВО И БУДУЩЕЕ

В статье поднимается вопрос о тенденциях современного развития человечества вообще, место, которое в будущем займет государство – в частности. В качестве гипотезы выдвигается предположение, что наиболее адекватной формой исследования государства будущего будет рассмотрение эволюции лидирующих в метафизическом смысле обществ. На основе анализа трансформации контроля над источниками власти и изменения роли творческого деяния, автор приходит к выводу о снижении роли государственных образований в культурно-исторической жизни человечества и о возможном их исчезновении в обозримом будущем.

Ключевые слова: государство, будущее, культура, власть, метафизика, история.

ДЕРЖАВА І МАЙБУТНЄ

У статті піднімається питання про тенденції сучасного розвитку людства взагалі, місце, яке в майбутньому займе держава – зокрема. В якості гіпотези висувається припущення, що найбільш адекватною формою дослідження держави майбутнього буде розгляд еволюції лідируючих в метафізичному сенсі суспільств. На основі аналізу трансформації контролю над джерелами влади і зміни ролі творчого діяння, автор приходять до висновку про зниження ролі державних утворень в культурно-історичному житті людства і про можливе їх зникнення в найближчому майбутньому.

Ключові слова: держава, майбутнє, культура, влада, метафізика, історія.

STATE AND FUTURE

The article raises the question of the modern trends of development of mankind in general, a place that will take in the future state – in particular. As a hypothesis suggests that the most appropriate form of research state of the future will be to consider the evolution of the leading companies in the metaphysical sense. Based on the analysis of transformation of control over the sources of power and the changing role of the creative act, the author comes to the conclusion that reducing the role of public education in the cultural and historical life of humanity and of their possible failure in the foreseeable future.

Key words: state, future, culture, power, metaphysics, history.

Актуальность. Эпоха глобализации оказывает колоссальное влияние на многие

стороны человеческой деятельности, в том числе – и на формы организации общественного бытия. Поэтому при принятии решений в той или иной сфере следует иметь в виду трансформационный потенциал социальной реальности, а не полагаться целиком и полностью на отработанные приемы, которые неплохо себя зарекомендовали в прошлом. Это последнее обстоятельство может иметь значение, но лишь как информация к размышлению, а не как руководство к действию.

Поступки иных государственных мужей, которые еще полвека тому назад воспринимались бы как образец державной мудрости и проницательности, ныне могут восприниматься как совершенно неадекватные новой реальности; неудивительно, что и ответная реакция на действия «застрявших в прошлом» для них самих кажется нелепой и даже обидной. Подобно тому, как видимые нами сейчас галактики отражают положение дел, которого *уже нет*, так и в социальной реальности можно наблюдать феномены, которых, по всем расчетам быть *уже* не должно, а они, каким-то образом – *есть*. Наиболее показательны в этом плане «застрявшие в прошлом» народы. Я имею в виду не тех обитателей пустынь и прерий, которые вполне укоренились в «своем» времени, не испытывая по этому случаю никакого дискомфорта, а о тех, чьи действия в «одном» времени вступают в противоречие с собственным сознанием, живущим во времени «другом».

Дабы не оказаться безнадежно архаичным перед лицом стремительно наступающего будущего, необходимо не только отслеживать происходящие процессы, но и осмысливать лежащие в их основе тренды.

Степень разработанности проблемы. Прогнозирование грядущего – дело сложное и неблагоприятное, почти всегда вызывающее у кого-то скепсис и всегда рискующее оказаться ошибочным. Это мысленный эксперимент, адекватность которого зависит от корректности принятых допусков и уровня нестабильности системы в настоящем. Тем не менее, нет недостатка в подобном рода исследованиях, что даже привело к становлению особой сферы знания – «науки о будущем» (эпистемологический статус футурологии все еще остается не вполне определенным, но сам факт ее появления является достаточно показательным). Впрочем, действительно знаковых работ по этой теме не так уж много. Среди их авторов можно назвать О. Шпенглера, А. Дж. Тойнби, А. Вебера, П. Сорокина, С. Хантингтона, Э. Тоффлера, Ф. Фукуяму, Дж. Ная, П. Бьюкенена, А. Назаретяна и др.

Целью предлагаемой вниманию читателей статьи является определение исторических перспектив государства.

Итак, какую роль будет играть государство в обозримой перспективе? Чтобы представить государство будущего, следует выявить меру контроля источников власти со стороны государства настоящего. Но здесь возникает методологическая проблема, связанная с определением «государства настоящего». О каком государстве допустимо вести речь?

Можно принять одно из реально существующих государств в качестве образца или «эталона», провести исследование на его примере, а затем полученный результат распространить на все остальные объекты того же типа. Сложность заключается в том, что отношения власти уникальны в каждом обществе, поэтому обнаруженные в одном из них явления могут отсутствовать (или присутствовать в совершенно иных формах) в других государствах. Многие недоразумения в социальной мысли связаны с тем, что рассуждающий на уровне высоких абстракций теоретик на деле не осмеливается выйти за рамки собственного социокультурного топоса, которому приписывается эталонность бытия (соответственно, «инаковость» означает при таком подходе «ущербность»). Подобный метод не кажется мне достаточно конструктивным.

Можно пойти по пути создания утопии, т.е. смоделировать то, каким должно быть государство, чтобы удовлетворять политическим, социальным, этическим и т. п. убеждениям и вкусам теоретика. Утопии и антиутопии иногда помогают разобраться в проблемах настоящего, но в данном случае такой подход также неприменим.

Впрочем, дает ли вообще адекватную картину исследование одного (реально существующего или спекулятивно помысленного) государства? Может быть (для того, чтобы

в модель было заложено как можно больше переменных) правильной было бы проследить тренды развития многих таких образований? Но и здесь не все однозначно. Даже изучение истории и культуры многих (в лимите – всех) государств не обеспечит решения проблемы, поскольку даже будучи осуществленным (в принципе, подобные задачи могут ставиться перед крупными научными коллективами), такой замысел мало бы способствовал делу создания целостной и удобоваримой картины будущего, ибо далеко не факт, что все государства развиваются по одним и тем же алгоритмам.

Из сказанного следует, что проблема в такой постановке быть решена не может. Повидимому, к ней следует подойти с другой стороны.

Государства отличаются между собою по характеру и уровню культурного, политического, экономического, военного и т. д. развития. Стало быть, релевантные объекты не тождественны друг другу, а находятся на разных этапах эволюции, причем нет никаких гарантий, что это есть этапы одной эволюции. Проходя с неизбежностью через «точки бифуркации», социальные системы могут круто менять векторы своего развития (впрочем, могут и не менять, или менять, но не круто).

Однако если некий путь уже кем-то пройден и пройден успешно, сам этот факт создает определенные преимущества данного пути перед остальными возможными, поскольку дух, в конечном итоге делающий здесь ключевой выбор, ничего не забывает из своего опыта. К тому же, миновавшие некий рубеж общества проявляют заинтересованность в нем, влияя, так или иначе, на скорость и характер прохождения его другими участниками всемирно-исторического процесса (при наличии, понятное дело, соответствующих контактов в пространстве и / или во времени; для этапа глобализации эти требования, особенно в плане пространственных контактов, выполняются «автоматически»). Следовательно, наблюдая за развитием лидирующих обществ, можно с большой долей уверенности предполагать, что и другие государства будут эволюционировать в направлении их состояния, хотя, конечно, вовсе не обязательно повторять их путь. Топосы лидеров выступают, стало быть, в роли аттракторов, к которым разными путями, вольно или невольно, прямо или окольно стремятся «все остальные».

Какие общества считать лидирующими? С позиций экономики вопрос решается достаточно просто. Здесь за основу берутся такие показатели, как ВВП, ВНП и т. д. С точки зрения международной политики вопрос будет стоять в несколько иной плоскости, но также не представляет большого труда определить перечень лидирующих обществ. Для метафизики экономические, равно как и геополитические факторы уже не будут играть ключевую роль. Ей необходимо сформулировать свои критерии, которые задаются базовыми метафизическими же категориями.

С целью собственного самоутверждения и самопознания дух, действующий посредством той или иной культурно-исторической общности, создает уникальный онтологический проект, отражающий его видение бытия. Для него этот проект (как его произведение) будет привлекательным по определению. Но бывают ситуации, когда этот проект вызывает интерес и у других общностей. У них есть свои проекты, при отказе от которых каждая из них перестала бы быть самой собой. Поэтому в большинстве случаев они и не отказываются целиком и полностью от собственных проектов, но, тем не менее, проект какого-то одного духа приобретает для них особое значение, становясь фактором уже их собственного развития. То есть, проект духа может иметь привлекательность не только для него самого, а и для других духов, которые, более или менее сознательно пытаются ему следовать и подражать. Это то, что Дж. Най назвал «мягкой властью» [14]. Общество, создающее такой привлекательный проект бытия, можно назвать лидирующим в метафизическом смысле.

Нетрудно заметить, что в значительной степени списки обществ, лидирующих в экономике, международной политике, а также представляющие для других обществ привлекательные проекты бытия, во многом пересекаются. Это и не удивительно. Лишь государства, экономически развитые, могут играть ключевые роли в международной

политике, и лишь они, доказав эффективность своего пути развития, могут служить моральным авторитетом и примером для других. И все же, списки эти не вполне тождественны.

Так, привлекательным в плане заимствования может быть лишь экономически сильное государство, но не каждое из них становится лидером в метафизическом смысле. Например, Южная Корея, Тайвань или Сингапур экономически довольно сильны, но не имеют большого влияния на мировую политику и не оказываются моральными лидерами для других государств; Китай или Индия имеют очень солидный экономический потенциал, будучи региональными лидерами, играют заметную роль в мировой политике, однако занимают довольно скромное место в выработке стандартов и идеалов культурно-исторической деятельности. Моему критерию соответствуют, пожалуй, только страны Запада, экономически сильные, политически могущественные и метафизически привлекательные.

Во избежание возможных недоразумений, поясню последний тезис. Как бы ни относиться к факту проявляющегося в самых разных формах западного культурного влияния, трудно отрицать сам по себе этот факт. Я не буду давать ему оценку, но отмечу, что ни одна другая из ныне существующих цивилизационных общностей в этом с Западом соперничать не может. Факт культурного влияния (безотносительно к характеру влияния и его оценке) для метафизики является определяющим при выявлении лидирующих обществ. Поэтому будет правильным, если метафизика истории в качестве модели государства будет использовать именно западные общества, тем более что фактически если и не формы власти, то политические стандарты, выработанные на Западе, постепенно утверждаются в качестве всеобщих стандартов.

Итак, вернемся к контролю над основными источниками власти. В работе Элвина Тоффлера «Метаморфозы власти» как таковые названы насилие, богатство и знание. При этом американский футуролог отмечает, что по своей значимости для институтов власти насилие доминировало в доиндустриальную эпоху, богатство – в индустриальную, а в формирующуюся информационную эпоху приоритет переходит к знанию, которое дает власть «высочайшего качества» [10, с.575].

Мне представляется, что Тоффлер слишком широко трактует понятие «власть», употребляя его в одном и том же смысле для характеристики разных явлений. Скажем, власть тирана над населением принципиально отличается от власти владельцев супермаркетов над производителями товаров, и эти отличия не сводятся к источнику власти (в первом случае – насилие, во втором – информация, получаемая посредством считывания сканером штрих-кода на продукции). Но в целом концептуальные положения Тоффлера можно принять за основу дальнейшего анализа.

В какой степени государство (как выше было сказано, я имею в виду «лидирующие» структуры этого типа) контролирует эти источники власти? Хотя оно сопричастно всем трем источникам власти, степень контроля над ними оказывается разной.

Что касается знания (или даже более широко – информации), то государственный контроль над ним (СМИ, Интернет, система высшего образования, печатная продукция разных жанров и т. д.) представляется весьма слабым (намерение государства контролировать эту сферу воспринимается как покушение на ключевую либеральную ценность – свободу), и уж тем более не монопольным. Более жестко государство контролирует информацию, в той или иной степени связанную с национальной безопасностью, но и здесь о монополии говорить не приходится, поскольку фактически каждая крупная организация, национальная и транснациональная корпорация имеет свою закрытую информацию (защитой которой, как правило, занимается специальное подразделение), причем эта информация закрыта не только от конкурентов, но и от государства.

В большей степени контроль государства проявляется в экономической сфере через систему налогового законодательства, государственных заказов, субсидий, льгот, регулирование банковской деятельности, эмиссию национальной валюты и т. д. Плюс к этому, государство выступает как крупный собственник, и во многих странах доля

государственной собственности весьма существенна. Но монопольное положение государства в экономической сфере значительно девальвируется ввиду его включенности в мировое экономическое пространство, вследствие чего оно уже не может устанавливать «правила игры» по своему усмотрению. В значительной мере прерогатива установления этих «правил» переходит к негосударственным и надгосударственным органам. Соответственно, и здесь происходит диффузия власти и «размывание» суверенитета государства.

Отчетливей всего монополия государства проявляется в сфере организованного применения насилия, и даже наличие в стране частных охранных служб не может поколебать его монополии, поскольку негосударственные структуры имеют право на силовые действия лишь в исключительных случаях и только в пределах компетенций, очерчиваемых государством. Впрочем, и здесь не все однозначно. Обсуждение этой проблемы выходит за рамки данной работы; здесь же важно отметить тот принципиальный факт, что при некоторых обстоятельствах право государства на применение насилия может быть ограничено, вплоть до возникновения ситуации, когда это право оспаривается (как посредством внутренних механизмов, например, революций, так и внешних, например, посредством экономических санкций или даже вооруженных интервенций).

Вырисовывается следующая схема. Государство ныне не обладает абсолютной монополией ни на один источник власти, но при этом оно в наибольшей степени контролирует «доиндустриальный» источник, и в наименьшей – «информационный». Между тем, реальная власть, в этом можно согласиться с Тоффлером, все менее означает контроль над осуществлением насилия, и все более – контроль над информацией. Судя по характеру отмеченной тенденции, государство и далее будет терять контроль над источниками власти, причем диспропорция в степени контроля сохранится.

Таким образом, роль государства как организующего начала культурно-исторической жизни людей будет неуклонно снижаться. Альфред Вебер также полагал, что «...государство... понесет значительные утраты... в приданной ему со времен Бодена внешней суверенности; как большие, так и малые государства будут вынуждены уступить свои права частично стоящим вне прежней государственности международным организациям и формам, частично надгосударственным, рассматривающим политические вопросы, подлинно политическим объединениям. Придет время совершенно новых политических форм, настолько же отличных от тех, которые развивались в Европе с XV в., насколько те отличались от предшествовавших им, в сущности догосударственных средневековых образований» [2, с.383].

Среди факторов, которые способствовали появлению этого тренда, я особенно выделю изменение статуса творческого деяния. О чем идет речь?

Чтобы общество существовало как система, должны быть в наличии системообразующие элементы, обеспечивающие трансформацию энергии (мысли и воли, прежде всего) отдельных членов в общее дело. Поскольку же общество есть система динамическая и саморазвивающаяся, оно не только нуждается в поддержании *status quo*, но вынуждено каким-то образом решать актуальные проблемы, а здесь представители творческого меньшинства выступают в качестве генераторов идей, определяющих тот или иной выбор общества, выступая от его имени.

Для творчества необходимо знание. Последнее еще не есть гарантия творчества, но, по меньшей мере, *conditio sine qua non*. Перефразируя знаменитый афоризм Ф. Бэкона, можно утверждать, что знание есть власть (кстати, некоторые так и переводят *scientia potentia est*). Именно поэтому на ранних стадиях развития общества творческое меньшинство и правящее меньшинство – это почти одно и то же. Кесарь есть одновременно жрец, судья и военачальник. Во все времена правители стремились сохранить за собой монополию на знание, держа под своим контролем, соответственно, и возможность творчества. Чем более им это удастся, тем более священной и непостижимой власть представляется в глазах подданных. Сакрализация власти происходит не только в прямо постулирующих ее божественный характер обществах, но и в любой тоталитарной державе, где правитель если

и не имеет прямой божественной санкции, то обладает сверхъестественной мудростью и т. п. (зачастую «вождь» одновременно «учитель»); мало меняется суть дела в случае, если функции правителя выполняет правящая организация).

Социальная система не может существовать без некоего компромисса между творческим деянием (творческой свободой) и принятыми в данном обществе и в данное время нормами. Отсутствие образования у большинства населения в традиционном обществе решает проблему устойчивости, но предоставляет ему весьма ограниченный человеческий ресурс для интенсивного развития. Сакрализация власти происходит в условиях, когда ее представители пользуются немислимыми для большинства населения полномочиями, которые сводятся к возможности принятия решений на основе закрытой (эксклюзивной) информации.

В условиях массовой образованности акценты смещаются. Происходит дифференциация социальной деятельности, следствием чего оказывается разделение функций принятия решений, управления информационными потоками и т. д. между разными институтами и разными носителями. Соответственно, в открытом обществе десакрализация власти происходит вследствие лишения правителя и окружающих его «лучших людей» монополии на знание и творчество. Фактически каждый член общества получает шанс, хотя воспользоваться им выражает желание, конечно, далеко не каждый. Духовная иерархия при этом уже выстраивается на основе не столько социального положения, сколько личностного экзистенциального выбора и воли к творчеству.

Это, в частности, означает, что рост образованности населения логически (фактически это происходит с большим трудом, перерывами, откатами назад) приводит к открытости общества, при котором органы политического управления все более приобретают сугубо административно-хозяйственный характер, лишаясь прерогативы тотальности принятия решений. В условиях информационного бума, сакрализация одного из элементов общественного механизма – института власти – все более становится анахронизмом, а проблема получения информации отходит на второй план, уступая место проблемам анализа и эффективного ее использования, где институты власти выступают уже не как монополисты, а лишь как участники процесса, в каких-то вопросах кооперирующиеся с другими участниками (например, транснациональными корпорациями, финансово-промышленными группами, общественными организациями, научными коллективами и т. д.), а в каких-то – конкурирующие с ними; при этом, государство все меньше контролирует это «постиндустриальный» источник власти.

Вывод. Итак, чем выше информационная плотность общества, тем более оно «открыто», и тем меньшую роль в его развитии играет политическая элита. Если в традиционном жестко иерархизированном обществе вектор развития (социального, духовного, политического, геополитического и т. д.) в значительной степени (хотя никогда – полной мерой) определяется политической элитой (собственно, поэтому не лишены определенного смысла отождествления исторических этапов с правителем (режимом) и проводимой им политикой), то в открытом информационном обществе влияние политической элиты на метафизический выбор общества становится все меньше, а его развитие перестает жестко зависеть от креативности отдельных политиков и чиновников.

Политическая власть – неотъемлемая и важнейшая составляющая государства. С девальвацией политической власти государство также неизбежно теряет свою инициативу, уступая место другим формам человеческой деятельности и коммуникации, формам, которые ныне лишь появляются. Нравится это кому-то, или нет, но эпоха государств подходит к концу. Если они и доживут до XXII века, то будут играть сугубо декоративную роль, – выражая более ностальгический идеал, нежели имея фактическое значение.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бьюкенен П. Смерть Запада / П. Бьюкенен; [пер. с англ.]. — М.: АСТ, 2003.

2. Вебер А. Прощание с прежней историей // Вебер А. Избранное: Кризис европейской культуры; [пер. с нем.]. — СПб.: Университетская книга, 1999. — С. 375-536.
3. Назаретян А. П. Цивилизационные кризисы в контексте Универсальной истории: Синергетика, психология и футурология. — М.: ПЕР СЭ, 2001.
4. Сорокин П. Социальная и культурная динамика: Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений; пер. с англ. — СПб.: РХГИ, 2000.
5. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії / А. Дж. Тойнбі; [пер. з англ.]. — К.: Основи, 1995. — Т. 1.
6. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії / А. Дж. Тойнбі; [пер. з англ.]. — К.: Основи, 1995. — Т. 2.
7. Тойнби А. Дж. Постижение истории / А. Дж. Тойнби; [пер. с англ.]. — М.: Прогресс, 1991.
8. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории / А. Дж. Тойнби; [пер. с англ.]. — М.: Прогресс-Культура, 1996.
9. Тоффлер Э. Футурошок /Э. Тоффлер; [пер. с англ.]. — СПб.: Лань, 1997.
10. Тоффлер Э. Метаморфозы власти /Э. Тоффлер; [пер. с англ.]. — М.: АСТ, 2003.
11. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций /С. Хантингтон; [пер. с англ.]. — М.: АСТ, 2003.
12. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории /О. Шпенглер; пер. с нем. — М.: Мысль, 1993. — Т. 1.: Гештальт и действительность.
13. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории /О. Шпенглер; [пер. с нем.]. — Мн.: Попурри, 1999. — Т. 2.: Всемирно-исторические перспективы.
14. Nye J.S., Jr. The Changing Nature of World Power // Political Science Quarterly. — № 105 (Summer 1990). — P. 181-182.

Цибра Микола Федорович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 140.8 + 378

ОСВИТА ЯК МЕГАТРЕНД СУЧАСНОГО СВІТУ: СУСПІЛЬНІ РЕАЛІЇ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ

В статті наголошується, що освіта виступає характерологічним, соціальним, ціннісно-методологічним чинником, який відстежує архітектуру та сутність нової інформаційної цивілізації. Революція гідності, європейський вектор розвитку надають таку перспективу. Потрібна трансформація суспільства через зміну системи цінностей у цілому.

Ключові слова: освіта, мегатренд, цінність, трансформація, парадигма.

ОБРАЗОВАНИЕ КАК МЕГАТРЕНД СОВРЕМЕННОГО МИРА: ОБЩЕСТВЕННЫЕ РЕАЛИИ И НЕОБХОДИМОСТЬ ТРАНСФОРМАЦИИ

В статье акцентируется, что образование выступает характерологическим, социальным, ценностно - методологическим условием, которое отслеживает архитектуру и сущность новой информационной цивилизации. Революция достоинства, европейский вектор развития предоставляют такую перспективу. Нужна трансформация общества через смену системы ценностей в целом.

Ключевые слова: образование, мегатренд, ценность, трансформация, парадигма.

EDUCATION, AS MEGATREND OF THE MODERN WORLD : PUBLIC REALITIES ARE A THAT NECESSITY OF TRANSFORMATIONS

In the article accented, that education comes forward characteristic, by a social, value-metodolog systematik condition that watches architectonics and essence of new informative

civilization. Revolution of dignity, the European vector of development gives such prospect. Needed transformation societies through changing of the system of values on the whole.

Keywords: *education, megatrend, value, transformation, paradigm.*

Звернення до аналізу освіти як мегатренда сучасного світу, цілком природно, оскільки навчання реально перебуває в епіцентрі національної доктрини освіти на Україні. Освіта виступає характерологічним соціальним ціннісно-методологічним чинником, що відстежує архітектуру та сутність нової інформаційної цивілізації.

Передумовою розбудови такого суспільства є вишкіл, вдосконалення професійної виучки майбутніх фахівців, що зараз нерідко страждають відвертим дилетантизмом, особливо старше покоління викладачів, з обмеженим світоглядом, через неможливість «совєтського человека» відвідувати інші країни, осягати інші культурологічні модуси буття, мови, звички, традиції.

Розробка планів насичення освітнього простору сучасними технологіями та суттєво вивільненими побутовими можливостями повинна збагатити палітру знань з різних предметів, отримати нові методологічні можливості впливу на свідомість учнів, студентів. Головне, що диктатором сьогодні постала життєва необхідність. Безумовно, що формула: «рівень знань повинен відповідати рівню життя» доки що адекватно не спрацьовує. Проте, сподіватись на цікаву, насичену історію власної біографії без освіченості – марно. Існують у світі самородки, та це швидше виключення, ніж норма. Нормою слід обрати російське прислів'я з казки про Іванушку-дурника: «Без труда – не вытащишь рыбки из пруда!».

Весь світовий досвід ХХ ст., всі численні дослідження того, що дозволило різним країнам досягати економічного зростання, свідчить про те, що підйом економіки, в значній мірі, відбувається не через суто економічні фактори. Відомі західні фахівці з цих питань: Ернандо де Сото, Роберт Патнем, Дуглас Норт, Рональд Коуз та інші переконливо доводять, що економічне зростання, в першу чергу, залежить не від економічних факторів, а від правил та цінностей, що панують у суспільстві та які ним поділяються, а також від моделей соціальної взаємодії, що існує у громаді як панівна. В даному випадку мова йтиме про певні глибинні речі – так звані «установки», про «колективну ідентичність», про те, що створює умовні фахові енергетичні поля, де у залишковому рахунку - успіх або поразка. Іншими словами, принципове значення для економічного розвитку відіграють речі, далекі від суто економічних категорій.

Перш ніж виникає новий тип соціальних зв'язків, відбуваються певні зміни у свідомості людей. Важливо розуміти, що національна трансформація не може бути проведена як чисто економічний проект. Для того, щоб сьогодні забезпечити реальний розвиток країни та її економіки, потрібна трансформація суспільства через зміну системи цінностей, свідомості в цілому. *Матеріальна дегуманізація сучасності відіграє у нашому малоцивілізованому суспільстві жорстку службу. Залишити цей штрих міжлюдських відносин без уваги – небезпечно і нерозумно. У цьому питанні багато підводних каменів.*

Демократія, якій ми так важко вчимось, постає для нас як завдання не в якості форми політичної організації, а як неподільно прогресивний ефективний зразок життєдіяльності суспільства. Тільки ця форма дає людству шанс (можливо, останній) вижити й перейти на нову стадію розвитку, за своїми темпами та масштабами неспіврозмірну з попередніми зусиллями. Форма демократії, насамперед, приваблює головним набором характеристик:

1. *Виборність керівництва;*
2. *Загальне та рівне виборче право;*
3. *Підзвітність керівництва народу;*
4. *Плебісити та референдуми.*

Усі ці якості теж не є абсолютною гарантією успіху, навіть у найбільш досконалому суспільстві, коли створено правову країну, в якій забезпечені воля більшості та законні права меншості. Важливо, коли суспільна думка знаходиться під контролем громадянського суспільства, в якому не пригнічується особистісне. Важливо, коли посередність не постає

вищою монадою з добродійностей, а талант не лише не переслідується, але й має певні обґрунтовані привілеї.

Трансформаційні процеси, які відбуваються в нашій державі, не зводяться до політики демократизації. Слід враховувати та передбачати серйозні зміни та оновлення в психології, світогляді, особистісному менталітеті. В даних аспектах постають особливі форми глибинних, багатофакторних, парадигмальних змін, що охопили всю планету так званою глобалізацією інформаційних та економічних процесів. Усі спроби протидії марні, слід вивчати та використовувати можливості, що пом'якшуватимуть негативні наслідки цих процесів. Ніщо не має однозначності у кінцевому результаті, повинна бути особлива увага до цих малокерованих всесвітніх процесів. Одне заперечувати не має сенсу – людство розумнішає, інформаційна обізнаність не дозволяє вводити в оману натовпи людей з легкістю минулих віків.

Латинська назва нашого виду – *Homo sapiens* – апроіорі формулює розумність людини. Проте, мати розум і розважливо себе поводити – не співпадають, як правило. Говорено розумними: розум – то ще не ум. Це стосується індивіда і, тим більш, людства у цілому. Чи можна визнавати розумним побудову АЕС у сейсмоненадійних зонах поряд з якими, до того ж, розташовані великі багатолюдні міста? Абсурдизму у вчинках відповідальних особистостей значно більше, ніж можна уявляти, інколи це схоже на безумство, інколи на зловмисну злочинність. Еразмова «Похвала Глупости», (Еразм Ротердамський – 1467-1536) щиро іронізувала з людської природи та пороків сучасного йому суспільства. Гуманіст, богослов, ерудит допоміг підготувати реформи, але парадокс – сам їх не визнав, не сприйняв, що ще раз підкреслює зашкарублість людської природи, граничне небажання щось змінювати у своєму житті, особливо якщо тобі вдається схватись на острівці під назвою «Моя хата з краю»...

Та не слід забувати про велич людського Духу в процесах проти відьом, про варварське спалення непохитного Джордано Бруно та Коперніка й подвиги інших відомих стоїків з різних епох. Саме на їх плечах розташувався і дійшов до нас процес суспільного розвитку, його незнищенні гуманістичні риси. Значну кількість недолугих вчинків виправдовують недоліком знань, цивілізаційними похибками, абераціями правил окремих груп. Не жити й досі забобони та нецтво, що теж призводять до трагедій. Зростання знань, насамперед наукових, безумовно, вдосконалює людський розум та скорочує шлях до більш повного розуміння процесів людського розвитку. Взагалі, цивілізаційний хід безкінечний, все тече, все змінюється, і до й після гераклітового «Панта рей!». Просувається суспільство не завжди у позитивному напрямку, громадські процеси мають характеристики флуктуацій (*від лат. fluctuatio – коливання, випадкові відхилення*), як у випадкових, так і у відносно стаціонарних періодах свого розвитку.

Одночасно зі зростанням масиву знань, людина постає більш могутньою на тлі природи, але ціна помилок теж зростає пропорційно. Антропогенний фактор у механізмі природних процесів досяг планетного масштабу і небезпечного впливу. Могутні сили опинились у полоні мізерної кількості «відповідальних осіб» та «обізнаних й визнаних фахівців». Чи завжди вони виправдовують таку безоглядну довіру? Свої владні «забаганки» вони вимушені передовіряти не завжди відповідальним і, що не менш важливо, професійно досконалим особистостям.

Безконтрольно поширюється коло людей, так чи інакше пов'язаних з могутніми і потенційно небезпечними виробничими, технічними, дослідницькими системами і процесами. Слабка ланка у цій вервечці може опинитись у будь-якому місці. Уявити ризиковану ситуацію нескладно, загрозу не спростовує ані один спеціаліст, ані один вчений. Проте, ніхто не відмовляється від корисних (або таких, що ними здаються) проєктів, кожен бажає втілити «дещо» у своєму житті, не завжди до кінця прораховуючи ризики.

Для нормального функціонування кожного суспільства потрібно певним чином навчати та виховувати необхідний прошарок людей, дійсно відповідальних за прийняття важливих рішень. Вони повинні бути підзвітними громаді, а не на кшталт якихось там

таємних масонських лож, що, можливо, і володіють необхідними суспільству надзнаннями, але не дозволяють відслідити їх власну відповідальність перед людством, що вже зробило ставку (можливо, необачно) на кваліфікованих вчених як на свого роду експертний комітет вищого гатунку.

Ми сподіваємось (як на мою думку, то досить наївно), на обізнаність влади, на відвідування ними необхідного науково-гуманітарного лікбезу, на обов'язкову професійну освіту вищого політичного, господарчого та військового апаратів. Обачність державного діяча завжди пропорційна його власній компетентності та відповідальності. Керуючись ними, він обирає радників та виконавців, покладаючись на них, як на себе. Сучасний «вузький професіоналізм» залишає ще менше сподівань на фахові і позитивні наслідки процесів у владних альянсах. Тут науковці та розумні політики резонно «б'ють на сполох».

Додає занепокоєння також і сучасна необачна спритність науки. Неочікувані продукти роботи дослідницьких лабораторій у галузі хімії, генетики, біології, фізики недосліджені у часі та просторі. Від генних «несподіванок» та модифікованої продукції з невідомими наслідками до колайдерного колапсу, від «чорної матерії» та «чорних дірок» – небезпека підстерігає нас на всіх наукових напрямках. Кажуть: науку зупинити не можна! А може, інколи треба щось на певний час притримати, більш досконало вивчити, проаналізувати наслідки? Історії відомі випадки, коли вчені не розголошували свої відкриття через невігластво оточення та небезпеку використання їх винаходів. Тобто, тут необхідні навички водія: за кермом бережись дурнів з чотирьох боків! Безумовно, існує певне перебільшення у даній суперечці, проте, тут знову спливають побутові жарти: «маслом каші не зіпсуєш!».

Сучасні спроби повернутись до стану безпеки у глобальному вимірі тим чи іншим традиційним способом, схожі на наші післявоєнні схованки з приказкою у кінці «хто не заховався, я не винуватий!» Ті часи минули, глобальне відстежування процесів необхідне не лише з причин тероризму. Існують й інші ризики, тому технологічно суспільство швидко вдосконалюється. Втім, «необхідність» теж лякає повним оголенням вашого тіла на сканерах у аеропортах; прослуховуванням, всюдисущими камерами. Та, якщо пам'ятаєте, церкви всіх конфесій виступали проти комп'ютеризації, ідентифікаційних номерів, камер, абортів, презервативів, а зараз не лише видали дозвіл до застосування своїм парафіянам, а й самі вдало використовують відкриття і технології для внутрішніх церковних потреб, особливо комп'ютери.

До небезпек сучасності додався «людський фактор» у його масовому вимірі, зараз особливо нестійкий у зв'язку з глобальною соціальною, технологічною та погодною нестабільністю у планетарному масштабі. Таким чином, суттєвим моментом драматизму сучасної соціальної ситуації постала антропогенна мінливість світу. Природа доведена до радикальної нестабільності та невизначеності майбутнього, насамперед, з боку широкомасштабних катастроф, спровокованих хибною діяльністю людини.

Об'єктивно ми не здатні визначити межу, що відокремлює людей, безпосередньо відповідальних персонально або колегіально за рішення та вчинки від тих «павіанів», що призводять, або здатні призвести до драматичних та трагічних наслідків суспільство. Дуже шкідливо, коли «питати ні з кого», і дуже зручно для безвідповідальних людей, захопивших владу в багатьох країнах, і наша, на жаль, уже вкотре, не є виключенням!

Трансформації у суспільстві вочевидь постають усе небезпечнішими. Страйки по всій Європі (і не лише) повинні насторожити політтехнологів, теоретиків від політології, соціології, філософії, від усіх суспільних наук. У світі не лише економічна криза поглиблюється. Розшарування, розподілення людей «по сортам» у наш технологічний час «унезбежечное» обставини в суспільстві сторазово! Шкода, що вкрай знахабнілі толстосуми не чують колокольного дзвону, шкода, що вкотре, разом з ними постраждають невинні люди. Така уява, що відбувається трансформація суспільства у криміногенний бандустан. Хто і як потім з цим зможе розібратись? Що ми залишаємо майбутнім поколінням?

Сучасне виробництво перетворило суспільство у надскладні конгломерати, що втратили керованість. Контролювати процеси, що відбуваються в середині корпоративно

об'єднаних спільнот централізованою бюрократичною машиною неможливо якісно. Природні психофізичні сили, що знаходяться у розпорядженні людства, здатні запускатися, як агресивний механізм у кожному пункті соціального простору. Сучасні, вже не таємні, і не лише військові технології, мають для цього страхіття необхідні знання та важелі. «Мотив» політики завжди вигадують, у залежності від їх уподобань та потреб, а підлеглі владі силові структури забор'язані виконувати накази. Тому треба чітко розуміти крихкість сучасного світу, його залежність від порядності, моральності та професійності особистостей при владі.

Саме тому так важлива відкрита система виборності влади, що знизить суспільні ризики. Й саме тому так активно кримінальні структури намагаються зруйнувати прозорість виборчої системи, намагаючись трансформувати суспільство у слабівільне «бидло». До певної міри це їм вдалось, залишається сподіватись, що становище повноцінними зусиллями можна виправити. «КПСС» колись теж здавалась непохитним стовпом!

Проте, керівна система не повинна бути зарядженою тенденційно до спрощення, зниження ступеню різноманітності, до монополізму в кожному державному питанні. На жаль, централізація влади перетворюється у кумівські відносини або чвари чи, навпаки, до дріб'язкової владної опіки. Повага до владних інститутів обґрунтовано різко знизилася свій рівень. Гірко від того, що ці процеси обов'язково підігривають безвідповідальність виконавців, усі ланцюги у владних структурах починають страждати та руйнуватись.

Проте, неможливо тут не підкреслити, що у людства немає іншого шляху, ніж чітко усвідомлена організація виробничої та будь-якої іншої суспільної діяльності за принципом, в якому цілісність повинна поєднуватись з багатоманітною самостійністю й максимальною гнучкістю, стосовно відстеження громадських процесів. Цей принцип названо демократичним, слід дотримуватись напрацьованих іншими державами, їх аналітичними структурами, позитивів.

Розумні люди говорять, що від добра – добра не шукають! Взагалі, все життя мене переслідує відповідна сентенція німецького філософа-іраціоналіста Артура Шопенгауера. Наведу її тут російською, як запам'ятав із часів студентського життя: «Стихийные бедствия и все превратности, которые претерпел род человеческий, вынудили людей создать общество. Общество умножило несчастья, на которые обрекла людей природа. Несовершенство общества породило потребность в государстве, а государство – усугубило все пороки общества! Вот и вся история человечества!». Блискуче сформульована думка! Мало що змінилось на нашому протиборчому полі. Суспільні трансформації доки ще не набули особливо якісних здобутків, пошуки найбільш вдалої форми взаємовідносин влади та народу – продовжуються. Тільки ось довіра до справедливості у діях влади продовжує танути прямо пропорційно безсоромній владній нещирості та тотальній криміналізації її ланок та структур.

Щодо демократії, як спрощено називають чітку форму державного правління, то тут теж не все безхмарно. Принцип демократії не тотожний послабленню централізму та підсиленню федералізму. Автономні дії індивідів та малих груп, що переслідують очевидні власні цілі, можуть виступати сьогодні як «квазіприродна» сила стихійного характеру. В аналогічній сучасній ситуації поведінка, вчинки, навіть розумні декларації можуть слугувати ледь не гарантією від самознищення цивілізації.

Ми увійшли у фазу розвитку, коли демократія здатна допомогти вийти на шлях виживання, навіть прогресу, але лише в тому випадку, коли дії індивідів будуть вільними від жорсткого диктату «з гори», і, в той же час, істинно відповідальними за перспективу опосередкованих наслідків, як у програмах «мінімум», так і в планах «максимум». Демократія як дієвий аспект сьогодні вимагає від особистості фаховості, певної обачності на платформах інформованості та освіченості. Це висока особистісна планка і очевидна необхідність вимог високопрофесійності до керівного складу суспільства. Автоматично ці процеси не відбуваються, контроль з боку народу повинен бути дуже уважним, ґрунтовним, прискіпливим, на карті – існування держави і нації.

Влада швидко забуває власні обіцянки, що щедро роздаються у періоди виборів, і має тенденцію, як деякі міліціонери та гаїшники, до швидкого ожиріння, коли очі від сала так

наливаються, що нічого, окрім власних інтересів, вже нею й не сприймаються, а щічки нагадують хом'яка, що робить зимові запаси, згадуючи тут і бичачі потилиці, схожі на сучасні надувні крісла. Яка трансформація відбувається у свідомості народу при подібних, сьогодні дуже розповсюджених «інсталяціях»? Відповідь не має альтернативи! Страждати за збочення сучасної влади доведеться нашим потомкам. Відомо, що за все доводиться розраховуватись!

Народу необхідно якнайшвидше пройти «світоглядну мутацію». Загальна суспільна ідеологія й філософія повинні співпадати з сучасними висновками істинної науки. Особливо це повинні розуміти у тому прошарку чиновників, які відповідають за ситуації підвищеного ризику. Нестача знань у спеціалістів, що працюють у ризикованих галузях, сьогодні неприпустима «розкіш». Керівництво «кухарки» в умовах глобалізаційних процесів, може мати надмірну, «крахову» ціну. Це не поїдання недоброякісного буханця паршивого кухаря, блювотою невеличкої кількості споживачів тут не відскіпаєшся!

Сьогодні дефіцит компетентності, у більшості випадків, постає чимось на зразок іржі у запалах багатотонних бомб, не помічених з часів війни під спорудою у багатолюдному місті. Невігластво, як і незнання, не матимуть виправдання. Обізнаність, екологічна освіта та екологічне виховання – безімперативні.

Керований «етичний феномен» окупиться стократно, етична трансформація свідомості допоможе людству, цивілізація матиме більше шансів подовжити своє існування. Саме тому, ми ще раз ладні пересвідчитись, що демократія як форма організації суспільства, найбільш прогресивна, тому що передбачає «гласність», інформаційну відкритість, освіченість, компетентність, свідому дисципліну і масову активність; стимулює бажання брати на себе відповідальність. Демократичний стиль мислення здається за цим переліком найбільш привабливим у сучасному світоглядному реєстрі. Демократія – це, насамперед, чіткий модус організації діяльності суспільства як цілого. Це не найгірший засіб існування і функціонування людства як «ноосферного організму».

Суспільство повинно мати змогу діяти як розумне ціле і тоді, коли мова йде про вирішення завдань, що вимагають великої концентрації засиль і засобів, і тоді, коли необхідно приймати оптимальні регіональні вироки, адекватно оцінювати масштаби завдань та наслідки розвитку подій, що за цим сліднують. Система зобов'язана володіти максимальною гнучкістю, оптимальністю саморегулювання. Це суть, сучасна необхідність, оскільки межі між локальними та глобальними подіями вкрай тонкі й невизначені, інколи доводиться з гіркотою за запізненням констатувати – маловивчені.

Ноосферне людство не вимальовується на зразок величезного організму, що має спільний прогресивний мозок і всю повноту відповідальності. Це, швидше, омріяний ідеал! Людство, щоб вижити, повинно вміти блискавично збирати всю міць свого «тіла» та розуму, весь потенціал, для вирішення мінливих нагальних завдань, які постійно виникають перед світом. Для цього, насамперед, слід демократизувати і трансформувати свідомість більшої частини населення до усвідомлення гуманістичних ідеологічних необхідностей громадянського суспільства, особливо звернути увагу на каталізуючі закономірності економічних позитивів у соціумі.

Ніхто вже не заперечує авангардній ролі знань та інформації у житті сучасних і майбутніх поколінь. Термін «ноосферна демократія» зобов'язує мислити об'ємно і перспективно. Не слід відмахуватись від науково обґрунтованих футурологічних розробок. Творча атмосфера можлива лише за умови існування максимально досконалої, відкритої інформаційної мережі. Можна сподіватись, що, навіть, в умовах нестабільності, високого рівня соціальних ризиків, людство навчиться «діяти, як треба», не на шкоду власному народу у будь-якій гострій ситуації приймати швидкі та кваліфіковані рішення на будь-якому рівні з різних питань.

Зрозуміло, що не існує абсолютної впевненості у максимальній оптимальності при вирішенні кожного завдання, та на те ми народжуємось і живемо, щоб вчитись, виправляти помилки та просуватись вперед, до кращого життя. Згадайте слухні записи Лева Толстого у

щоденнику, я процитую їх по пам'яті, не претендуючи на абсолютну точність. Він писав: «Чтобы жить честно, надо мыслить, мучиться, биться, рваться, ошибаться, начинать и бросать, и опять начинать, и опять бросать, и вечно бороться и лишаться, а спокойствие – душевная подлость!». Ну що тут заперечиш?

Слід так організувати суспільний простір, щоб хибні та неопозитивні рішення були вкрай не вигідними усій громаді. Важко це зробити в умовах, коли зберігається демаркаційний розподіл функцій «для тіла та для мозку» окремо. У старому, традиційному дусі й до сьогодні управління функції концентруються в одній частині організму, тоді як за периферією вимагаються! виконавчі. (Україне думай не велено!)

Сліпе здійснення наказів не лише дратує, знижує якість процесу, але й самі виконавці деградують з блискавичною швидкістю, перестають хворіти за справу, стають байдужими, вважають за краще брати, а не давати щось громаді.

Такі модні тепер «експертні комісії», «аудити», «відомчі аналізи» афішують владну зацікавленість у певних результатах. Сподіватись на рекомендації, на чесні, істинні висновки ситуації марно. Не випадково так наполегливо захищають чиновники своє «право» на таємницю. Та хоч саме тут проходить «лінія фронту», утаємничуватись стає все важче – інформаційна глобалізація тут, сподіватимемось, відіграє позитивну роль, не дарма давно зроблено висновок: не бажаєш, щоб чиновники крали – посади їх у скляні бокси разом. Зрозуміло, що вихід знайдуть «за межами», та камери стеження вже дошкуляють нечесним особам скрізь, навіть у банях, які показують нам в інтернеті наших президентів у чому матінка народила. Ось і реалізується казка Андерсена «Голий король»!

Та повернемося до теми. Інформована людина перестає бути бездумним, слухняним виконавцем чужої волі. Інформована громадськість позбавить чиновників спокійного життя, можливо десь і вилікує від повальної чиновницької kleptomанії. Утаємничувати ганебність вчинків сьогодні все важче, є надія на кращі часи для істинного «демократизування» нашого суспільства, особливо його керівної ланки.

У перспективі, у відкритому, вільному від дріб'язкових цензурних фільтрів суспільстві, будуть все частіше виникати професійно компетентні неформальні товариства, що здатні будуть предметно критикувати офіційні проекти та рішення, пропонувати свої напрацювання, науково обґрунтовані та прораховані на перспективу. Ростки цих процесів вже спостерігаються, сподіваємось на швидке їх поширення та зростання, це вкрай необхідно молодому суспільству, що ніяк не може вийти на власний шлях розвитку, за браком якісних трансформацій у громадській свідомості, спалюваної постійною зрадою громади, зневірою у здатність прокламаторів «істини в останній інстанції» щось позитивне вирішувати не лише для себе, але й для пересічного громадянина.

Місцеві органи влади, що повинні обиратись широкими масами населення демократичними шляхами, і що конституційно декларується, як факт, на всіх виборах постійно фальсифікується. Оберігаючи на всіх владних рівнях «власні кишені», за інших, чесних, умов змогли б реально блокувати хибні рішення, невивірені, непрораховані на перспективу. На сьогодні такі трансформації у владних коридорах не відбуваються. Опозиції мало що вдається довести, навіть коли позиція обґрунтована, і результати вкрай необхідні суспільству.

Відбувається якесь ревниве змагання поміж десятком олігархічних сімейних кланів, але не на користь державі. Як то говорять: «знизу» дотягнутись до пірижків не вдається. Ті, що вище ростом, тобто на вищій щаблі, встигають їх схопити першими. Сумна правда нашого державного сьогоднішнього, а ще сумніша від того, що демократичних трансформаційних перспектив інтелектуалізації та гуманізації свідомості владного ланцюга – і на горизонтах не вимальовується! Наймодніший крам нашої державної сучасності – фальсифікат! До того ж, з усіма дійсно бажаними для державотворення характеристиками: гнучкий, оперативний, і напрочуд ефективний для певної когорти його авторів. Але не для громадян всієї держави – ось у чому парадокс нашого з вами життя! Необхідні «стволові» для суспільної організації властивості хутко пристосовує для власних потреб владний криміналітет, kleptократи наших

«переломних часів».

На такій підставі, на справжньому, існуючому базовому підґрунті, важко теоретизувати з приводу трансформації свідомості суспільства, маючи завдання знайти у цих процесах позитивні риси. Нічого не залишається, окрім пропозиції вважати, що те, що сьогодні доля позитивних, конструктивних ідей, які генеруються демократичною думкою, ще не визначена -- вона не безнадійна, скоріше, це «дитяча хвороба» нашої юної демократії. Слід продовжувати працювати в необхідних демократичних напрямках і сподіватись, що *GUTTA CAVAT LAPIDEM* (лат. [гутта кават ланідем] – капля камінь точить (з Овідія).

Виявляється, вкотре констатує людство, що краще мислити альтернативно. «Полівалентне» вирішення смислових завдань має більш досконалі висновки і наслідки для потребностей суспільства більш позитивного характеру. Науковці-філологи наполягають, що у мові стародавніх інків не було слова «або», розпливчатість не допускалася апріорі. Традиціоналістське мислення та відповідна йому практика спадкоємності, як заведено, були охоронами такого способу безальтернативного буття.

Сучасне «нове мислення» працює на випередження, воно створює можливі сценарії майбутнього, проектує ймовірнісні світи, і, як знаряддя свободи, проектує найміцніший, з точки зору виживання, спосіб буття індивіда та суспільства. Перша «похідна» від традиціоналізму – низький соціальний рівень і статус мислячої людини та інтелігенції, як соціального прошарку. Це ілюструється у нашому суспільстві поневір'яннями новатора, зубожінням винахідника у будь-якій галузі. Вимушена мімікрія письменника, журналіста, вченого – вкрай шкідливі для розвитку будь-якого суспільства. Особливо бридко спостерігати за суспільствознавцями, що вимушені подавати кожну самостійну «крамольну» думку як розвиток «не поміченої раніше ідеї владного чиновника», щоб прогресивна думка була здатна вижити й послугувати громаді взагалі.

Вихід у нестійкий світ безперервних «новацій» вимагає від особистості постійного напруження, практичних пошуків для втілення «ідей», загальних мислительських зусиль. Інтелектуальну напруженість сучасного життя можна характеризувати як *емпіричний* факт, що вимагає додаткової уваги з боку всіх наук без винятку. Новаторство, пошук, дискусія, самостійність, різнобічність, конкретність рішень – небезпідставно вважаються нелегкими для людської психіки. Нове мислення виводить особистість на новий рівень знань і новий рівень «нелінійного» існування. Нове мислення оздобилось новими термінами-епітетами, такими як: контекстуальне, системне, нелінійне, концептуальне, перспективне, тощо.

Контекстуальність проблем і рішень контрастує з попереднім розумінням професіоналізму, яке базувалось на вмінні вирішувати типові завдання типовими методами. Такий «професіонал» постійно кар'єрно зростає зі стажем роботи, від нього вимагався мінімум мислення та максимум слухняності. Сьогодні, коли ми говоримо про необхідність підходу до проблеми на рівні фаховості, професійності, у поняття вкладається вже інший, адекватний зміст. Дискусія про «економічну свідомість» доводить, що суспільство намагається йти конструктивним шляхом. До цього підштовхнула суспільні інституції економічна криза, що оголила малодієві бюрократичні методи управління. За допомогою «вольових рішень» просуватись уперед ставало все складніше, більш практичними виявились «економічні стимули» та економічні методи. Виявилось, що в економічних оцінках приховано безліч різнорідних інтересів: державних, групових, відомчих, особистих.

«Економічне» виявилось строкатим, як кобра. Воно ховалось то в «лукавій цифрі»; то у витискуванні з ринку дешевих товарів дорогими; або вітчизняних виробів – імпортованими; і таке інше, вивертів – безліч! Виявилось, що економічна форма не гірше політичної здатна наповнюватись будь-яким вигідним по ситуації змістом. Тому економічний підхід у конкретному «частному випадку» може існувати тільки у сфері такої ж чистої економічної «абстракції».

Оптимальний економічний проект не може не враховувати системи соціально-політичних пріоритетів, економічних наслідків, демографічної ситуації, системи виробничих зв'язків, рівня наукових досягнень у галузі, параметру часу, динаміки попиту, стану

транспортної мережі, національно-культурних традицій – тощо. Важливе все, що може вплинути на кінцевий результат уподобаної мети. Фактично економіст у сучасній цивілізації має справу з відтворенням самого життя. Сучасне буття людини і контекстуальне, і змінне, що означає неспівпадіння з будь-якою традиційною професійною обмеженістю й з економічною у тому числі.

Не випадково ми змушені сьогодні говорити не лише про економічну обґрунтованість проектів, а й про їх екологічну, навіть, психологічну експертизи. Теза про пріоритет економічних методів може означати на практиці вимоги зміни одних управлінських структур на інші, не менш односторонні. І ще один момент світоглядних орієнтацій: свідомість сучасного українця має історичні риси. Це констатується і в якості емпіричного факту, посилаючись на відомий національний інтерес до історії. Це паралельно свідчить і про зміни, що відбуваються у суспільній волелюбній свідомості українця.

Розуміння важливості виховання історичної свідомості наближає до усвідомлення того, що таке історія взагалі і для чого ці знання необхідні народу. Ті історичні відомості, що «товкмачать» у голови кожного нового покоління, дійсно переслідують виховні й культурологічні цілі нації. Історична фактура є ілюстративним матеріалом морально-етичних та політологічних максим, які для нас оформлюють науковці. Вони підносять населенню не завжди адекватні істини, але завжди виконують чийсь завдання – забезпечують ідеологічним підґрунтям керівні «вказівки», «настанови». «уяви», нерідко чийогось «державного» елементарного нецтва, невігластва, безграмотності. Далеко ходити не приходиться, прикладів неосвіченості на поверхні нашої сучасності – безліч. Просто соромно пальцем тикати у те, що й так всім відомо.

Навчальні посібники викликають багато нарікань, вони звертаються насамперед до славних сторінок вітчизняної історії, більше – до її лихоліття, щоб сьогодні здавалось кращим. Історичні приписи завжди грішили лукавством, лакуванням або охаюванням певних часів, плундруванням особистостей «на замовлення»; замовчували, або «робили з мухи слона», нещадно зміщували акценти. Розібратися в істинному становищі речей важко, особливо неспеціалісту. Але правдивому науковцю доводиться відокремлювати «зерна від плевел», тому що не знати свого минулого неприпустимо для кожної держави і кожної поважаючої себе особистості.

У більшості часів, треба з цим погодитись, то були не підручники з історії, а виткана історичними візерунками ідеологія. Зараз у історичному знанні нелегко відсепарувати ідеологічні включення від фактів, що дійсно мали місце. Спектр, на протилежних кінцях якого розміщені історична істина та історична міфологія – безперервний, його кольори постійно зміщувались, щоб малопомітно переходити «за потребами» від – до! Деїдеологізація історії необхідна, та, на мою думку, має мало шансів на реалізацію. Хтось говорив, що часи не вибирають, в них живуть і помирають, тому завжди сучасники існуватимуть у полі необхідностей прикрашати свої оселі так же щиро, як і таланти свої, й, тим більш, власних чад.

Історія, у сучасній її формі, у поєднанні з матеріальною та духовною культурою є фактором спадкоємності у житті людей, спадковості соціального досвіду. Перестаючи бути «консервативним», сучасне суспільство, безумовно, не розриває всіх зв'язків з минулим, та й неможливо водночас підвісити себе у «безповітряному» просторі. Інколи, наче повністю забуте, здатне досить чуттєво нагадати про себе. Історичний ланцюг не переривається ані в революціях, ані у переможних, відносно спокійних періодах, оскільки зберігаються матеріальні умови буття і елементи духовної культури, які стираються важче, ніж пам'ять і *намертво трансформуються у суспільній свідомості декількох неантагоністичних поколінь.*

Сучасний вал технологізації «розлюднює» людину, роботизує її психіку, обмежує, такі необхідні для психіки духовні, «тактильні» контакти. Еґоїзм у віртуальному просторі, де є можливість малювати «себе коханого» як заманеться, дає підстави вважати, що й історичні події теж будуть віртуально викривленими, «неживими», змодельованими «на потребу». Тут краще російською – «кто смел, тот и съел»! Закачай у людські мізки – що заманеться!

Впливай на психіку 25 кадром – і натоп твій! Куди повернуть «літописники» сучасної історії і кому це буде цікавим потім – важко сказати. Наймодніше гасло серед молоді «Тут – і зараз!». Щоб там не говорити, а часи кардинально змінюються, технізуються, глобалізуються так стрімко, що ні про який «плавний перехід» домовитися ми не зможемо ні з ким. Триматись «на плаву» поталанить лише добре інформованим, інтелектуально розвиненим професіоналам у своїх галузях. *Тому й трансформувати суспільну свідомість слід у цих фахових напрямках.*

Розриви у загальному потоці історії інколи відігравали протилежну, позитивну роль. Уособлене «нове», означало соціальний експеримент, що був корисним і у негативному, і у позитивному планах. Надійність стихійного механізму в наші часи різко знизилась, діалектика «змінності та спадковості», що діяла ще у нещодавньому минулому, у часи глобалізації, відмирає як застарілий механізм. В умовах глобалізаційної інформаційної цілісності «культурна мутація», з небаченою досі швидкістю, стає всезагальною і невідворотною, як би ми не намагались втрутитись у ці процеси, за сучасних мобільних технічних умов вони незупинні, і це слід визнати без «еквівоків», мовляв, «а може...» Не може! Потяг пішов! І треба швиденько заскочити на підніжку, і діяти разом з іншими пасажирами, що просуваються у майбутнє.

Свідома діяльність по підтримці адекватної історичної пам'яті не повинна припинятись в учбово-методичному процесі, ми не повинні опуститись до духовного каліцтва в угоду кому б там не було! У всіх аспектах історичні знання – це засіб соціалізації, гуманітаризації, суспільства і правдивість та істинність цього процесу слід відстежувати з самого раннього дитинства і до поважного віку. В історії спостерігається ще одна функція, що зараз визнана ведучою – історичні знання допомагають нам у процесах самоосягнення, як самоідентифікації, самовдосконалення, самоствердження.

Мегатренди – це основні направленості руху, які визначають обличчя та суть суспільства, що модернізується. Популяризатором терміну «мегатренд» був американський футуролог Джон Нейсбітт, який у 1982 році опублікував книгу з однойменною назвою «Мегатренди». На його думку *найнадійніший спосіб передбачити майбутнє – зрозуміти теперішнє*. Джон Нейсбітт проаналізував 10 мегатрендів, що на його думку повинні формулювати суть нового суспільства. Спостереження вченого виявились еквівалентними, слухними і визначили програмно розвиток американського суспільства на два десятиріччя вперед. Лише через 21 рік твір було видано російською мовою. Видавці оцінили метод прогнозування Нейсбітта, що конструктивно працює у соціальних структурах й інших держав.

Серед десяти мегатрендів, що визначив футуролог, насамперед, нам, у даному контексті, корисні для осягнення перші два. Вони безпосередньо стосуються методологічних проблем освіти:

1. Перехід від індустріального суспільства до інформаційного;
2. Обрання напрямку на шляху дуалізму: «технічний прогрес – щиросердечний комфорт».

Зі збільшенням навали «технічних чудес» людині стає сумно і дещо лячно серед «заліза». Очевидна суспільна тенденція зростання потягу до простоти та духовності. Наприкінці ХХ і на початку ХХІ сторіччя освіта виступила в якості змістовнотворчого мегатренду світу, що стрімко глобалізується і вимагає вдосконалення індивіда в усіх можливих напрямках. Освіта – це особливий ціннісний образ суспільної реальності, змістом якого є теоретичне структурування інформації, розширення символічного універсуму комунікації, а також більш досконала соціалізація особистості на підставі засвоєння знань.

Будь-яка перспектива підготовки сучасних ресурсів до майбутніх подій (що називається стратегією) апріорі повинна вимальовуватись зі стану, в якому перебуває освіта. Оскільки ми живемо в епоху шаленого інформаційного буму, це вимагає синхронного використання всіх наших здібностей, збудження внутрішнього потенціалу в кожному індивіді, оскільки для суспільства кожна особистість – самоцінна. У сфері освіти прийнятій

розподіл навчального плану на предмети, тепер виглядає певною архаїкою. На зразок, як з приходом епохи Відродження застарів середньовічний тривіум (ТРИВІУМ -лат. trivium, – трипуття), у середні віки 1-й цикл «семи вільних мистецтв», що включав до складу навчання граматику, риторичку і діалектику; та квадрівіум (КВАДРІВІУМ (лат. quadrivium, перетинання чотирьох шляхів), у середні віки 2-й, підвищений цикл «семи вільних мистецтв», що слідував після тривіуму і містив серед предметів для навчання арифметику, геометрію, астрономію та музику.

Завжди в освіті будь-який предмет був пов'язаний з необхідностями іншого, що є правильним. Фрагментарність знань, їх відстороненість та відчуженість від поняття необхідностей сьогодення – шкідливі для суспільства і затратні для особистості, що залишається незатребуваною громадою через відсутність суспільної необхідності. Це нерідко життєвий крах для людини, що мріяла бути необхідною суспільству. Великі маси «незатребуваних» – це затратне хазяйнування для держави і, до того ж, об'єднавшись, ці маси можуть призвести до значної руйнації соціальних відносин.

Сучасні учбові плани повинні бути виваженими, науково доцільними, бо глобалізація як світова нервова система потребує узагальненого догляду, широкого погляду фахівців, що займаються таким чутливим предметом, як освіта. Зараз у освітян з'явилися функції лікарів, тут справа лише у масштабності помилок. Наша центральна нервова система не просто являє собою електричну мережу, але й констатує єдине поле взаємозв'язку і досвіду. Як запевняють біологи, мозок – це місце взаємодії, де всі види уяв та переживань можуть взаємозамінюватись, дозволяти нам реагувати на світ, як на єдине ціле.

Можливо, що існуюча технологічна школа принципово не піддається реформуванню? Тому зміна існуючої освітянської системи вбачається не на напрямках вдосконалення чи часткового реформування системи, а саме у створенні якісно нової моделі системи освіти. Мова тут про необхідність зміни парадигми соціально-педагогічного знання, яка повинна прийти на додаток, можливо й на часткову заміну технократичної системи освітянської сучасності. Це гуманітарна парадигма з притаманною їй установкою на конструктивну цінність суб'єктивності. В основі гуманітарної парадигми освіти повинні бути:

1. Культура та загальнолюдські цінності.
2. Методологічна база, яка ґрунтується на екзистенційному, феноменологічному та герменевтичному підходах до сучасної освіти.
3. Гуманітарна концепція виховання.
4. Інтегральні і приватнопредметні гуманітарні технології.
5. Модель мережевої взаємодії в умовах розширення гуманітарного освітнього простору.

Суть концепції переходу до гуманітарної освіти міститься у парадигмальному русі учасників освітянського процесу в бік покращення людської природи, як смислу, мети і результату діяльності педагогічного корпусу через перехід викладача до гуманітарної логіки мислення, поведінки і спілкування через діалогічність, проблематичність, синергійність, варіативність, гнучкість, рефлексивність, толерантність, тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нейсбит Д. Мегатренды / Джон Нейсбит; [пер. с англ. М. Б. Левина]. — М.: АСТ, 2003.
2. Ильин Г. Л. Философия образования (идея непрерывности) / Геннадий Леонидович Ильин. — М.: Вузовская книга, 2002.
3. Пунченко О. П., Пунченко Н. О. Образование в системе философских ценностей / О. П. Пунченко, Н. О. Пунченко. — Одесса. 2010.

Шпачинський Ігор Леонідович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського

УДК: 130.123.1

ДЕЯКІ АСПЕКТИ «МЕТОДОЛОГІЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ» СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Розглядаються деякі аспекти формування методологічного інструментарію філософії освіти, зокрема, в процесі викладання власне філософських дисциплін.

Ключові слова: методологія, діалектика, проблемна ситуація, освіта.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ «МЕТОДОЛОГИЧЕСКОГО ИНСТРУМЕНТАРИЯ» СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Рассматриваются некоторые аспекты формирования методологического инструментария философии образования, в частности, в процессе преподавания собственно философских дисциплин.

Ключевые слова: методология, диалектика, проблемная ситуация, образование.

SOME ASPECTS «METHODODOLOGICAL TOOLBOX» FOR THE MODERN PHILOSOPHY OF EDUCATION

Some aspects of methodological tools for the modern philosophy of education are observed in the article.

Keywords: methodology, dialectics, solving problem, education.

Роздуми про предмет філософії освіти можуть бути своєрідним узагальненням щодо пошуків у практично всіх галузях науки і взагалі всієї усвідомленої діяльності людини. Це і гносеологія, і аксіологія, і власне діалектика, і безумовно дидактика. Фактично неможливо навести імена видатних мислителів тих чи інших епох, які б тим чи іншим чином не торкалися означеної проблеми за великим рахунком, починаючи, наприклад, хоча б з майевтики Сократа і закінчуючи останніми концептуальними розвідками «в рамках конкретної філософської традиції» [1, с.9]. Питання освіти в наш час виділяється як таке ключове, що визначає становлення досконалішого суспільства майбутнього, виховання свідомих, всебічно розвинутих громадян. В свою чергу підкреслюється, що «найважливішого значення набуває питання про становлення сучасних методологічних засад такої галузі дослідження як філософія освіти, що є основою для здійснення комплексного підходу до вирішення проблем сучасної освіти, у першу чергу до виконання завдань її гуманізації» [2, с.9]. Також відомо, що «...освіта – це океан, в якому є багато нез'ясованого і неосяжного. Тому потреба у багатоплановому, міждисциплінарному аналізі освіти, її сутності, методологічного інструментарію, механізмів реалізації, характеру обумовленості соціальними та гносеологічними інтересами, її ролі в перетворенні реалій буття і у формуванні культури науково-практичного мислення назріла давно» [1, с.8].

Сучасна філософія освіти вже має структурні розділи, які відповідно займаються онтологією освіти, логікою її функціонування, методами сприяння освітнього процесу і врешті-решт телеологічними настановами освіти як такими. Звісно, що у нашому дослідженні неможливо торкнутися їх усіх. Ми хотіли б навести тільки деякі думки, які, зокрема, торкаються т.зв. «технології впровадження» власне філософських знань в особистий розумовий доробок того, хто навчається. Вибір цієї сфери обумовлений тим, що на нашу думку, одним з ключових моментів надпотужного динамізму життя сучасної людини є постійне розв'язання нагальних проблем (протиріч) фактично у всіх сферах її діяльності. І саме цей фактор, (хоча, безумовно він завжди існував і раніше) сьогодні є визначальним. Тому вважаємо за доцільне в процесі викладання філософських дисциплін робити акцент на «прикладному аспекті» застосування саме першого закону діалектики у сферах діяльності майбутніх спеціалістів за їх фахом. Отже, метою нашої роботи є висвітлення деяких

методологічних підходів щодо викладання філософських дисциплін з урахуванням і в контексті актуальності сучасних онтологічних засад філософії освіти. Проаналізуємо більш детально висунуте нами положення, спираючись на деякі теоретичні обґрунтування.

Так, зокрема, можемо звернути увагу на те, що «...увага Гегеля прикута до *способу**, яким Сократ шукав істину. Тут, за думкою Гегеля, бере початок проблема філософського методу» [3, с.202]. Тепер давайте згадаємо, як саме відбувався цей пошук істини. «З виглядом простака, у якого немає задніх думок, він (Сократ) задавав співбесіднику питання, немов би хотів сам вчитися у нього. Це була знаменита сократівська іронія, яка вчила людину знати, що вона нічого не знає, викликала збентеження і приводила до роздумів. А далі вступало у свої права те, що Сократ називав мистецтвом повивальної бабки. Потрібно було допомогти з'явитися на світ думці, яка вже виникла у свідомості співбесідника. Метод Сократа полягав тут у тому, щоб *правильно задати* питання... І тоді виникала шукана відповідь» [3, с.203]. Прекрасно. Шкода тільки, що не вказано, у чому саме полягає правильність постановки цього питання. Слід відзначити і те, що «услід за Сократом і Платоном, Г. Гадамер діалог визнавав основним способом досягнення істини в гуманітарних науках, оскільки будь-яке знання проходить через запитання, і питання буває часто складніше за відповідь. А спосіб діалогу використовує діалектика, і кінцевий результат залежить від того, наскільки *правильно поставлено* питання» [2, с.15]. Тепер звернемо увагу на наступне судження. «Принципово важливе значення в організації і формі проведення занять з методики викладання філософії мають особистісно-орієнтовані педагогічні технології, в основу яких покладено діалогічний принцип – рівноправне співробітництво викладача і студентів..., розширення поля *самостійності* кожного з тих, хто навчається. В такому навчальному процесі викладач не тільки навчає, але й *стимулює* студента до професійного розвитку, створює умови для його здійснення» [4, с.9]. Тут безпосередньо вказується на діалогічний принцип, як педагогічну форму зв'язку між суб'єктами педагогічного процесу. (До речі, цікава думка для подальшої дискусії по сутності т. зв. «дистанційного навчання»). Далі згадаємо і таке, що «...З'ясування суті свободи як творчості стосовно дидактики проявляється, зокрема, в тому, що вчитель у своїй роботі з учнями робить акцент на *методі* і його самостійному застосуванні. Задача навчання – оволодіння методом. Будь-яке окреме знання передається тут не заради себе, а заради деякого більш глибокого першопочатку, який лежить позаду того, що викладається, і його породжує» [5, с.17]. А згодом Гессен і безпосередньо наводить «методологічний інструментарій» для практичного втілення наведених теоретичних обґрунтувань. «Так, зокрема, можливо чисто формально викласти теорему про рівність трикутників. Але ту ж таки теорему можливо викласти учню так, що позаду неї учень побачить той метод, яким вона була знайдена і доказана. Побачивши шлях побудови цієї теореми, учень зможе вже *сам* продовжити отриманий рух думки, самостійно прийти до знаходження і доказу нових теорем аналогічного роду. Другий тип навчання формує в учня *здібність до творчості*, до створення нового» [5, с.17]. Нарешті, закінчуючи аналіз думок цього вченого у напрямку, який нас цікавить, необхідно зробити наголос і на тому, що він сам виділяє у якості підсумку. «Незамінність вчителя, однак, не тільки в мистецтві передачі знань, але і в прикладі – як застосовувати метод. Задача вчителя – мислити науково, застосовувати метод як знаряддя думки. Тільки постійна напруга думки, з якою вчитель використовує на ділі, у живій праці метод наукового пізнання, ставить перед учнями проблему, вирішуючи з його допомогою питання, що постають перед класом..., вказуючи шлях для вирішення виникаючих то в одного, то в іншого ускладнень. Тільки така пильність думки спроможна залучити учня до методу знань» [5, с.18]. Тому, виходячи з останнього наведеного висловлювання, цілком обґрунтованою буде думка філософа Г. Л. Ільїна щодо нових підходів у дослідженні філософії освіти, у якого вона постає як «...*спосіб мислення*, що відображує пізнавальні здібності особистості. Філософія освіти – науковий напрям, який пропонує певний спосіб мислення і досліджує найбільш загальні і суттєві закономірності й залежності сучасних освітніх процесів в історичному і соціальному контексті (економічному, політичному, технологічному, педагогічному, психологічному). У цій дефініції виявляється філософський

зріз, оскільки мова йде не тільки про мислення, але й про закономірності освітніх процесів, а розкрити їх можливо об'єктивно на основі категоріального апарату філософії» [1, с.33]. Крім цього, у сучасних поглядах на концепцію філософії освіти безпосередньо підкреслюється, що «...на зміну наглядно онтологічній моделі навчання повсюдно приходять гносеологічна модель, де основу предмета навчальної дисципліни складає *методологія* та історія науки, що вивчається, її пізнавальні засоби і технології. Вона формує у тих, хто навчається здібність самостійного створення цілісної системи вирішення професійних проблем, стимулює потреби продуктивного, творчого характеру» [1, с.255].

В наш час подальший розвиток майевтичний метод Сократа отримав у засадах проблемного, розвиваючого і врешті-решт т. зв. евристичного навчання. Як наголошується, «...між цими методами є відмінності. У пізнавальній задачі-проблемі, яку вчитель ставить перед дитиною в проблемному навчанні, є конкретне рішення або хоча б напрямок вирішення. А відкрите завдання в евристичному навчанні не має правильного рішення, і результат ніколи не відомий заздалегідь ні учневі, ні вчителю. Завдання проблемного навчання – передача досвіду вчителя учневі нестандартним способом (шляхом постановки пізнавальної проблеми). А евристичне навчання має на увазі створення учнем особистого досвіду. При цьому проблемне навчання часто виступає підготовчим етапом для евристичного: перш ніж створювати власний продукт, дитина повинна засвоїти способи його створення. У цьому йому й допомагає рішення пізнавальних проблем. Евристичне навчання відрізняється також і від розвиваючого навчання, оскільки ставить і вирішує якісно нове завдання: розвиток не тільки учня, але й траєкторії його освіти, включаючи розвиток цілей, технологій, змісту освіти. Витоки евристичного навчання слід шукати в Стародавній Греції, в методі античного філософа Сократа» [6]. Це точка зору педагогіки. Але ж зверніть увагу на те, що, як визнається, в основу всіх цих методів покладений знову ж таки (назвемо його) «стиль мислення» мудреця Сократа.

Заслуговує уважного вивчення з точки зору тематики нашого дослідження висловлювання визначного дослідника творчого мислення доктора Е. де Боно, який, підсумовуючи свій більш ніж двадцятип'ятирічний шлях у цій царині, зокрема, наголошував, що «...навчання творчому мисленню – це передусім створення навичок. Це означає навчання володінню такого інструментарію, який був би простий у використанні, проте потужний у своїй простоті. Необхідно надати достатню кількість прикладів для того, щоб показати, як ці інструменти працюють. Необхідно дати достатню практику кожному. Ці практичні приклади повинні бути узяті зі сфери, віддаленої від тої, в якій безпосередньо працює той, хто навчається творчому мисленню. Це потрібно для того, щоб увага була зосереджена до самого процесу мислення і таким чином утворювалася впевненість у *оволодінні методами*. Час від часу необхідно все ж таки наводити приклади задач, які мають практичне значення у сфері безпосередніх інтересів того, хто навчається, для того, щоб показати реальну корисність цього інструментарію» [7, с.280].

І, наостанок, неможливо не навести вельми актуальні і для сьогодення думки з відомої праці щодо методології викладання філософії В. І. Разіна. Якщо тезисно, то:

«← ...*семінари* грають велику роль для засвоєння студентами змісту предмета, оскільки дають можливість викладачу систематично направляти роботу студента, багаторазово пояснюючи йому складні питання... [8, с.83];

– ...питання викладача – дуже сильний *методичний* прийом і найважливіший спосіб досягнення активності. *Постановка питання вимагає великої майстерності*... [там же, 96];

– ...вельми ефективним засобом підвищення активності на семінарі є *питання-задачі*, в яких студенту пропонується саме реальні питання, поставлені перед нами... [там же, 104];

– ...таке питання-приклад (краще, щоб він був узятий з життя даного колективу чи *пов'язаний з профілем* спеціальності того, хто навчається) вимагає пояснення і, що саме головне, допомагає пов'язати те чи інше теоретичне положення з життям, з практикою... [там же, 97];

– ...цінність таких прикладів у тому, що вони не тільки роз'яснюють дію того чи

іншого закону, але й пропагують нові промислові *методи*, доказують закономірність їх виникнення, озброюють майбутніх інженерів науковою аргументацією, дають можливість у майбутньому самостійно відшукувати правильні рішення...» [8, с.176].

Актуальність останнього твердження безпосередньо підтверджується автором на практиці, засновуючись на викладанні на кафедрі філософії такої варіативної дисципліни, як «евристика», яку було запропоновано Міністерством освіти і науки України у 2009 році в орієнтовному переліку вибіркових дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки бакалавра. На підставі отриманого досвіду представляється доцільним у ході викладання у вищих навчальних закладах безпосередньо цієї, а також інших філософських дисциплін майбутнім спеціалістам відповідного фаху показувати красу гармонійного (діалектичного) поєднання протилежностей на прикладах зі сфери за їх профілем діяльності. Так, зокрема, красу побудови оксюморона – філологам, боротьби айкідо – спеціалістам фізичного виховання, «психологічного айкідо» – психологам, методу взаємонавчання – майбутнім педагогам, прийомів «ТРВЗ»(теорії рішення винахідницьких завдань) – студентам природничого напрямку навчання, «контр-маніпулятивної» технології ведення переговорів з партнерами по бізнесу – економістам тощо.

Коротко по суті кожного з окреслених напрямків.

Як відомо, оксюморон – сполучення слів з протилежним значенням, тобто виражає свого роду «сумісність несумісного», як то «гарячий сніг», «звичайне чудо», «кам'яні сльози» тощо. З психологічної точки зору він уявляє собою спосіб вирішення незбагненої ситуації.

Основний принцип боротьби айкідо полягає у використанні енергії удару супротивника...проти нього самого.

За аналогією, суть «психологічного айкідо» М. Литвака полягає у перенаправленні негативної словесної енергії кривдника за принципом: «Так, ви цілком маєте рацію, але...».

Теорія вирішення винахідницьких завдань безпосередньо наголошує (за словами її розробників), що творчий потенціал інженера-винахідника активізується за рахунок використання «діалектичного підходу» до розв'язання проблемної ситуації у техніці. Ключовими словами у справі усунення негативного фактору є слова «сам, саме тощо».

Метод взаємонавчання цікавий тим, що в цьому випадку те, що «заважає» (тобто неоднакові пізнавальні здібності тих, хто навчається), те й допомагає в процесі навчання у справі засвоєння матеріалу всіма і ті, хто вже зрозумів сутність справи, пояснюють її тим, хто «відстає».

Нарешті, трохи докладніше, щодо т. зв. «контр-маніпулятивної» технології ведення переговорів з партнерами по бізнесу. Досить часто в процесі переговорів складається ситуація, коли Вам роблять «пропозицію, від якої неможливо відмовитись». Тобто якась людина, з якою Вам важливо зберегти відношення, вимагає від Вас чогось, що Ви категорично не хочете робити. Відмовити «в лоб» неможливо, а погоджуватись не хочеться, бо не вигідно. Що ж робити? Деякі все ж таки відмовляються – і наражаються на конфлікт. Деякі погоджуються з надією потім «спустити справу на гальма», «потягнути резину», а в підсумку не зробити те, що обіцяли. Але тоді є ризик, що пред'являть претензії, причому будуть праві. Ось саме тоді на допомогу і приходять контр-маніпулятивна технологія, основним прийомом в арсеналі якої є т. зв. прийом «так, безумовно, якщо...».

Суть прийому проста. У відповідь на вимогу співбесідника, яку ми вважаємо категорично неприйнятною для себе, ми відповідаємо не відмовою, а ...негайною згодою: «Так, звичайно!». Але одразу додаємо: «Якщо Ви...» – і далі йде список зустрічних умов-вимог:

– Так, звичайно, ми можемо Вам надати знижку в 40%, як Ви просите, якщо буде самовивоз товару;

– Ви хочете знижку в 40%, але при цьому не готові забирати товар самовивозом? Не питання, ми готові доставити товар за свій рахунок... проте тільки в цьому випадку Ви зробите заказ на вісім вагонів мінімум.

Ідея полягає в тому, щоб ці вимоги були настільки ж неприйнятні для партнера по

переговорам, наскільки його пропозиція-вимога неприйнятна для Вас – щоб в результаті партнер зважив за краще зняти свою початкову вимогу, але зробив би це *сам*, не стикаючись з відмовою з Вашого боку. Навпаки, Ви всіляко підкреслюєте свою готовність йти назустріч і зробити те, про що Вас просять – якщо...

Використання прийому «так, безумовно, якщо...» (в різних його варіантах) дозволяє або нейтралізувати неприйнятні для Вас маніпулятивні вимоги з серії «пропозиція, від якої неможливо відмовитись», або перетворити ці вимоги у прийнятні за рахунок зустрічних вимог до партнера по переговорам, які Ви подаєте не як вимоги, а лише як умови, без виконання яких Ви не зможете зробити те, про що партнер Вас просить.

Не будемо далі докладно зупинятися на проявах методології «роботи» діалектичного закону єдності й боротьби протилежностей при вирішенні протиріч у всіх сферах життя суспільства. Згадаємо тільки ще добре відомі прислів'я:

- «Золоте» моральне правило: «не роби іншому того, що ти не хочеш, щоб робили тобі.»
- «Хочеш придбати ... – віддай!»
- «Хочеш розквитатися з ворогом обійми його.»
- «Слід так обдумувати свої задуми, щоб навіть невдача принесла Вам певну користь.» (Кардинал де Рец)
- «Хто кричить – того погано чути...» (іронічне)
- «Не було б щастя, та нещастя допомогло.»
- «Крайнощі зходяться.»
- «Кращий захист – напад.»
- «Нема злого, щоб на добре не вийшло» (до речі, тут закладені підвалини оптимізму, що «безвихідних положень не буває», «шукай завжди добре у поганому» й т. ін.).

Ще декілька слів про таке поняття як «ефективність» і супутне з ним, суб'єктивне «вигідність», якого ми торкались. Саме філософська ідея про оптимальність всього суцього, про певну економію, притаманну всім процесам, що відбуваються у природі, призвела до появи цілого напрямку досліджень. У свою чергу, наукові дослідження у будь-яких галузях дали привід для такого висновку, що «...ядро теорії, як показує історія науки, врешті-решт може бути зведено до єдиного принципу. Так, зокрема, звертаючись до теорій, які завершили процес централізації (механіка, геометрична оптика, термодинаміка), ми знаходимо, що в центрі кожної з них стоїть принцип *оптимальності*... В оптиці це – принцип найшвидшого шляху Ферма, в механіці – принцип найменшої дії, в термодинаміці – принцип максимуму ентропії. Чи випадково, що центральним принципом в цих (та інших) випадках виявився саме принцип оптимальності? Чи у такого принципу є певні переваги, які і виводять його на центральне місце в теорії?.. Такий напрямок розвитку – в бік централізації, – мабуть, не випадковий. Можливо думати, що він є характерним не тільки для наукових теорій, але і взагалі для систем самої різної природи: технічних, біологічних, соціальних та ін.» [9, с.10].

Якщо ми вже торкнулися технічної сфери, то необхідно ще раз звернути увагу на т. зв. «теорію винахідництва», одним з ключових прийомів якої є застосування оператора параметрів «розмір-час-вартість». Мається на увазі те, що в процесі створення винаходу для знайдення необхідного рішення і розв'язання технічного протиріччя шкідливий фактор (вказані його параметри) *... посилюють*, а не намагаються їм протистояти. У випадку досягнення мети, дійсно, це виглядає красиво і парадоксально, і має свою назву – ІКР (ідеальний кінцевий результат). Найбільшою проблемою є локалізування (знаходження) т. зв. «точки прикладання» зворотнього діалектичного зв'язку між протилежними факторами ситуації протиріччя.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що кількарічний досвід викладання автором підтверджує стійку високу зацікавленість студентів у розборі прикладів такого роду і, відповідно, значне підвищення якості засвоєння матеріалу. У 2010 році випущений посібник «Евристика» для студентів фізико-математичного факультету, матеріали лекцій з якого, за

особистим спостереженням автора, вже викладені у мережі Інтернет у якості реферативних. В подальшому, в контексті збільшення визначальності вже зазначуваного фактору вирішення постійно виникаючих проблем у житті сучасної людини, вважається доцільним введення означеної дисципліни «евристика» в якості нормативної для спеціалістів усіх напрямків, або хоча б в якості окремого розділу дисципліни «філософія освіти», зокрема такого, який стосується її методологічного інструментарію.

Окремо хотілося б відмітити, що за характером викладеної роботи, вона найближчим чином пролягає у руслі сучасних розробок таких напрямків, як «креатологія», «новістика», «виденика (рос.)», розвідок по створенню так званого «штучного інтелекту» і тому подібне.

** виділення зроблені особисто автором статті.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конох Н. С., Пунченко О. П. Образование в пространстве философских проблем современности. — К.: Кафедра, 2013. — 320с.
2. Базалук О. О., Юхименко Н. Ф. Філософія освіти: Навчально-методичний посібник. — Київ: Кондор, 2010. — 164с.
3. Гульга А. В. Гегель. — М.: Молодая гвардия, 2008. — 263[9] с.
4. Андрейчук Н. В. Материалы к курсу «Методика преподавания философии». — Калининград: Изд-во КГУ, 2003. — 69с.
5. С. И. Гессен. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. — М.: Школа-пресс, 1995. — 448с.
6. Режим доступу: <http://vidpo.net/jaki-perevagi-evristichnogo-metodu-navchannja.html>
7. Serious creativity (Using the power of lateral thinking to create new ideas) by Edward de Bono.- N.Y. HarperCollins Publishers, 1997. — 331p.
8. Разин В. И. Общая методика преподавания философии в вузах. — М.: Высшая школа, 1977. — 183с.
9. Голицын Г. А., Петров В. М. Гармония и алгебра живого (в поисках биологических принципов оптимальности). — М.: Знание, 1990. — 127с.

ПОЛІТОЛОГІЯ

Дмитрашко Світлана Анатоліївна – старший викладач кафедри філософії, соціології та права Одеської національної академії зв'язку імені О. С. Попова

УДК: 321.64

ГЕНЕЗА ТОТАЛІТАРНОЇ ДЕРЖАВИ: ВІД ІДЕЇ ДО ВТІЛЕННЯ

У статті розглядаються основні наукові розробки зарубіжних та вітчизняних вчених, які в своїх дослідженнях обґрунтовують походження націонал-соціалізму як історичного феномену ХХ ст., визначають його соціально-політичні, економічні, ідеологічні та культурні передумови виникнення та подальшого розвитку.

Ключові слова: тоталітарна держава, авторитарна держава, націонал-соціалізм, політична ідеологія, політична свідомість, політичний лідер, суспільна думка.

ГЕНЕЗИС ТОТАЛИТАРНОГО ГОСУДАРСТВА: ОТ ИДЕИ К ВОПЛОЩЕНИЮ

В статье рассматриваются основные научные разработки зарубежных и отечественных ученых, которые в своих исследованиях обосновывают происхождение национал-социализма как исторического феномена ХХ ст., определяют его социально-политические, экономические, идеологические и культурные предпосылки возникновения и дальнейшего развития.

Ключевые слова: тоталитарное государство, авторитарное государство, национал-социализм, политическая идеология, политическое сознание, политический лидер, общественная мысль.

GENESIS OF A TOTALITARIAN STATE: FROM CONCEPT TO IMPLEMENTATION

Basic scientific developments of foreign and domestic scientists which in the researches ground the origin of national-socialism as the historical phenomenon of XX c. are examined in the article, determines his socio-political, economic, ideological and cultural pre-conditions of origin and further development.

Keywords: totalitarian state, authoritarian state, national-socialism, political ideology, political consciousness, political leader, public idea.

Політична ситуація після Першої світової війни вимагала вирішення найважливіших економічних, політичних проблем – відновлення економічної конкурентоспроможності, відновлення статусу Німеччини як впливової європейської держави та актора світової політики. Подібні завдання не могли не обговорюватися в інтелектуальному та політичному середовищі, адже проблема полягала в тому, наскільки держава спроможна презентувати інтереси спільноти та проводити суверенну зовнішню політику. Суспільна думка була підготовлена до появи тоталітарної держави системами ідей, що жорстко критикували демократичну модель Веймарської республіки як не властиву німецькій політичній традиції. Несинхронність капіталістичної модернізації та старої політичної культури породили тоталітарну модель держави.

Актуальність проблеми пов'язана з тим, що політична трансформація в перехідних суспільствах порушує багато питань з приводу моделі державотворення – від демократичної до неототалітарної – і потребує подальшого наукового аналізу. Тому **метою статті** є визначення інтелектуальних розвідок стосовно напрямів суспільно-політичної трансформації та моделей державотворення.

У досягненні мети даного дослідження спиратимемося на наукові розробки зарубіжних та вітчизняних вчених, серед яких Ф. Бауер [3], К. Зонтгаймер [7], А. Дорпален [8], О. Бланк [4], Є. Мороз [10], Г. Мусихін [5] та ін. У своїх дослідженнях науковці аналізували проблеми походження націонал-соціалізму, соціально-політичні,

культурні умови країн, де виникли тоталітарні держави. Сучасні дослідження приділяють велику увагу політико – правовим умовам трансформації політичних систем, співвідношення влади та права, влади та ідеології.

В 20-ті роки ХХ ст. існувало декілька традицій інтелектуального та прикладного характеру стосовно типу держави в Німеччині. Основними традиціями були ліберально-демократична та антидемократична, які пропонували стану, авторитарну та тоталітарну модель держави як варіанти справжньої німецької держави на відміну від Веймарської республіки. Веймарська республіка як спроба політичної та духовної модернізації встояти не могла під шаленим тиском антидемократичних сил. «Західній республіці» пропонували альтернативу «німецької демократії», яка втілена в пруссацтві як політичної парадигми власне німецької держави.

Духовна історія Німеччини розглядала проблему необхідності сильної держави як виразника волі спільноти ще з ХІХ ст. Наприклад, початок ХІХ ст. – це період усвідомлення спільноти єдиним національним цілим, що має право на самостійну державу. Це період, коли національна самосвідомість формувалася одночасно з державністю та пошуками моделі практичного втілення одержавленого розвитку. Багато німецьких мислителів усвідомили значення національного підґрунтя для розбудови держави. Намагаючись проявити патріотичні почуття німців, Й. Фіхте переконував, що німці не конгломерат князівств, а народ, що має свою культуру, мову, досягнення в духовній сфері. Він пропонував розширити територію Німеччини до «природних кордонів», тобто подолати залишки феодальної закритості земель. Розмірковуючи над проблемою співвідношення батьківщини та держави, мислитель виокремлює їх зміст та завдання. «Це і є народ у вищому значенні цього слова, як його бачить духовно багатий світ: сукупність людей, які живуть разом у суспільстві й ненастанно відтворюють себе природно й духовно, а вся ця сукупність улягає особливому законіві розвитку божистого в ній. Сполучним елементом у цьому особливому законі є те, що у вічному світі, а саме тому і в минутому, ця маса з'єднується в природну, виповнену собою цілісність» [1, с.12]. Саме тому, що вище метафізичне втілене в народі та батьківщині, держава повинна керуватися цим вищим задля спокою суспільного розвитку. Розмірковуючи щодо ролі держави, Й. Фіхте підкреслює, що воля «повинна бути тим чинником, який керує державою в тому розумінні, що визначає її вищу, ніж звичайну, мету, яка полягає в забезпеченні внутрішнього спокою, власності, примирливої до чужих думок волі, життя та добробуту всіх громадян. Тільки для цієї вищої мети – і ні для жодної іншої – держава утримує збройні сили» [1, с.14].

Воля народу, вогонь харизматичного лідера, еліта здатні вибороти державу в умовах несприятливого внутрішнього та зовнішнього розвитку. В небезпечні часи, такі, як походи Наполеона, саме дух, воля як образ Вічного, здатні захистити самостійність і зберегти народ в історії. Вважаємо, що для ХІХ століття проблема становлення держави у зв'язку з національним розвитком були взаємопов'язані, тому що право народів на існування в історії визнавалося лише у зв'язку з державою, що була засобом досягнення поступу нації в історії.

Політизація суспільства відображена в особливій атмосфері пошуку моделі держави, яку можуть запропонувати і втілити лише видатні особи, тому поруч ідеї державотворення співіснує ідея великої особистості, що спроможна висловити волю Історії. Наприклад, соціолог Ж. А. Гобіно, ідеї якого були прийняті в Німеччині як матриця соціальної виключності, в історичних роздумах «Доба Відродження» промовляє від імені Олександра VI: «знайте надалі, що для цього роду людей, яких доля кличе до панування над іншими, звичайні правила життя порушуються та обов'язки стають абсолютно іншими. Добро, зло переносяться в інший план, вище, в інше середовище» [2, с.71]. Наведені роздуми свідчать про проблему співвідношення моралі та політики, рішення та відповідальності, але доводять, що необхідність оперувати великими масштабами, великими територіями, великими групами людей може примусити поступово «забути» про значущість одного єдиного життя. В певних умовах наслідком таких пропозицій стає подвійна мораль політичної еліти. Ф. Бауер звернув увагу на те, що «Макьявеллі казав про можливе, тут

(в Німеччині) стало нормою» [3, с.23].

Наприклад, апологія держави представлена в роботах Л. Ранке, Г. фон Трейчке. Л. Ранке вважав, що деміургом в історії виступає держава, тому політика держави повинна ґрунтуватися на силі, бо органічна функція держави – політика могутності, якою була політика О. фон Бісмарка. Г. фон Трейчке писав, що політика держави включає необхідність війни, так як становище миру – це становище занепадання, тому роль війни надзвичайно велика, адже оздоровлення, очищення є наслідком війни. Можемо звернути увагу, що еволюція поглядів інтелектуалів відбулась у напрямку від позиції «батьківщина як дух» (Й. Фіхте) до позиції «держава як конкретне втілення в прикладній політиці Пруссії» (Л. Ранке, Г. фон Трейчке). Відбулись зміни в юриспруденції, так учень Г. фон Трейчке, юрист Е. Кайфманн створив правило для системи міжнародних відносин: «Хто може – той правий» [4, с.116]. Філософія життя, соціал-дарвіністські теорії стверджували, що війна є проявом життя або переносили біологічну війну «всіх проти всіх» в суспільну сферу.

На кінець XIX ст. натхненні заклики до німецької нації набувають іншого змісту, в інтелектуальній традиції починає домінувати расова теорія. Наприклад, Ж. А. Гобіно підкреслював, що нордичний тип раси впливає на модель поведінки людини, тому що вона є втілення духу завойовника та засновника державного ладу. В конкретно-історичному періоді, к. XIX – поч. XX ст., подібні теорії були втілені в реальну політику, адже інтереси політичних еліт спрямовувались на Схід Європи. Канцлер О. фон Бісмарк зробив Пруссію центром об'єднання Німеччини, тому що пруссацтво стало особливим етапом як в політичній практиці, так і політичній думці. Модель пруської держави в політичній традиції означало підкорення особистих інтересів цілому. В XX ст. пруссацтво як явище, яке об'єднує «почуття панування й сили» отримало нове значення. З'явились теорії щодо особливої місії пруської моделі держави, особливих цінностей – дисципліна, підкорення, обов'язок, служіння національному співтовариству. Ідея «пруського соціалізму» представляла інтереси націоналістичних політиків у період після Першої світової війни. Особливий розвиток отримала в роботах О. Шпенглера, Меллера ван ден Брука та в нових пропозиціях щодо моделі держави після війни та Версальського миру.

Зовнішній фактор посилив пангерманські настрої, місіонерські спрямування державної політики на відновлення панівних позицій Німеччини в Європі, що вважалось можливим, якщо змінити модель Веймарської держави. Представники антидемократичних напрямів критикували Веймарську державу як західну, парламентську, партійну, що не відповідає німецькому духу «народної спільноти». Надмірна політизація суспільства, боротьба політичних партій, використання парламенту для боротьби економічних угруповань, відсутність єдності, державної потуги викликало критику представників антидемократичних напрямів. Політичні партії створювали ідеологічні карти політики, об'єднували громадян на ідеологічних засадах, але «подібна експансія партій в сферу ідеологій неминуче потягла за собою фрагментацію політичного миру. Розвиток і укріплення ідеологій, які суперничали, ускладнювало діалог влади з громадянами» [5, с.31].

О. Шпенглер пропонував авторитарну модель держави, тому що соціалізм – це фаустівське явище і не система милосердя, миру та піклування, а система волі до влади. «Мета його абсолютно імперіалістична: ... соціаліст намагається організувати світ з боку форми та змісту, переробити, наповнити своїм духом» [6, с.369]. Об'єднання пруссацтва та соціалізму врятує Німеччину від англійського ліберально – демократичного ладу, тому що існує унікальна ситуація, коли народ чекає вождя, який здатний врятувати народ від відсутності віри в свої можливості. «Пруська державна ідея, ..., як ідея відбору й служіння германської вірнопідданості як прообразу стосунків народу і вождя, ..., ігнорування всіх конституційних ідей і переоцінка впливу окремої особистості, глорифікація сили й інстинкту, крові й раси – ось підсумок Шпенглерової державної ідеї» [7, с.191].

Важливим для формування моделі держави є висновок, зроблений О. Шпенглером, що держава – це сила, влада, авторитет, потуга та надзвичайна роль вождя - цезаря, що здатний заснувати нову державу. Як альтернатива Веймарської республіки була запропонована нова

модель держави – авторитарна. Авторитарна держава повинна була подолати розірваність влади і суспільства, припинити надмірну політизацію суспільства, тому що єдиним представником суспільної волі повинна стати держава. Ця ідея мала підтримку серед населення, адже йому не подобались надмірні впливи економічних угруповань в політиці, постійна партійна боротьба в парламенті, часті вибори. Авторитарна держава виступала виключно як представник спільноти, як захисниця суспільного блага від конкуруючих суспільних груп. Як можливий засіб подолання соціальних конфліктів пропонувалася соціальна ієрархія, де панівні позиції відводились аристократії, а населення мало можливість займатись справами громади. Модель авторитарної держави не руйнувала стару монархічну модель остаточно, тому що нагадує модель станової держави, але приділяє значну увагу еліті, яка здійснює владу, та вождю.

О. Шпенглер створив філософію політики, яка відповідала перехідному періоду, а саме: протистояння «ми – вони», очікування радикальних політичних дій, особливі надії стосовно влади вождя – фюрера, переоцінка традиційних цінностей, створення нового політичного дискурсу, насиченого демагогією та популізмом.

До представників антидемократичного напрямку можна віднести Меллера ван ден Брука та інших молодоконсерваторів, яким властиві націоналістичні погляди. Він приділяв увагу націоналізму, як особливому інтегратору, який поєднує духовне і біологічне. Інтегративна насиченість націоналізму здатна оновити німецьку політику, захистити від західних впливів. Але потрібна нова політична сила, яка матиме ідеологію, здатну об'єднати німецьку націю, тому що нація є абсолют. Ця нова сила, або «третя партія», зможе оновити Німеччину через подолання західного демократизму та лібералізму, а також через створення нової держави. Прагматично оцінюючи роль націоналізму, М. ван ден Брук вважав, що саме націоналізм стане фактором у політиці, який об'єднає робітників і еліту, відверне від класової боротьби. Заради цієї мети він переносить класову боротьбу в зовнішньополітичну сферу, тому що тлумачив соціалізм як імперіалізм, тобто експансія держави щодо територіального розширення.

Протиставлення германського та англо-саксонського духу, антизахідні настрої були властиві також іншим представникам молодоконсерваторів, які багато зробили для розхитування Веймарської республіки, або «держави неповноцінних», за визначенням Е. Юнга. Він вважав, що часи правової держави скінчилися, тому треба провести консервативну революцію по відношенню до ідей Великої французької революції. Але революція не повинна вести до тотальної держави, тому що особливість німецької держави є протестантський дух, який робить її сильною, але не тотальною. Зокрема К. Зонтгаймер підкреслює, що ідеологи – консерватори мали б усвідомити, що «в сучасних умовах індустріального масового суспільства з усіма його плюралістичними силами, авторитарна державна ідея не може не вилитися в тоталітарну практику» [7, с.198].

В умовах Першої світової війни, революційних рухів та потрясінь монархії, активним учасником політичного процесу стали народні маси. Не враховувати вплив великих партій, соціальних очікувань населення щодо стабілізації життя в державі, а також демократизації політики завдяки виборам, вже було неможливо. НСДАП врахувала можливості плебісцитарної демократії, очікування населення щодо харизматичного вождя, який надасть політиці та державі нову велику мету, але одночасно встановить новий тип держави. Ілюзії соціал-демократичних лідерів, що А. Гітлер не отримує більшості у 2/3, які були необхідні для зміни Конституції, а їх партія та профспілки стануть сильнішими, не виправдалися. НСДАП скористалися тим, що дозволялося у Веймарській республіці, яка «була політично нейтральною, однаково відкритою для всіх партій та ідеологій» [8, с.440]. Нацистські юристи доводили, що призначення Гітлера формально відповідало Конституції. К. Шмітт підкреслив, що закон від 24 березня 1933 року відповідав статті 76 Веймарської Конституції [9, с.374]. В своїх доказах він наводить аргументацію, яка підкреслює, що вибори у рейхстаг 5 березня 1933 року, муніципальні вибори 12 березня 1933 року можна визначити як референдум, плебісцит, що визнав А. Гітлера лідером націонал-соціалістичного руху та німецької нації.

В епоху мас та активної участі в політиці, вибори стали підґрунтям легітимації нової влади, нової політичної системи. Важливим є той фактор, яким К. Шмітт пояснює нову роль держави – це расова єдність фюрера та народу, «тяглість та щирість контактів між лідером та його послідовниками, засновані виключно на цій расовій спільності» [9, с.377]. Не менш важливим є аргументи, що расова єдність захистить від чужорідної волі та те, що нові норми прив'язані не до правової норми, а до ситуації. Російський дослідник Є. Мороз підкреслює, що націонал-соціалістичний Третій рейх виник як матеріальна правова держава, тому що спиралась на право сили [10, с.135]. В політичній сфері нові зміни проявились у позбавленні суб'єктивних прав особистості. Так 28 лютого 1933 року був прийнятий Декрет «Про захист народу та держави», яким були призупинені (та не відновлені) статті Веймарської Конституції, що гарантували права громадян. Поступово поняття особистість зникає, тому що з'являється «народний товариш» як частина народної спільноти, що об'єднана расовим підґрунтям. В тоталітарній державі не існувало природних прав людини, особистості, тому що головним суб'єктом права стала расова спільнота, відповідно припинилося існування принципу рівності всіх перед законом, а це виводило всіх не-арійців з правового поля та дозволяло використання терору проти них.

Важливим фактором легітимації тоталітарної держави була ідеологія, яка об'єднувала, спрямовувала очікування мас та надавала мету державного існування. Завдяки ідеології партія стала своєрідним інтегратором стосунків між суспільством та владою. Відповідно отримавши підтримку населення, партія заявила про себе як про політичну силу, що виражає інтереси більшості спільноти, що дає право на управління та створення політичного курсу держави. Г. Мусихін підкреслює, що заради збереження ідеологічного домінування фашистська партія дозволяла певну економічну свободу, але зберігала тотальний контроль над ЗМІ, освітою, мистецтвом, тому що ідеологія виступала засобом успішної комунікації з населенням [5, с.32].

Підсумовуючи, підкреслимо, що Німеччина пройшла ряд етапів духовного та політичного об'єднання. На початку XIX ст. національна свідомість народів формувалася спільно з ідеєю держави, тобто нація тотожна державі. Також існувало розуміння, що нація – це духовна єдність, тобто можлива деполітизація національного. На початку XX ст. знову відбулася політизація національного, пріоритет віддавався об'єднанню народної, расової спільноти з державою. Формується політична культура, яка ґрунтується на опозиції «ми» – «вони», завдяки расизму, антисемітизму. В останні роки Веймарської республіки готувався антидемократичними силами перехід до нової моделі держави. Нова тоталітарна держава повинна була стати інтегратором суспільства не тільки завдяки силі влади, але й завдяки абсолютизації волі вождя. Саме вождь, фюрер повинен спрямувати енергію мас на досягнення виробленої політичної лінії. Антидемократична традиція переконувала, що не закон, а фюрер здатний управляти в умовах масової політики та використати всі можливості демократії для трансформації її в нову тоталітарну державу. Представники ідеології нового типу держави, такі як К. Шмітт, розуміли, що неможливо відокремлювати суспільство від держави, тому що держава поглинає суспільство та створюється абсолютно нова модель. Нова тоталітарна модель держави об'єднує суспільство ідеєю національної солідарності, ідеєю цінності власне держави. Індивідуум визнавався лише настільки, наскільки він в своїй діяльності співпадає з державою, яка стає проявом його волі в історії. Держава наділяється функцією творця, організатора нації, тому отримує пріоритет перед суспільством, відповідно поза державою нічого не існує. Тоталітарна держава за часів правління НСДАП проникала в моральне, інтелектуальне життя індивіда, виховувала нову модель суспільної поведінки – лояльну до держави, тому що пропаганда переконувала громадян, що держава – це сила індивіда та нації, яка проявляє спільну волю на міжнародній арені та загалом в Історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фіхте Й. Г. Що таке народ у вищому розумінні цього слова і що таке любов до Батьківщини / Й. Г. Фіхте // Націоналізм: Антологія. 3-є вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2010. — С. 10-18.
2. Гобино Ж. А. Век Возрождения. Исторические сцены графа Гобино / Ж. А. Гобино. — М.: Типо-литография Т-ва И. Н. Кушнерева и К., 1913. — 365 с.
3. Bauer F. Die Wurzeln faschistischen und nationalsozialistischen Handels / F. Bauer. — Frankfurt a. — М., 1965. — 77 р.
4. Бланк А. С. Из истории раннего фашизма в Германии. Организация, идеология, методы / А. С. Бланк. — М.: Мысль, 1978. — 203 с.
5. Мусихин Г. И. Идеология и власть / Г. И. Мусихин // Полития. — 2010. — № 3-4 (58-59). — С. 23-39.
6. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер. — М.; Петроград: Издательство Л. Д. Френкеля, 1923. — Т. 1: Образ и действительность. — 1923. — 379 с.
7. Зонтгаймер К. Як нацизм прийшов до влади / К. Зонтгаймер / пер. з нім. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. — 320 с.
8. Дорпален А. Германия на заре фашизма / А. Дорпален. — пер. с англ. Л. А. Игоревского. — М.: ЗАО Центрполиграф, 2008. — 479 с.
9. Шмитт К. Государственный закон в новом контексте / К. Шмитт // Моссе Дж. Нацизм и культура. Идеология и культура национал-социализма. — пер. с англ. Ю. Д. Чупрова. — М.: ЗАО Центрполиграф, 2010. — С. 374-378.
10. Мороз Е. В. Право и власть в тоталитарном государстве (на примере анализа политико-правовых доктрин большевизма и национал-социализма) / Е. В. Мороз // Право и образование. — 2009. — № 9. — С. 129-141.

Климончук Василь Йосифович – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

УДК: 321.01

ПОЛІТИЧНІ СВОБОДИ ЯК ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

У статті досліджується політична участь громадян України крізь призму функціональної інституціоналізації політичних свобод у новітній Україні. Прослідковано, що для повної реалізації свободи суспільство має раціонально оволодіти соціальними процесами, головна умова для цього – відповідальна участь людей, чії долі залежать від їхніх рішень. Розглядається головна форма політичної участі як причетність громадян до формування представницьких органів державної влади шляхом голосування на виборах різного рівня. Доведено, що активна політична участь громадян дає можливість забезпечити реалізацію політичних свобод за умови, якщо автономна особа, яка володіє свободою, усвідомлює себе частиною спільноти рівних собі громадян.

Ключові слова: політична участь, демократія, громадянське суспільство, волонтерський рух, свобода.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ СВОБОДЫ КАК ИНСТИТУЦИОННОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО УЧАСТИЯ ГРАЖДАН УКРАИНЫ

В статье исследуется политическое участие граждан Украины сквозь призму функциональной институционализации политической свободы в новейшей Украине. Показано, что для полной реализации свободы общество должно рационально завладеть социальными процессами, главное условие для этого – ответственное участие людей, чьи судьбы зависят от их решений. Рассматривается основная форма политического участия –

причастность граждан к формированию представительских органов государственной власти путем голосования на выборах разного уровня. Доказано, что активное политическое участие граждан дает возможность обеспечить реализацию политических свобод при условии, если автономное лицо, которое владеет свободой, осознает себя частью сообщества равных себе граждан.

Ключевые слова: политическое участие, демократия, гражданское общество, волонтерское движение, свобода.

POLITICAL FREEDOMS AS THE INSTITUTIONAL MEASURE OF POLITICAL PARTICIPATION OF UKRAINIAN CITIZENS

In article political participation of citizens of Ukraine through a prism functional institutional political freedoms in modern Ukraine is investigated. It is shown, that for full realisation of freedom the society should seize rationally social processes, as the main condition of it responsible participation of the people which destinies depend on their decisions acts. The basic form of political participation is examined is involvement of citizens to forming of representative public authorities by voting on elections of different level. It is well-proven that active political voice of citizens enables to provide realization of political freedoms subject to condition, if an autonomous person which owns freedom realizes itself part of association of equal to itself citizens.

Key words: political participation, democracy, a civil society, volunteering, freedom.

Актуальність дослідження. Проблема політичної участі громадян України в сучасних умовах потребує подальшої наукової розробки. Основна увага дослідників зосереджується навколо тлумачення політичної участі та пов'язаних з нею понять; з'ясування чинників політичної участі з урахуванням їх природи, механізму впливу, тривалістю та інтенсивністю дії; аналізу електоральної активності громадян тощо. Нерідко поняття політичної участі громадян зводиться до їх участі на виборах різного рівня, а також у референдумах. Разом з тим політичну участь можемо визначати як один з ключових антропологічних вимірів свободи людини.

Мета – дослідити політичну участь громадян України крізь призму функціональної інституціоналізації політичних свобод у новітній Україні.

Виклад основного матеріалу. Антропологічна концепція політичної теорії розглядає суспільний прогрес у контексті інституалізації прав і свобод громадян. Наявні в сучасних демократіях інститути громадянського суспільства поступово і неухильно звільняють державні інститути, які здатні обмежувати права і свободи, від цих функцій.

Стаття 21 Загальної декларації прав людини наголошує, що кожна людина має право брати участь в управлінні власною країною, безпосередньо або через вільно обраних представників, що кожна людина має право рівного доступу до державної служби у власній країні, що основою влади уряду повинна бути воля народу, і що ця воля повинна виявлятися в періодичних та нефальсифікованих виборах, які повинні проводитися при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування [8, с.224]. Відповідні положення містяться в Конституції та інших законодавчих актах України. Отже, проблема забезпечення повноцінної участі громадян у політичному житті знаходиться у центрі уваги міжнародної спільноти і закріплюється відповідними нормативно-правовими актами.

Протягом останніх десятиріч істотно посилилася наукова зацікавленість проблемами політичної участі громадян, інституціоналізації політичних свобод в умовах становлення громадянського суспільства і правової держави. Насамперед констатуємо, що політична участь стала об'єктом досліджень політології, психології, соціології та інших наук, відтак є чимало публікацій вітчизняних та зарубіжних вчених, які розглядають цей феномен під тим чи іншим кутом зору. Аналіз праць, присвячених дослідженню категорії та практики свободи в історії світової та української політичної думки, надто змістовний і не входить до завдань цієї наукової розвідки.

Вчені часто поряд із категорією «політична участь» використовують такі поняття, як «громадянська/політична дія», «суспільно-політична активність», «громадянська залученість» тощо. Аналіз літератури дає підстави визначити поняття політичної участі у двох значеннях. У ширшому (неспецифічному) значенні політична участь – це будь-які дії, не пов'язані з професійною політичною діяльністю, за допомогою яких громадяни впливають або намагаються вплинути на політичну систему. В такому розумінні головними формами політичної участі розглядаються причетність громадян до формування представницьких органів державної влади шляхом голосування на виборах різного рівня, а також участь у референдумах. У вузькому розумінні поняття політичної участі пов'язується з концепцією учасницької (партисипативної) демократії, головним ціннісним імперативом якої вважається залучення громадянина не лише до виборів представницьких органів влади, а й до підготовки та ухвалення політичних рішень, їх упровадження в життя, контролю за діями посадових осіб тощо.

У теорії партисипативної демократії можна виділити такі переваги: по-перше, ця теорія передбачає широку політичну участь громадян не лише під час виборів до органів влади, а й під час прийняття широкого кола рішень, які стосуються політичних, економічних, соціокультурних проблем; по-друге, вона схильна розглядати окремих індивідів як раціональних учасників політичного процесу, тобто, приймаючи те чи інше рішення, кожен громадянин чітко усвідомлює реальні причини, що спонукають його вирішити саме так, а не інакше, а також ті наслідки, які матиме прийняття та можлива реалізація у разі, якщо таке рішення буде прийняте більшістю громадян. Тобто широка політична участь має такі політичні наслідки: підвищується рівень стабільності системи державної влади, формується ефективний механізм контролю за діями державних чиновників та окремих органів влади, зменшується ефект бюрократизації в діяльності органів державної влади, підвищується ефективність державного управління за рахунок узгодження прав, свобод та інтересів громадян з діями державної влади [14, с.145-146].

Р. Даль, досліджуючи можливості, які надає демократія, на перше місце ставить ефективну участь, а вже потім – «рівне голосування; розуміння, що ґрунтується на поінформованості; здійснення контролю за порядком денним» [7, с.41]. В. Горбатенко доводить, що забезпечення широкої участі громадян у політичному житті є досить вагомим чинником структурно-змістовного перетворення політичної системи і модернізації всього суспільства. Остання в більшості сучасних демократичних держав «забезпечує здатність влади до мобілізації людських і матеріальних ресурсів задля вирішення важливих суспільних завдань» [15, с.19]. Згідно з висновками О. Чемшита, «демократія – це лише у другу чергу властивість політичного режиму, а в першу – стан політичної системи, в якій задоволення потреб – це функція політичної участі» [15, с.61]. Отже, проблема переходу від стану політичної системи, коли базові потреби суспільства й основних соціальних груп є суттєво незадоволеними, до стану їх максимального задоволення полягає в оптимізації політичної участі.

Активна політична участь громадян дає можливість забезпечити реалізацію політичних свобод. Це стає можливим за умови, якщо автономна особа, яка володіє свободою, водночас усвідомить себе частиною спільноти рівних собі громадян. Власне, на цьому наголошує один із представників теорії партисипативної демократії Б. Барбер. В основу свого вчення він поклав ідею громадянства, тобто формування специфічного типу демократичної спільноти, в якій окремі індивіди постають як активні учасники спільного для всіх процесу політичної участі, що на основі взаємної поваги через переговори досягають консенсусу. Бути громадянином, вважає Б. Барбер, означає брати участь у певному усвідомленому способі буття, що припускає усвідомлення існування інших осіб і здійснення спільної діяльності разом з ними [1, с.259]. Громадянство – це спільність людей, які об'єдналися не лише на основі інтересів, а й спільної громадянської культури та виховання, які реалізуються в політичних діях через інститути партисипативної демократії [6, с.258-260].

Поділяємо думку В. Ковальчука, який стверджує, що слід розрізняти «актуальну» та

«потенціальну» політичну участь. Це означає, що громадяни не беруть участь у політичному житті лише до того моменту, доки вони вважають державну владу достатньо легітимною. Якщо ж це переконання порушується, то першим проявом політичної участі буде протестна політична участь. У разі, якщо під час делегітимації суспільство в жодній з існуючих інституційних способів не висловлює ставлення до державної влади, то демократія опиняється в небезпеці [9, с.239].

Слід розрізнати також конвенційні та неконвенційні форми політичної участі. Конвенційна політична поведінка формується згідно з нормами права або традицій, які регулюють участь людей у політиці при даному режимі, тобто вона передбачає переважно інституціоналізовані форми політичного життя. Неконвенційна політична поведінка порушує ці норми і виражається в прямій колективній дії, що обминає систему представництва інтересів. Неконвенційна політична поведінка може залишитися в межах закону, а може перерости у політичний протест, який відрізняється від попередньої поведінки тим, що ці акції не передбачаються законом, водночас вони мають ненасильницький характер. В свою чергу, політична дія, яка порушує останню умову і передбачає насильницькі дії, є політичним насильством: участь у незаконних страйках, демонстраціях, перекриття доріг, захоплення установ, сутички з працівниками правоохоронних органів, перебирання власності тощо [12, с.337-338].

Разом з тим, при всій важливості політичної участі громадян теза: «більше участі – більше демократії» не є однозначною, а тому викликає багато суперечок серед прихильників демократії.

Аналіз праць сучасних учених свідчить про те, що дехто з них взагалі не схильний розглядати участь як універсальний засіб для вирішення нагальних потреб розвитку сучасного суспільства. Залишається відкритим і питання про те, якими мають бути масштаби та інтенсивність участі. Досить серйозною для демократичної теорії і практики є проблема громадянської компетентності пересічних членів демократичного суспільства, їх здатності адекватно реагувати на виклики соціальної та політичної реальності. Іншою проблемою є небезпека дезорганізації системи державного управління в результаті надто широкої та інтенсивної участі [2].

Одним із головних протиріч процесів демократизації суспільства залишається протиріччя між масовістю та компетентністю. На переконання Й. А. Шумпетера, «люди не ставлять і не розв'язують ніяких питань, а навпаки, питання, що вирішують їх долі, звичайно ставлять і розв'язують інші» [16, с.329]. Він стверджував, що існування партій та політиків свідчить про те, що «виборці нездатні на інші дії, крім масового переходу на бік того чи іншого кандидата» [16, с.351].

Головною умовою успішного функціонування демократії вчений вважав не лише наявність певної кількості людей з відповідними здібностями та моральними якостями, не просто відбір серед населення, а й «серед тієї його частини, яка придатна для політичної діяльності». Проте недоліки існуючої практики конкурентної боротьби за посади ускладнюють процес забезпечення країни здібними політиками, що приводить його до думки про необхідність створення шляхом суворого відбору «соціальної верстви... з природним потягом до політики». Якщо ця верства не буде ні надто замкненою, ні надто доступною для сторонніх і матиме в собі доволі сили для асиміляції більшості поглинутих елементів, то вона «не тільки поповнить шеренги політиків людьми, які витримали численні випробування в інших галузях..., а й зробить цих людей придатнішими для політичної кар'єри...» [16, с.359-360].

Таким чином, у масовій свідомості населення України сформувалося розуміння: висока моральність, і передусім правлячої еліти, є неодмінною умовою розвитку суспільства. А критерій моральності – не «мовний патріотизм» і запевнення в любові та вірності діючому Президенту, незалежно від того, хто ним є, а досягнення в економічному, соціальному розвитку країни [4, с.4]. Наявність в Україні інституційних механізмів для участі громадян у формуванні політики та прийнятті рішень, а також розуміння необхідності реальних змін

впливають на рівень політичної та громадської активності населення, який в нинішніх умовах суттєво зростає. Якщо з 2006 по 2011 рр. кількість громадян, які брали участь у громадсько-політичних заходах, зменшилась удвічі (з 35,3 % до 17,6 % відповідно)[13, с.219], то у 2013 р. для більшості населення України головною суспільно-політичною подією беззаперечно став Євромайдан, який сформувався внаслідок широкомасштабних акцій мільйонів громадян у захисті своїх прав та свобод, бажанні бути ближчими до європейських країн за рахунок Асоціації з ЄС. Більше того, Майдан дав поштовх новим демократичним процесам, об'єднав мільйони людей у спільній меті та сформував нових громадських лідерів, зрештою став каталізатором переоцінки цінностей. Для 71 % опитаних громадська активність та Майдан матимуть вплив на ситуацію, що склалася в Україні. І це не дивно, адже самоорганізованих активних громадян населення бачать основною рушійною силою у вирішенні політичної кризи після президента, випередивши навіть опозицію [3].

В умовах воєнної агресії з боку Російської Федерації значна частина активних громадян, усвідомлюючи власну роль і значення в житті суспільства, почала діяти у відповідності до власних переконань і цінностей. Йдеться не лише про політичну участь в її класичному розумінні. Близько 80% українців у тій чи іншій формі взяли участь у волонтерському русі [10]. Волонтери допомагають військовим та переселенцям гуманітарною допомогою і навіть опікуються покинутими тваринами.

В кожен добу, а особливо у періоди суспільних трансформацій, свобода потребує не тільки практичного вирішення через інститути влади, а й ціннісного наповнення. М. Попович у цьому контексті стверджує, що «не існує «свободи від» і «свободи для» як різних соціальних цінностей – є одне і те саме суспільство, яке може оволодіти соціальними процесами так само раціонально, як опанувало процеси природні. Головна умова для цього – відповідальна участь людей, чий долі залежать від їхніх рішень».

Зрештою, вся історія існування людства – це не грандіозно раціональна реалізація цільових намірів та планів розбудови державних утворень, суспільств, систем політичної влади, регулятивних норм життя, а пошук реальних форм утілення людської свободи як *мети* буття. Уже *засобами* (ефективними чи не дуже) її досягнення тут поставали держави та відмінні типи, свобода побачити і відчувати або зсередини («для»), або ззовні («від»)» [11, с.4]. Отже, свобода належить до фундаментальних форм життєдіяльності людини, є її атрибутом, тобто без свободи всі форми людської життєдіяльності втрачають будь-який позитивний сенс. Саме свобода, інституалізована в різних сферах життя суспільства, сповнює його життя й життя окремої людини сенсом.

Таким чином, свобода, зокрема і політична свобода є складним явищем як для розуміння, так і для практичного втілення у формах, нормах, інститутах, відносинах суспільного життя. Водночас проведений аналіз дає підстави констатувати, що для повної реалізації свободи необхідно створити таке суспільство, яке може оволодіти соціальними процесами так само раціонально, як опанувало процеси природні. Головна умова для цього – відповідальна участь людей, чий долі залежать від їхніх рішень.

Зрештою, вся історія існування людства – це не грандіозно раціональна реалізація цільових намірів та планів розбудови державних утворень, суспільств, систем політичної влади, регулятивних норм життя і подібне, а пошук реальних форм утілення людської свободи як *мети* буття. Уже *засобами* (ефективними чи не дуже) її досягнення тут поставали держави та відмінні типи й форми влад, своєрідні соціальні інститути, закони, норми, дії, відносини. Отже, свобода дії людини є спільним для багатьох з них чинником, що в історичному, культурному контексті здійснюється і через природу рівноправ'я, тобто у формах громадянського суспільства, і в політичному контексті, як відносини, виявом чого стають політичні інститути та процеси як відчужена форма людської сутності, неспроможність на рівні антропологічних форм буття віднаходити засоби загального впорядкування усіх сторін власного життя.

З нашого погляду, саме у такий спосіб сприймаються процеси, котрі відбуваються у сучасній Україні. Складність утвердження політичних свобод тут детермінована багатьма

чинниками, передусім специфікою тієї ментальності, що історично сформувала тло нашої культури у системі відносин і типу дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу / Б. Барбер // Демократія : Антологія / Упоряд. О. Проценко. — К. : Смолоскип, 2005. — С. 254-262.
2. Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії : монографія / В. І. Бортніков. — Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. — 524 с.
3. Вплив Майдану на соціально-політичну ситуацію в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://infolight.org.ua/content/vpliv-maydanu-na-socialno-politichnu-situaciyu-v-ukrayini>
4. Ворона В. Щоб Україна була багатою, люди мають бути моральними / В. Ворона // Українське суспільство 1992-2006. Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. — К. : Інститут соціології НАН України, 2006. — 578 с.
5. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства : Україна і світ на зламі тисячоліть / В. П. Горбатенко. — К. : Академія, 1999. — 240 с.
6. Громадянська культура студентської молоді: навчальний посібник / [Кафарська О. Б., Припхан І. І., Стручкова-Гуменна Л. Б.]; за ред. д. ю. н., проф. Кафарського В. І. — Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. — 479 с.
7. Даль Р. О демократии / Р. Даль; пер. с англ. — М. : Аспект Пресс, 2000. — 204 с.
8. Загальна декларація прав людини (резолюція Генеральної Асамблеї 217 А (III) від 10 грудня 1948 року // Донеллі Д. Права людини у міжнародній політиці; [пер. з англ.]. — Л. : Кальварія, 2004. — С. 221-226.
9. Ковальчук В. Б. Легітимність державної влади в правовій теорії та державно-правовій практиці : монографія / В. Б. Ковальчук. — К. : Логос, 2011. — 392 с.
10. Прес-конференція П. Порошенка : про війну та власний бізнес [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2014/12/141229_live_poroshenko_press_conference_dt
11. Попович М. В. «Свобода від» і «свобода для» / М. В. Попович // Проблеми сутності свободи : методологічні та соціальні виміри : матер. наук.-теорет. конф. (26 жовтня 2007 р.). — К. : Інститут філософії імені Г. Сковороди НАН України, 2007. — С. 4.
12. Резнік О. Громадянські практики населення України / О. Резнік // Українське суспільство – 1992-2006. Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. — К. : Інститут соціології НАН України, 2006. — 578 с.
13. Резнік О. Динаміка громадсько-політичних практик і протестних настроїв в Україні / О. Резнік // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг. Том 1: Аналітичні матеріали / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. — К. : Інститут соціології НАН України, 2011. — 576 с.
14. Скрипнюк О. В. Демократія : Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика) / О. В. Скрипнюк. — К. : Логос, 2006. — 386 с.
15. Чемшит О. О. Участь у політичному житті за демократичних умов: постановка проблеми / О. О. Чемшит // Наукові праці МАУП. Вип. 5. Актуальні питання політології. — К. : МАУП, 2003. — С. 60-65.
16. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. Шумпетер; [пер. з англ.]. — К. : Основи, 1995. — 528 с.

Маслов Юрій Константинович – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

СУБСИДІАРНІСТЬ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА СТРУКТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У НОВІТНІХ СИСТЕМАХ ВЛАДИ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

В статті розглядається принцип субсидіарності як концептуальної основи побудови взаємин між владними інститутами всередині новітніх систем влади Центральної та Східної Європи. Визначаються історичні основи появи даного принципу в політичній практиці сучасних країн Європи та аналізується правове оформлення даного принципу в законодавстві країн ЦВЕ. Доводиться доцільність його існування як ознаки демократичної побудови діючих систем влади країн ЄС.

Ключові слова: система влади, принцип субсидіарності, державна влада, місцеве самоврядування

СУБСИДИАРНОСТЬ КАК КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ОСНОВА СТРУКТУРНЫХ СВЯЗЕЙ В НОВЕЙШИХ СИСТЕМАХ ВЛАСТИ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ И ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

В статье рассматривается принцип субсидиарности как концептуальной основы построения взаимоотношений между властными институтами внутри новейших систем власти Центральной и Восточной Европы. Определяются исторические основы появления данного принципа в политической практике современных стран Европы и анализируется правовое оформление данного принципа в законодательстве стран ЦВЕ. Обосновывается целесообразность его существования как признака демократического построения действующих систем власти стран ЕС.

Ключевые слова: система власти, принцип субсидиарности, государственная власть, местное самоуправление

SUBSIDIARITY AS CONCEPTUAL BASIS OF STRUCTURAL RELATIONSHIPS IN MODERN POWER SYSTEM IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Subsidiarity is described as a conceptual basis for building relationships between government agencies in advanced power systems of Central and Eastern Europe in the article. Identify the historical foundations of the emergence of this principle in the political practice of modern Europe and analyzes legal treatment of this principle in the law of CEE. Proved the feasibility of its existence as a sign of democratic powersystems the EU.

Keywords: power system, the principle of subsidiarity, government, local government

Актуальність дослідження. Становлення нової конфігурації влади в країнах Центральної та Східної Європи (ЦВЕ) після падіння комуністичного ладу та розбудови незалежності в них відбувалося за двома напрямками. По-перше, шляхом формування інституціонального дизайну нової системи влади, а по-друге, шляхом побудови відповідних, демократичних структурних зв'язків в новоутвореній системі, на які покладалися великі сподівання, адже саме вони забезпечують дієвість та гнучкість всього утворення. І якщо інституційний дизайн новоутворених країн є достатньо вивченим у межах політичних досліджень, то структурні зв'язки залишаються малодослідженими, а отже, потребують наукового обґрунтування в межах політології. Світова політико-управлінська думка пропонує в якості такого регулятора структурних зв'язків вживати принцип субсидіарності.

Аналіз останніх досліджень. Зазначимо, що серед західних науковців, які присвятили свої роботи дослідженню субсидіарності, слід зазначити роботи М. Брюннера, Д. Дітріха, Т. Хегліна, А. Фоллесдаля, К. Ендо та інших, серед російських – А. Амплеевої, С. Большакова, І. Бусигіної, І. Хохлова, та ін. Питання субсидіарності як принципу побудови владних відносин у межах української політичної думки досліджували О. Батанов, Л. Дунаєва, Г. Музиченко, Т. Панченко, Т. Татаренко та ін. Віддаючи належне всім науковцям, необхідно визнати дефіцит досліджень практичного досвіду запровадження субсидіарності

як структурного компоненту внутрішніх зв'язків між владними інститутами в сучасних демократичних системах.

Мета даної статті полягає у визначенні субсидіарності як основного концептуального підходу до побудови структурних зв'язків в новітніх системах влади країн Центральної та Східної Європи. Для досягнення поставленої мети необхідно з'ясувати сутність та історичні підвалини субсидіарності як ідеї та принципу організації владних відносин та управління політичним процесом у сучасних державах світу та в країнах ЦВС зокрема.

Виклад основного матеріалу. Європейська хартія місцевого самоврядування закріплює в європейському законодавстві принцип субсидіарності як такий, що визначає розподіл повноважень різних рівнів публічної влади у державі. Як результат децентралізації державного управління та розбудови реального місцевого самоврядування розглядає принцип субсидіарності В. Токовенко. «Субсидіарність наближує громадянина якомога ближче до процесу прийняття рішень, що свідчить про підвищення її значення в процесі управління» [12, с.136-137]. Субсидіарність передбачає достатньо високий рівень фінансової та адміністративної децентралізації, стверджує П. Свянєвич [13, с.7].

Н. Глазунова розглядає субсидіарність як взаємодоповнюючу діяльність різних ланок влади та управління [2, с.407]. Згідно з духом принципу субсидіарності, пише Н. Бровинська, «втручання держави припустиме лише в тому випадку, коли без її допомоги неможливо досягти поставлених цілей» [7, с.212].

Термін «субсидіарність» походить від латинського «*subsidium*», що означає «підмога, резерв». По відношенню до суспільства поняття «субсидіарність» означає допоміжну діяльність більших суспільних утворень на користь окремої людини або малих суспільних груп. Що стосується цих «більших суспільних утворень», то в більшості випадків мова йде про державу або про конкретні інституції, організовані задля певної мети. «Передумовами принципу субсидіарності є принципи солідарності та принцип спільного блага, однак всі вони не ідентичні, як це намагалися довести деякі вчені після Другої Світової війни, та в результаті призвели до термінологічних та методичних непорозумінь. Те, що суспільство зобов'язане допомагати окремим особам, є чітким вираженням принципу солідарності, який наголошує на взаємному зв'язку та взаємних зобов'язаннях. А розподіл та розмежування повноважень, на які слід звернути увагу при наданні такої допомоги, належать до принципу субсидіарності» [4, с.61].

Класичне визначення принципу субсидіарності знаходимо в енцикліці Папи Пія XI «Квадрагезимо анно»: «Як не можна позбавити окрему людину того, що вона може здійснити з власної ініціативи та своїми силами, і не можна передавати цього до компетенції держави, так само було б порушенням справедливості, якби те, що здійснюють і ведуть до доброго завершення малі підпорядковані спільноти, передавати більшим і вищим за рангом спільнотам. Це є загалом негативним явищем, яке вноситиме замішання у весь суспільний устрій. Будь-яка суспільна діяльність за своєю суттю є субсидіарною. Вона покликана підтримувати частини соціального тіла, однак не має права ламати, або ж поглинати їх... Чим повніше дотримується ступеневий порядок різного роду усупільнення через строгий контроль принципу субсидіарності, тим сильніше буде суспільний авторитет та суспільна діяльна сила і тим кращою та щасливішою буде сама держава» [1, с.34].

Своє обґрунтування принцип субсидіарності знаходить як у свободі та гідності людини, так і в структурі та своєрідності малих суспільних груп, що мають певні права та завдання, які не доцільно виконувати суспільним утворенням більших масштабів. При цьому, як вважає Й. Гюфнер, слід виходити із таких двох міркувань:

а) принцип субсидіарності, з одного боку, захищає особисте буття і життя окремої людини та малих суспільних груп від надмірних втручань більших суспільних утворень, так що в цьому плані слід наголосити на певній мірі самостійності осіб і спільнот й розмежуванні компетенцій;

б) принцип субсидіарності означає «допомогу згори для низу», про що часто і тенденційно забувають. Таке втручання більших суспільних утворень, яке має характер

допомоги, може бути здійснене з двох причин: коли окремі особи або малі суспільні групи – із власної вини чи ні – не справляються з поставленими перед ними завданнями або коли мова йде про такі завдання, які можуть виконати лише більші суспільні утворення. Оскільки окремі люди та малі суспільні групи інтегровані у великі, ширші суспільні формації, то їм належить виконувати не лише власні, а ще й суспільні завдання [4, с.61-62].

Поняття «субсидіарність» констатує, що місцеві умови та обставини не тільки різняться між собою, але й змінюються протягом певного відрізка часу. Тому обсяг послуг, що надаються, так само як і обсяг функцій місцевих органів управління повинен відповідати весь час змінюваним та оновлюваним потребам і умовам, враховуючи місцеві вимоги та побажання [11]. Субсидіарність, за переконанням І. Грицяка, не є статичною концепцією [3, с.34].

Застосування принципу субсидіарності можливе лише в ієрархічних структурах, поза межами яких він не існує, втрачає сенс свого існування. Водночас у жорстко централізованих ієрархіях не може бути мови про його використання. Сучасне людство прийшло до необхідності критики та засудження жорстких централізованих державних систем, до розуміння того, що метою прогресу є турбота не тільки про державу, але і про кожну людину. Адже надмірна централізація влади та фабрикування законів швидко призводять до опору владі.

Якщо держава зловживатиме субсидіарним правом, це було б, на думку Й. Гьюфнера, суворим абсолютизмом, справжнім поневоленням душі й духу. Кожен індивід має право реалізувати ті свої права, які він здатен реалізувати. «На мою думку, держава – це не машина, а живий організм із живими органами, в якому кожен орган має власні права, функції та вільне життя. Такими органами-членами, на мою думку, виступають індивіди, сім'я, громада тощо. Кожен нижчий орган вільно рухається в межах своєї сфери і при цьому має право на вільне самовизначення та самоуправління. Лише там, де нижчий орган цього організму не здатен самостійно досягти своєї мети або самостійно відвернути небезпеку, яка загрожує його розвитку, тоді на його захист починає діяти вищий орган» [4, с.63]

Тому ієрархічна модель «держава для одного правителя» засуджується з сучасних позицій. Компетенція держави не повинна поширюватися на всі колективні рішення у соціумі: задоволенню одних потреб краще відповідають добровільні асоціації, громадські організації, інших – органи муніципальної влади, ще інших – міжнародні домовленості, наддержавні органи управління. Громадянське суспільство, держава, органи місцевого самоврядування – всі вони мають належні їм сфери впливу.

Таким чином, принцип субсидіарності пов'язаний з принципом ієрархічності, який розглядає державно-управлінські системи як багаторівневі, що потребують поділу на елементи. На сьогодні багато країн світу з правової точки зору перебувають на шляху до сучасної багаторівневої системи управління, до визнання її цінності, до відходу від принципу «все або ніщо», характерного для владної вертикалі радянського типу, до необхідності узгодження інтересів різних рівнів державного та місцевого управління. Намагання закласти у законодавчу базу принцип субсидіарності у багатьох випадках стикається з великими труднощами і не одержує логічного розвитку та являє серйозну проблему взаємодії існуючих рівнів управління в державі.

Будь-яка складна відкрита соціальна система, особливо в умовах постійно зростаючої інформаційно-технологічної складності державного управління, має ієрархічну структуру досить автономних підсистем та блоків, у якій сигнали, що надходять з верхнього рівня управління, не мають характеру жорстких команд, а задають параметри переходу підсистем від одного режиму функціонування до іншого. Саме тому принцип субсидіарності тісно пов'язаний з принципом нелінійності, який лежить в основі самоорганізації багаторівневих систем. Через поняття нелінійності в сучасному ситуаційному аналізі конкретизується взаємозв'язок сталості і нестійкості, в результаті якого виникає спектр можливих рішень, можливого поведження системи замість одного єдиного варіанта. В нелінійній області множинність стаціонарних станів і їх можлива нестійкість утворюють феномен складного і різноманітного поведження ситуацій з нелінійними залежностями, що не укладаються в

єдину теоретичну схему. Врахування нелінійності дає змогу уникнути небажаної динаміки розвитку державної ієрархії, яка виникає в системах із занадто централізованим управлінням.

Наявність багаторівневої ієрархії, її структура та розвиток значною мірою визначається взаємозв'язком та еволюцією локальних неоднорідностей, які утворюють, у свою чергу, мережу розподіленої неоднорідності. Процес наростання неоднорідних компонентів, який характеризує в кінцевому рахунку якісний перехід системи на новий рівень розвитку, переривається процесом кількісного накопичення однорідних компонентів у рамках уже досягнутого рівня організації. Виникнення та кількісне накопичення відносно однорідних компонентів підготовляє якісний стрибок на новий структурний рівень, що супроводжується підвищенням неоднорідності всієї ієрархічної системи.

Принцип субсидіарності є елементом демократії. Він є визнанням існування в ієрархічних системах розподіленої неоднорідності, яка визначає існування різноякісних взаємопов'язаних між собою системних рівнів. Принцип субсидіарності невіддільний від принципу демократизму, який націлює на необхідність широкої участі населення у прийнятті управлінських рішень. Дія принципу демократизму полягає у розробці програм, що базуються на оволодінні механізмами залучення населення у поточні справи держави, виділення зон повноважень за організованими на територіях громадськими об'єднаннями. Можливість індивідуума вносити свою частку в рішення соціальних проблем завжди має забезпечуватися на найнижчому практичному рівні. У цьому значенні субсидіарність є опозиційно вираженою концепцією стосовно централізації державного управління.

Принцип субсидіарності, вважає К. Линьов, пов'язаний з принципом системності, який розглядає об'єкт чи суб'єкт управління як цілісну систему, що складається з різних елементів. Слід зазначити, що практично у всіх європейських країнах публічні інституції освіти та охорони здоров'я існують паралельно з приватними. Фактично приватні системи найкраще відповідають принципу субсидіарності – громадянин на свій розсуд може обирати якість, ціну та обсяг послуг. Для громадянина з достатнім рівнем життя участь держави чи органів самоврядування не є необхідною ані в забезпеченні освіти дітей, ані в піклуванні про його здоров'я (в останньому випадку він може скористатися послугами приватних страхових фондів тощо) [8].

Слід також мати на увазі, що надання послуг, скажімо, в охороні здоров'я та освіті тільки на комерційній основі може різко знизити можливості відтворення кваліфікованої робочої сили. Тому, контролюючи розвиток цих галузей, держава враховує їх позитивний чи негативний зворотний вплив на функціонування економіки, а також інших сфер життєдіяльності суспільства.

Принцип субсидіарності пов'язаний з принципом департаменталізації, який вказує на необхідність поєднання в управлінні функціональних (галузевих) і територіальних функцій, консолідація яких забезпечує проведення єдиної політики з обслуговування інтересів населення. Необхідність дотримання державних норм і стандартів життєвого рівня у регіональному управлінні максимально наближує соціальні пріоритети до економічних. Наприклад, для забезпечення якості освіти, з одного боку, вона повинна бути максимально централізованою, щоб не залежати від фінансового, матеріально-технічного і кадрового потенціалу громади. З другого боку, організація і управління освітою мають бути децентралізованими, максимально наближені до громадян для забезпечення прав батьків, урахування місцевих культурних традицій тощо.

Принцип субсидіарності безумовно пов'язаний з принципом обов'язковості зворотного зв'язку, а саме одержання інформації про результати впливу керуючої системи на керовану систему шляхом порівняння фактичного стану із заданим.

Принцип субсидіарності пов'язаний з принципом економічності та ефективності управління. Важливим критерієм віднесення певної функції до якогось рівня є ефективність виконання цієї функції. Ефективність здійснення управління на місцевому та регіональному рівнях безпосередньо пов'язана з децентралізацією державного управління та деконцентрацією владних повноважень і ресурсів відповідно до принципу субсидіарності.

Запропоноване Гі Еро поняття точної адекватності передбачає, що кожний колектив, кожний рівень структури повинен мати повноваження достатні для вирішення проблем, які або через свою природу, або значимість можуть бути з найбільшою ефективністю вирішені саме на цьому рівні [11].

Приведення рівня надання послуг відповідно до місцевих переваг може і повинно сприяти зниженню трансакційних витрат (особливо витрат з надання інформації), підвищенню ефективності і створенню стимулів для розвитку місцевої економіки. Але переваги і недоліки децентралізації при наданні однієї і тієї ж послуги можуть варіюватися залежно від умов. Досвід показує, що децентралізація навряд чи виявиться корисною, якщо не буде ефективних інституціональних та фіскальних обмежень як місцевої влади, так і національного уряду.

Прикладом економічно доцільнішого підходу з укладанням договорів з приватним сектором є громадський транспорт, який здебільшого у країнах Європи є приватним. Розвиток приватних транспортних компаній у Києві привів до якісного стрибка в обслуговуванні мешканців міста. Сьогодні кияни не уявляють своє місто без приватних маршрутних таксі, які не тільки є швидкими та якісними перевізниками, вони розробляють та експлуатують нові маршрути, гнучко реагуючи на зміни.

Перейдемо до розгляду тих чинників, які впливають на усвідомлення, сприйняття, застосування принципу субсидіарності в практиці політичного управління сучасними країнами. К. Линьов вважає, що на цей процес впливає щонайменше шість чинників: історичний, глобалізацій, структурно-ієрархічний, контрольованості, фінансовий, стереотипно-поведінковий [8].

Проаналізуємо кожний з них з метою виявлення ступеня їх впливу на процес політичного управління в сучасних державах та в Україні зокрема.

Історичний чинник відносить нас до аналізу історичних коренів походження самого принципу та його впровадження в процес управління державою. «Субсидіарність, запроваджена в Європейському Союзі Маастрихтським договором, походить від доктрини Фоми Аквінського, супроводжуваної папськими енцикліками протягом століть, а філософською підвалиною принципу субсидіарності вважають слова папи Пія XI з його енцикліки 1931 р.», стверджує В. Прошко [10, с. 3].

Й. Гьюфнер спростовує таке твердження, аргументуючи це наступним: навіть якщо вираз «принцип субсидіарності» є новим, і його ми не знайдемо ані в Гайнріха Пеша, ні в «Державному лексиконі» видання 1932 року, все ж за своєю суттю він належить до давньої мудрості людства. А. Ф. Утц помилково стверджує, що для того, щоб дійти до принципу субсидіарності, був необхідним поштовх лібералізму. Це не так, вже в Книзі Виходу сказано, що Мойсеєві було дано пораду знайти «порядних» та надійних людей та поставити їх управляти простими справами, аби «зробити собі легший тягар, бо вони нестимуть його разом з тобою» [4, с.62].

Фома Аквінський зачіпає питання субсидіарності, коли вслід за Аристотелем пояснює, що надмірне зрівнювання ставить під загрозу існування «спільноти, яка складається з різних утворень (республіки), так само як «зникає симфонія та гармонія голосів, коли всі співають в одній і тій самій тональності» [10, с.5]. Також Данте у своїй «Монархії» наголошує, що володар у жодному разі не повинен вирішувати безпосередньо «кожну маленьку справу окремого міста», адже «нації, королівства та міста мають різні особливості, які слід враховувати в особливих законах» [4, с.62].

В цілому питання субсидіарності відіграло важливу роль уже в XIV ст. у дискусіях з приводу організації процесу управління державою, а вже після появи лібералізму як ідейно-політичного вчення він міцно увійшов у політичну практику управління державами і на сучасний момент є провідним принципом демократичної організації влади в більшості країн світу.

У вісімдесяти роки XX ст. принцип субсидіарності висувається на порядок денний під впливом процесів фінансово-економічної та комунікаційної глобалізації. Пружиною процесу

глобалізації стає уніфікація, нав'язування необхідності слідувати єдиній моделі. В цей момент усвідомлено формується продуктивна опозиція глобалізації – локалізм, за яким стоять питання збереження історичної спадщини та національної, регіональної ідентичності, визначення кордонів зовнішньої відкритості та внутрішньої замкнутості. Починається активний пошук способів контакту між просторами зовнішнього глобального та внутрішнього локального, обмеження інтервенції одного простору в інший. Тотальна уніфікація починає більш активно конкурувати з локальною диференціацією, відбувається відповідний пошук меж двох просторів та способів їх соорганізації, з'являється лозунг «єдність у багатоманітності» [9, с.64].

Структурно-ієрархічний чинник позначається тим, що субсидіарність у практиці європейського соціально-територіального управління об'єднує питання розподілу та перерозподілу повноважень (функцій, прав та обов'язків, відповідальності, компетенції та фінансових засобів) між управлінськими органами різних рівнів. У невеликих країнах з населенням майже мільйон громадян регіонального рівня може не бути взагалі. Водночас у країнах з багатомільйонним населенням можуть бути два регіональні рівні – рівень округу та провінції, де також функції перерозподіляються згідно з принципом субсидіарності.

В деяких країнах у містах існують структури, подібні до українських органів самоорганізації населення в мікрорайонах. Такі структури також можуть одержувати певні повноваження. Останніми роками практикується делегування певних специфічних повноважень громадським організаціям (разом, звісно, з необхідними ресурсами) [9]. Нинішнє розуміння ярусів управління спирається на модель часткового перекриття функцій, де органи врядування не є за своїм характером ані ієрархічними, ані цілком автономними один від одного. Натомість вони пов'язані між собою. Виконання певних публічних функцій, передусім, надання послуг населенню, цілком можуть взяти на себе приватні структури. А окремі з цих функцій – як, наприклад, реєстрація актів та майна або стягнення платежів за природокористування, однаково успішно можуть здійснюватися як органом самоврядування, так і державним органом залежно від волі законодавця.

Чинник контрольованості наголошує на тому, що перевагою віднесення повноважень на найнижчий можливий рівень є те, що там послуги надаються під контролем споживача. Цей контроль здійснюється через вибори, через щоденне спілкування обраних представників з громадянами, через місцеві засоби масової інформації, чим забезпечується ефективність і відповідність послуг потребам громади.

Очевидно, що деякі послуги не можуть надаватися на нижчому рівні, бо це буде пов'язане із занадто високими витратами. Принцип субсидіарності має в такому аспекті й фінансовий бік, який дозволяє сформуванню достатньо чіткої схеми розподілу функцій:

- потреби, які громадянин може задовольнити самостійно або у результаті договірних відносин з іншими громадянами чи приватними компаніями. Втручання держави на цьому рівні є мінімальним і полягає у створенні певних стандартів якості та безпеки, запобіганні монополізації ринку послуг тощо;

- послуги, які можуть бути організовані органами самоврядування. Типовим прикладом таких послуг є вивезення побутового сміття. Орган місцевого самоврядування фінансує цю роботу за рахунок місцевих (обов'язкових для всіх чи майже всіх мешканців) податків, причому організація спеціальної муніципальної служби чи укладання договорів з приватними фірмами залишається на розсуд органу самоврядування;

- послуги, які не можуть бути ефективно організовані на місцевому рівні та переносяться на регіональний рівень. Село чи невелике місто, наприклад, не може забезпечити повний спектр кваліфікованих медичних послуг;

- функції, що можуть виконуватись тільки в загальнонаціональному масштабі – армія, монетарна система, зовнішня політика, національна безпека, тощо [10, с.2-3].

Стереотипно-поведінковий чинник стосується осмислення принципу субсидіарності у відповідності із стереотипами, що склалися у поняттях адміністративно-територіального поділу, повноважень органів влади, взаємної відповідальності, співвідношення централізації

та децентралізації державного управління тощо. Сучасне його сприйняття відображає практику постійного процесу перерозподілу повноважень між управлінськими ланками. Сьогодні процес перерозподілу повноважень між рівнями управління вже не можна уявляти як статичну якість організаційно-управлінських структур. Поняття субсидіарності констатує, що місцеві умови та обставини не тільки різняться між собою, але й змінюються впродовж певного часу. Тому обсяг послуг, що надаються, так само як і обсяг функцій місцевих органів управління, повинен відповідати весь час змінюваним та оновленим потребам і умовам, враховуючи місцеві вимоги та побажання.

Сучасне сприйняття принципу субсидіарності перетинається з філософією, політологією, економікою, юриспруденцією, соціологією, він закладений в історії країн Європейського співтовариства, в юридичній та організаційній структурі Європейського Союзу, в його ідеалах. Урахування сутності та взаємопов'язаності принципу субсидіарності з іншими принципами державного управління допоможе Україні досягти світових стандартів життя, подолати внутрішні розбіжності та політичні розходження, які вже стали причиною трагедій народу в минулі століття.

Цікавими є дослідження російських науковців з приводу стереотипів сприйняття влади в сучасному російському суспільстві. За їх даними, в Росії зараз спостерігається та сама картина, як і в Україні, а саме – відчуженість населення від органів влади будь-якого рівня з відповідною низькою довірою до них. На їх думку, причиною є глибоке релігійне підґрунтя. Росія є спадкоємницею Візантії, з характерним її вченням про «симфонію влад». Влада політична там єдина та має співпрацювати з духовною. Російське суспільство на протязі довгих століть шанувало царя-володаря, тому всі ідеї щодо поділу на послаблення влади сприймає негативно. Ідея субсидіарності веде своє коріння також з християнського вчення, але іншої її гілки – католицизму та має більш європейські коріння, мало відомі росіянам. Це дозволяє цілій когорті вчених вважати, що субсидіарність не стверджується в російській політичній практиці ще й через вплив такого релігійного фактору.

Отже, принцип субсидіарності значно доповнює принцип децентралізації політичного управління, визначаючи сам механізм розподілу повноважень між рівнями влади. Однак, слід пам'ятати, що за будь-якого розподілу повноважень, влада залишається єдиною, на нижчий рівень передається функція та фінансово-матеріальна база щодо її виконання, а відповідальність делегувати не можливо. Тому цілком природно постає питання про контроль за виконанням делегованих повноважень та за всією владою в цілому. Впровадити такий контроль покликаний принцип контролю політичного управління.

Такий контроль може бути щонайменше двох рівнів: «знизу» – контроль виборців за діяльністю конкретних депутатів і посадових осіб, та «згори» – контроль держави над загальною спрямованістю дій органів місцевого самоврядування.

Контроль виборців здійснюється у різних формах, зокрема через дострокове відкликання депутатів, громадські організації, систему омбудсманів тощо. Застосування цієї системи дозволяє стимулювати активність й зацікавленість місцевих жителів справами, що торкаються їх. З другого боку, це хороший засіб підвищення ефективності роботи не тільки органів місцевого самоврядування, а й органів державного управління.

Звичайно, органи місцевого самоврядування повинні дотримуватися вимог закону, і за цим слідкує прокуратура, однак вона має справу тільки з уже допущеними порушеннями. З точки зору державного управління більш важливим є одержання інформації про поточну діяльність самоуправління – для виявлення і попередження можливих конфліктів між місцевими громадами, а також для розрахунку сил і коштів, що спрямовуються на підтримку місцевого самоврядування. Мета такого контролю – включення переговорного механізму між органами управління різного рівня.

Але стосовно децентралізації державного управління нас цікавить, перш за все, інша сфера державного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування – контроль за здійсненням делегованих повноважень. Деякі дослідники вважають, що такий вид контролю зайвий, адже Ви делегували повноваження, то тепер їхня справа їх виконувати чи ні, бо

відсутні джерела їх фінансування. Такий підхід помилковий, оскільки делегуванню підлягають лише повноваження, а не відповідальність. Відповідальність завжди залишається за органом, що делегував це повноваження. А оскільки він відповідальний за якість здійснюваного повноваження, то він (орган, що делегує повноваження) повинен мати важелі впливу і контролю над органом, якому він делегував це повноваження.

Наявність такого типу контролю визнається міжнародними стандартами місцевого самоврядування. Наприклад, Європейська Хартія про місцеве самоврядування [8] передбачає, що «будь-який адміністративний контроль над органами місцевого самоврядування може здійснюватися лише у формах і випадках, передбачених конституцією або законом. Такий контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування, як правило, має бути призначений лише для забезпечення дотримання законності та конституційних принципів. Проте, адміністративний контроль може включати також контроль вищестоящих органів влади за належним виконанням органами місцевого самоврядування делегованих ними повноважень. Такий контроль повинен здійснюватися таким чином, щоб ступінь втручання контролюючого органу відповідав значущості інтересів, які це втручання має захистити» [6, с.3]

Отже, контроль є надзвичайно складним принципом налагодження взаємин між органами влади різних рівнів, адже досить часто виникають на практиці ситуації, коли повноваження делеговане, а контролюючих інстанцій на нього більше, ніж виконавців. Демократичне правління сучасного виміру все більше акцентів робить саме на громадський контроль за допомогою незалежних громадських організацій, політичних партій, рухів, ініціатив тощо. Що стосується процедури відкликання депутатів, то за умов мажоритарної системи це є нормальною практикою, а за пропорційної – зв'язок між депутатом та виборцем дуже тонкий, який практично унеможлиблює такий вид контролю.

Висновки. На основі проведеного аналізу можна зробити висновок про те, що вагомим принципом організації взаємин між органами влади всередині сучасних демократичних систем влади є принцип субсидіарності, який має давні історичні корені та багатий досвід застосування в політичній практиці європейських країн. Згідно з даним принципом, на нижчому рівні влади мають зосереджуватися такі повноваження, які місцева громада здатна виконати самостійно, але – за умови відповідної матеріальної та фінансової допомоги згори. На вищій рівень передаються тільки ті функції, які громада не здатна опанувати самостійно, або вартість їх виробництва є економічно необґрунтованою. Кожна країна в кожний конкретний історичний період та з урахуванням всіх історико-культурних та національно-ментальних важелів визначає самостійно обсяг повноважень, які самоврядна громада здатна виконати власноруч та на власний розсуд.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амплеева А. А. Субсидиарность и демократия: Введение в тему / А. А. Амплеева. — М. : Мысль, 1996. — 157 с.
2. Глазунова Н. Система государственного управления / Н. Глазунова. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. — 551 с.
3. Грицяк І. А. Право та інституції Європейського Союзу : [навч. посіб.] / І. А. Грицяк. — К. : «К.І.С.», 2004. — 260 с.
4. Гьюфнер Й. Християнське суспільне вчення / Й. Гьюфнер; [пер. з нім. С. Пташник, Р. Оглашений]. — Львів: Свічадо, 2002. — 304 с.
5. Дергачев В. А. Регионоведение : учеб пособие [для студентов ВУЗов] / Дергачев В. А., Вардомский Л. Б. — М. : ЮНИТИ-Дана, 2004. — 463 с.
6. Дунаєва Л. М. Влада і самоврядування: еволюція діалогу : монографія / Лариса Миколаївна Дунаєва / Одеський нац. університет ім. І. І. Мечникова. — О. : Поліграф, 2009. — 356 с.

7. Європейська Хартія про місцеве самоврядування від 15 жовтня 1985 року: місцеве та регіональне самоврядування в Україні. — К.: Фонд сприяння становлення і розвитку місцевого самоврядування в Україні, 1994. — 34 с.
8. Линьов К. О. Принцип субсидіарності у державному управлінні [Електр. ресурс] / К. О. Линьов. — Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2005-1/txts/LINOV.htm>
9. Музиченко Г. В. Принципи та механізми здійснення влади в сучасних політичних системах / Г. В. Музиченко. — Наукові праці: Науково-методичний журнал. — Т. 110. Вип. 97. Політологія. — Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. — С. 62-66.
10. Прошко В. Принцип субсидіарності – інструмент розподілу повноважень / В. Прошко // Аспекти самоврядування. — 2000. — № 1 (6). — С. 2-7.
11. Субсидиарность и пространственное развитие: Материалы комиссии по пространственному развитию Приволжского Федерального округа [Электронный ресурс]. — Режим доступа к статье: <http://www.kprpfo.chat.ru/subs.html>.
12. Токовенко В. В. Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізація взаємодії: монографія / В. В. Токовенко. — К.: Вид-во УАДУ, 2001. — 256 с.
13. Swianiewicz P. Foundations of Fiscal Decentralization. Benchmarking Guide for Countries in Transition / P. Swianiewicz. — Budapest: LGI/OSI, 2003. — 77 p.

Осипова Светлана Анатольевна – кандидат политических наук, доцент кафедры политологии и политического управления Приднестровского государственного университета им. Т. Г. Шевченко

УДК: 316.334

ПРАВО НАРОДОВ НА САМООПРЕДЕЛЕНИЕ: ОТРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ В РЕЗОЛЮЦИЯХ ГЕНЕРАЛЬНОЙ АССАМБЛЕИ ООН (1990-ые годы)

В статье представлен анализ текстов резолюций Генеральной Ассамблеи ООН, принятых в 90-х гг. XX в. и в той или иной степени затрагивающих проблему международно-правового признания государств, что позволило проследить эволюцию попыток международного сообщества, направленных на создание механизма разрешения обозначенной проблемы на предмет выявления возможности применения исторического опыта в современных условиях.

Ключевые слова: принцип самоопределения народов, международно-правовое признание государств, институт признания

ПРАВО НАРОДІВ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ: ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ В РЕЗОЛЮЦІЯХ ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ ООН (1990-і роки)

У статті представлений аналіз текстів резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, прийнятих у 90-х рр. XX ст. Вони тією чи іншою мірою порушують проблему міжнародно-правового визнання держав, що дозволило простежити еволюцію спроб міжнародного співтовариства, спрямованих на створення механізму вирішення означеної проблеми на предмет виявлення можливості застосування історичного досвіду в сучасних умовах.

Ключові слова: принцип самовизначення народів, міжнародно-правове визнання держав, інститут визнання

RIGHT OF PEOPLE OF SELF-DETERMINATION : A REFLECTION OF PROBLEM IS IN RESOLUTIONS OF GENERAL ASSEMBLY OF UNO (1990- th)

Article presents content analysis of accepted in XX century Resolution of the General Assembly of the UN, which touches upon the problem of international state recognition. This allowed us to retrace the evolution of international community attempts of solving denoted problem. And this is important to expose of the possibility of historical experience application in modern

times.

Key words: *principle of people self-determination, international legal recognition of state; institution of state recognition*

В 1990-х годах, в условиях новых политических реалий Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций вновь обратилась к проблеме самоопределения народов и признания государств. В резолюции № 4687 «Значение всеобщего осуществления права народов на самоопределение и скорейшего предоставления независимости колониальным странам и народам для эффективной гарантии и соблюдения прав человека» от 16 декабря 1991 г., в частности, отмечалось, что ООН подтверждает неотъемлемое право палестинского народа и всех народов, находящихся под иностранной оккупацией и колониальным господством, на самоопределение, национальную независимость и территориальную целостность, национальное единство и суверенитет без вмешательства извне [4]. В резолюции № 4688 «Всеобщее осуществление права народов на самоопределение», принятой на том же заседании, содержится заявление, что ООН, приветствуя постепенное осуществление права на самоопределение народам, находящимся под колониальной, иностранной и чужеземной оккупацией, и их переход к суверенной государственности и независимости, заявляет о своей решительной оппозиции актам иностранного военного вмешательства, агрессии и оккупации, поскольку они привели к попранию права народов на самоопределение и других прав человека в некоторых частях мира [5].

Особое место в череде решений ООН занимает вопрос признания Эритреи – государства в Северо-Восточной Африке, завоевавшего в результате многолетней борьбы независимость от Эфиопии. В 1890 г. Италия объявила о создании колонии Эритрея, в которую вошли все захваченные Италией на Красном море территории. В 1941 г. Эритрею освободили от колониального господства англо-эфиопские войска, и последующие четыре года она находилась под контролем Британской военной администрации, а в 1945-1952 гг. – под опекой ООН под управлением Великобритании. В 1952 г. согласно резолюции Генеральной Ассамблеи ООН № 617 (VII) [6] Эритрея, кстати сказать, вопреки воле подавляющего большинства эритрейцев, была присоединена к Эфиопии на правах автономной области. По распоряжению монарха Эфиопии Хайле Селассие I на территории Эритреи была запрещена любая политическая деятельность и введена цензура, а в 1962 г. страна и вовсе, утратив статус автономии, была объявлена одной из эфиопских провинций. В 1958 г. под началом «Фронта освобождения Эритреи» эритрейский народ начинает вооруженную борьбу за независимость. В 1970 г. был образован «Народный фронт освобождения Эритреи» (НФОЭ) – военно-политическая организация с жесткой централизованной структурой, одним из руководителей которой был И. Афеворки – лидер современного эритрейского государства. В 1989 г. НФОЭ совместно с оппозиционным эфиопским «Народным фронтом освобождения Тигра» активизировал свои действия. К маю 1991 г. отряды НФОЭ установили контроль над всей территорией провинции. И. Афеворки возглавил Временное правительство Эритреи. 23-25 апреля 1993 г. в Эритрее состоялся национальный референдум, в ходе которого 99,8 % населения страны высказалось в пользу ее независимости, и 24 мая 1993 г. было образовано независимое государство Эритрея, а уже 28 мая этого же года Эритрея получила статус члена Организации Объединенных Наций [6]. Уникальность политической ситуации в Эритрее заключается в том, что после упразднения колониальной зависимости данное государственное образование стало частью эфиопского государства, и вектор борьбы за независимость был переориентирован с метрополии в лице Италии на власти Эфиопии. Фактически Эритрея завоевала независимость от Эфиопии – государства, частью территории которого она являлась, но этот факт нисколько не смутил членов Генеральной Ассамблеи ООН и не был увязан с принципом нерушимости границ (в данном конкретном случае – эфиопских). Думается, что в этой связи можно (и нужно) проводить параллели между признанием Эритреи и борьбой за признание постсоветских самоопределившихся государственных образований.

Таким образом, детальное исследование решений Организации Объединенных Наций подтверждает вывод о том, что признание права на самоопределение не подвергается сомнению в случае национально-освободительной борьбы зависимых народов, в этих условиях международное сообщество в лице ООН прилагает всяческие усилия для скорейшего разрешения вопросов достижения этими народами и странами независимости и суверенитета. Коренным образом ситуация меняется в случаях образования государств вследствие распада социалистических федераций и образования на их территориях новых независимых государств в ходе политических событий 1990-х годов, что сделало проблему самоопределения народов и международно-правового признания государств неоднозначной. Наибольшую остроту исследуемые нами явления приобрели на постюгославском пространстве. Особенность процессов регулирования кризисной ситуации в Югославии посредством инструментов ООН заключается в том, что с самого начала действенное участие в развитии ситуации принимал Евросоюз и его организационные структуры, с мнением которых однозначно считались участники ГА ООН при принятии решений по югославской проблеме.

В июне 1991 г. Словения первой из югославских республик провозгласила декларацию о независимости, в ответ официальный Белград начал боевые действия против «мятежников». 7 июля 1991 г. при посредничестве Европейского экономического сообщества между Словенией и Югославией был заключен мирный договор: Словения обрела независимость [1]. Вслед за Словенией внимание мирового сообщества привлекла Хорватия – вторая по величине союзная республика СФРЮ. С. Милошевич (в то время – руководитель югославского государства) делал все возможное, чтобы удержать Хорватию в составе СФРЮ, не прибегая к силе оружия. Однако, несмотря на все усилия, в сентябре 1991 г. война между Хорватией и Сербией перешла из латентной фазы в стадию открытых боевых столкновений. Начало войны в Хорватии осложнило положение в Боснии, сербское население этой республики стало добиваться создания независимого от остальной Боснии национального государства и готовилось выступить против мусульман Сараево и их номинальных союзников хорватов. Импульсом, спровоцировавшим новую войну на постюгославском пространстве, стала декларация о независимости Боснии от Югославии, принятая в Сараево в апреле 1992 г.

На начальном этапе югославского кризиса Европейский союз придерживался мнения, согласно которого конституционные вопросы должны решаться путем переговоров в рамках федеративного югославского государства, это означало, что первоначально европейское сообщество рассматривало возможность признания мятежных республик лишь при условии, что оно будет результатом соглашения всех конфликтующих сторон. Эта линия соответствовала курсу, определенному 20 июня 1991 г. министрами иностранных дел стран СБСЕ, высказавшимися за единство и территориальную целостность Югославии на основе мирного урегулирования текущего кризиса в этой стране [3]. В основу урегулирования были заложены два принципа: 1) право югославских народов самим определять свое будущее должно было осуществляться в соответствии с нормами международного права, в т. ч. с нормами, относящимися к территориальной целостности государств (по сложившейся традиции, как уже нами отмечалось, это право толковалось только в пользу народов, борющихся против колониального, расового или иностранного господства, в случае с Югославией им пользовались, исходя из новых посылок. В результате этой подмены понятий Европейский союз узаконил свое вмешательство в конфликт, который уже нельзя было рассматривать просто как внутреннее дело югославского государства); 2) никакие односторонние акции, в особенности с применением насилия, не могут быть одобрены и поддержаны (но и в этом случае общий принцип международного права также получил новое толкование: запрет на применение силы, обычно ограничивающийся межгосударственными отношениями, в Югославии был распространен на внутригосударственные).

В условиях роста угрозы европейской безопасности вследствие развертывания в Словении, затем в Хорватии и, наконец, в Боснии-Герцеговине военных действий позиция ведущих политических актёров Европы эволюционировала в направлении условного и избирательного признания независимости федеральных республик, входивших в югославское государство. Продолжающаяся эскалация конфликта на Балканах, в определении бельгийского политолога О. Пэ, заставила международное сообщество усилить осенью 1992 г. мероприятия по «менеджменту кризиса» [3] с целью ограничения масштабов военных действий.

События начала 1990-х годов в Югославии нашли отражение в резолюциях Генеральной Ассамблеи ООН. 22 мая 1992 г. в соответствии с резолюцией 46/236 [7] по рекомендации Совета Безопасности ООН Республика Словения была принята в члены Организации Объединенных Наций. На этом же заседании членами ООН стали Республика Босния и Герцеговина [8] и Республика Хорватия [9]. Причем, все три резолюции были приняты единогласно и без голосования (другими словами, факт независимости новых государств и необходимость их международно-правового признания никем не оспаривался).

27 апреля 1992 г. в Белграде была провозглашена Союзная Республика Югославия в составе Сербии и Черногории, объявившая себя правопреемницей СФРЮ. В связи с этим событием мировая общественность показала свое истинное отношение к праву народов на самоопределение и проблеме признания: СРЮ было отказано в членстве в ООН. Кроме того, 30 мая 1992 г. Совет Безопасности ООН принял решение о санкциях против Сербии и Черногории [10]. По мнению российского историка Е. Ю. Гуськовой, международные организации полагали, что введение жестких мер сможет предотвратить развитие кризиса. Они преследовали цель ослабить боевую мощь Югославии, предотвратить покупку вооружения, использование средств, расположенных в зарубежных банках. Кроме того, Запад стремился изменить политическую систему страны, отлучить от власти югославского лидера С. Милошевича, увеличив разрыв между обществом и политической властью и поддержав оппозицию [2]. Союзная Республика Югославия вступила в Организацию Объединенных Наций только в 2000 г. как новый член [11], а не правопреемник Югославии – страны-учредителя ООН.

С признанием независимости бывших участников югославской федерации Балканы не перестали быть очагом напряженности в Европе, и вопрос о политической ситуации в Югославии не раз включался в повестку дня Генеральной Ассамблеи. Так, в резолюции 46/242 Организация Объединенных Наций потребовала, чтобы все стороны в конфликте немедленно прекратили боевые действия и выработали мирное решение; чтобы те подразделения Югославской народной армии и Хорватской армии, которые находились в то время в Боснии и Герцеговине, были либо выведены, либо переданы в ведение правительства Боснии и Герцеговины, либо распущены и разоружены, а их вооружение поставлено под эффективный международный контроль [12]. Однако, несмотря на все усилия в попытках урегулировать конфликт и прекратить кровопролитие, гражданская война в Боснии и Герцеговине продолжалась до 1996 г. и унесла жизни около 200 тыс. человек, более 500 тыс. было ранено, число беженцев и перемещенных лиц превысило 3 млн. человек [13]. Непокойно было и в других регионах постюгославского пространства.

Развитие политического процесса в последнее десятилетие XX – начале XXI вв. – практическое завершение в глобальном масштабе процесса деколонизации, воссоединение Германии и распад СССР, СФРЮ и Чехословакии – привело к широкому распространению мнения о том, что внешнее самоопределение не должно увязываться только с колониальными ситуациями. Однако среди специалистов и экспертов нет единства во мнении о том, каков статус идеи самоопределения народов в современном международном политико-правовом поле. Фактически сложились три точки зрения на проблему, каждая из которых имеет в политико-правовом экспертном сообществе как своих сторонников, так и противников. Некоторые эксперты полагают, что право народов на самоопределение является высшей императивной нормой международного права. Другие считают, что право

наций на самоопределение может признаваться только при определенных условиях и в увязке с другими правовыми нормами. Распространено и мнение, что самоопределение народов является не правовым, а политическим или моральным принципом.

Исследование текстов резолюций Генеральной Ассамблеи ООН, как впрочем, и иных международных политико-правовых актов и соглашений, затрагивающих проблему международного признания государств, показывает, что право наций на самоопределение не может трактоваться как абсолютная категория. Поэтому мировому сообществу в лице лучших юристов, политологов, политиков и др. специалистов необходимо предпринимать энергичные действия по введению более конкретизированной интерпретации данной политико-правовой категории и по выработке более четких правовых рамок реализации обозначенного права в политической практике.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Васильева Н., Гаврилов В. Балканский тупик? Серия: Историческая судьба Югославии в XX веке. — М.: Издательство «Гей итэрум», 2000. — 497 с.
2. Гуськова Е. Ю. Последствия международных санкций для Югославии // Институт славяноведения Российской академии наук. Официальный сайт. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://inslav.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=190&Itemid=1 (дата обращения 18.09.2014 г.).
3. Пэ О. Процесс международного признания бывших югославских республик – опасный прецедент для многонациональных государств [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://poli.vub.ac.be/publi/etni-3/olivierpaye.htm#3> (дата обращения 18.09.2014 г.).
4. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 4687 «Значение всеобщего осуществления права народов на самоопределение и скорейшего предоставления независимости колониальным странам и народам для эффективной гарантии и соблюдения прав человека» от 16 декабря 1991 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/586/19/IMG/NR058619.pdf?OpenElement> (дата обращения 17.09.2014 г.).
5. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 4688 «Всеобщее осуществление права народов на самоопределение» от 16 декабря 1991 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/586/19/IMG/NR058619.pdf?OpenElement> (дата обращения 17.09.2014 г.).
6. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 617 (VII) «Эритрея: Доклад комиссара организации Объединенных Наций в Эритрее» от 17 декабря 1952 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/081/42/IMG/NR008142.pdf?OpenElement> (дата обращения 18.09.2014 г.).
7. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 46/236 «Прием Республики Словении в члены Организации Объединенных Наций» от 22 мая 1992 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/353/01/IMG/N9235301.pdf?OpenElement> (дата обращения 18.09.2014 г.).
8. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 46/237 «Прием Республики Боснии и Герцеговины в члены Организации Объединенных Наций» от 22 мая 1992 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/353/07/IMG/N9235307.pdf?OpenElement> (дата обращения 18.09.2014 г.).
9. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 46/238 «Прием Республики Хорватии в члены Организации Объединенных Наций» от 22 мая 1992 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/353/13/IMG/N9235313.pdf?OpenElement> (дата обращения 18.09.2014 г.).
10. Резолюция Совета Безопасности ООН № 757 «Положение в бывшей Югославии» от 30 мая 1992 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.un.org/russian/document/scresol/res1992/res757.htm> (дата обращения 18.09.2014 г.).

© Семченко Ольга Ростиславовна

11. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 55/12 «прием Союзной Республики Югославии в члены Организации Объединенных Наций» от 1 ноября 2000 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/560/13/PDF/N0056013.pdf?OpenElement> (дата обращения 18.09.2014 г.).

12. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 46/242 «Ситуация в Боснии и Герцеговине» от 25 августа 1992 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/599/11/IMG/NR059911.pdf?OpenElement> (дата обращения 18.09.2014 г.).

13. Чуксин Н. Я. Детали распада: Босния и Герцеговина [Электронный ресурс] // Сайт «ARMY.LV». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://army.lv/ru/-Detali-raspada-Bosniya-i-Gertsegovina/1199/2628> (дата обращения 17.09.2014 г.).

Семченко Ольга Ростиславовна — кандидат политических наук, докторант кафедры философии, социологии и права Одесской национальной академии связи им. О. С. Попова.

УДК : 323.39: 316.652.2

ПОЛИТИЧЕСКОЕ ОНЛАЙН-УЧАСТИЕ КАК МЕХАНИЗМ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ

В статье осуществлена попытка определения эффективности политического онлайн-участия как механизма информационного обеспечения политической стабильности. Исследуется разумность масштабов политического участия в демократическом обществе, анализируются слабые и сильные стороны электронного голосования, рассматривается зарубежный опыт его внедрения. Сделан вывод о том, что украинская избирательная система остро нуждается в переменах, которые будут способствовать росту доверия избирателей к процедуре избрания, и к власти в целом. Вопрос о том, поможет ли в этом электронное голосование, остается открытым.

Ключевые слова: политическая стабильность, политическое участие, электронное голосование, демократическое общество.

ПОЛІТИЧНА ОНЛАЙН-УЧАСТЬ ЯК МЕХАНІЗМ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

У статті здійснена спроба визначення ефективності політичної онлайн-участі як механізму інформаційного забезпечення політичної стабільності. Досліджується розумність масштабів політичної участі в демократичному суспільстві, аналізуються слабкі й сильні сторони електронного голосування, розглядається закордонний досвід його впровадження. Зроблено висновки про те, що українська виборча система гостро має потребу в змінах, які будуть сприяти росту довіри виборців до процедури обрання, і до влади в цілому. Питання про те, чи допоможе в цьому електронне голосування, залишається відкритим.

Ключові слова: політична стабільність, політична участь, електронне голосування, демократичне суспільство.

POLITICAL PARTICIPATION ONLINE AS A MECHANISM OF INFORMATION POLITICAL STABILITY

The article made an attempt to determine the effectiveness of the political participation of online information as a mechanism to ensure political stability. We investigate the reasonableness of political participation in a democratic society, analyzed the strengths and weaknesses of e-voting is considered the international experience of its implementation. It is concluded that the Ukrainian electoral system is in dire need of changes that will boost voter confidence in the election process, and power in general. The question as to whether this will help to electronic voting is still open.

Key words: political stability, political participation, electronic voting, democratic society.

Статья посвящена анализу такого механизма информационного обеспечения политической стабильности, как политическое онлайн-участие, благодаря которому сторонники демократии хотели бы добиться повышения участия в выборах. Его появление связано со снижением электоральной активности в демократических странах, наблюдающимся с 1980-х годов. Низкий уровень электоральной активности становится обычным делом для все большего числа стран, особенно это касается местных выборов. Все это побуждает органы власти к поиску новых, более эффективных форм голосования.

Цель статьи: определить эффективность политического онлайн-участия как механизма информационного обеспечения политической стабильности. Задачи статьи: исследовать разумность масштабов политического участия в демократическом обществе; проанализировать слабые и сильные стороны электронного голосования, рассмотреть зарубежный опыт его внедрения.

В первую очередь нам следует понять, каковыми должны быть масштабы политического участия, чтобы, наоборот, не навредить состоянию политической стабильности? Некоторые западные ученые даже высказываются в том смысле, что фактором политической стабильности может выступать и ограниченное участие или неучастие граждан в политической жизни общества. И действительно, представим себе ситуацию, при которой массы аполитичных граждан включатся в политические процессы. От такой угрожающей ситуации можно ожидать только обратного эффекта – политической дестабилизации. Таким образом, правомерным представляется мнение о том, что не следует раздвигать рамки политического участия за счет новых форм демократической активности граждан. Популярному слогану «больше участия в интересах демократического развития» противостоит другой, получивший в последнее время не меньшую популярность, слоган «не будите спящую собаку» [1, с.23]. Так, например, уместно напомнить о точке зрения С. Хантингтона, согласно которой стабильность модернизирующейся авторитарной политической системы возможна при условии ограничения политического участия масс. Только в этом случае можно сохранить надежность политических институтов. Однако, известно, что массовое политическое участие является следствием неудовлетворенности социальных групп своим положением, невозможностью участия в политической жизни государства. «Взятые в целом, урбанизация, растущая грамотность, образование и влияние СМИ, являющиеся детерминантами социальной мобилизации, дают толчок росту стремлений и массовых ожиданий, которые, не будучи своевременно удовлетворенными, оформляют индивидуальные и групповые претензии политически. В отсутствии сильных и достаточно адаптивных политических институтов такой взлет участия означает нестабильность и насилие» [2].

Актуальность статьи заключается в том, что вопрос о достижении политической стабильности в последнее время стал одним из ключевых для развития Украины. Этому способствовал целый ряд событий, связанных с Евромайданом и Российской агрессией. Одной из причин революционного развития событий стало отсутствие связи между украинской властью и обществом.

В научной литературе бытует стереотип, что данное обстоятельство характерно только для недемократических государств, в которых общество не имеет возможности участвовать в политической жизни. С одной стороны, такое утверждение верно, но, как показывает практика, даже в демократических обществах, граждане которых имеют высокий социально-политический статус, проблема вовлечения граждан в социально-политические процессы сегодня также является актуальной. Хотя справедливости ради необходимо заметить, что сравнительные международные исследования указывают на то, что развитые демократические общества имеют более высокий уровень участия разных типов, чем страны менее консолидированной демократии, в том числе Украина [3, с.57]. Данная проблема имеет различные аспекты, а именно, политический, социальный, культурный, психологический. Мы же остановимся на технологическом аспекте. Иными словами, каким образом

информационные технологии могут способствовать политическому участию граждан?

Ю. Савельев выделяет три группы факторов, от которых зависит участие тех или иных групп общества :

- 1) культурные особенности поведения, когнитивные структуры и ценностные ориентации;
- 2) наличие ресурсов и возможности увеличения доступа к ним для социальных акторов;
- 3) институциональные условия, в том числе структура политических возможностей и состояние гражданского общества [3, с.62].

Учитывая цели нашего исследования, нас интересует вторая группа факторов, к которым относятся информационные механизмы вовлеченности граждан в принятие общественно важных политических решений. Так, например, Интернет расширяет возможности человека по реализации его активности и инициативы. Теперь он может получать информацию, анализировать ее, делать выводы, а значит, быть более компетентным и информированным в конкретных областях знаний, чем многие представители государственных органов власти, политических партий и др.

Тот факт, что ресурсы являются важным фактором политического участия свидетельствуют результаты новейших исследований Р. Далтона, А. ванн Сикла и С. Велдона, согласно которым главной причиной современной протестной активности является не неудовлетворенность деятельностью правительства, а увеличение ресурсов, облегчающих участие вследствие экономического и политического развития [3, с.62].

Важным информационным механизмом политического участия, а значит, политической стабильности, является электронное или он-лайн голосование. Понятие «электронное голосование» появилось еще в 1960-х годов. В мире электронное голосование применяется уже довольно давно и широко. Достоинством данной системы является минимизация участия посредников при подсчете голосов избирателей.

Интересные исторические факты внедрения электронного голосования приводит украинский исследователь электронного правительства Е. Емельяненко. Бельгия применяет электронное голосование с 1991 года, Бразилия – с 2000 г., Канада, Австралия – с 1990 г., Эстония – с 2001 г., Индия – с 1990 г., Швейцария – с 2000 г., Ирландия – с 2004 г. Примерно в эти же периоды опыт электронного голосования был приобретен в Испании и Аргентине. Средства электронного голосования использовались в ходе проведенных референдумов и выборов в Бельгии, Нидерландах, США, России, Азербайджане, Парагвае, Германии, Португалии, Дании, Финляндии, Мексике, Венесуэле, Перу, Колумбии, Франции, Италии, Дании, Португалии, Австрии, Великобритании, Японии [4, с.89]. Хорошим примером внедрения электронного голосования считается Эстония. Маленькой стране с небольшими ресурсами удалось достичь больших успехов в этом деле.

В 2000 г. после выборов Президента США научно-исследовательский институт технологий (Georgia Tech Research Institute – GTRI) (штат Джорджия) приступил к исследованию проблем, возникающих с введением онлайн-голосования. Высказывались гипотезы относительно того, что Интернет-технологии положительно повлияют на развитие самого Интернета в связи с тем, что кандидаты на выборные должности должны быть заинтересованы в том, чтобы как можно большее количество людей смогли участвовать в онлайн-голосовании. В этом же году в штате Орегон провели эксперимент, в ходе которого для голосования использовалась электронная почта. По итогам эксперимента количество участвующих в голосовании превысило 80%. И здесь опять возникает вопрос, хорошо ли это или плохо, такое резкое увеличение желающих голосовать, или, например, подавать электронные петиции? По мнению американского ученого Р. Лайтена, возможность быстрой и легкой подачи петиций может стать соблазном даже для тех людей, которые ранее были далеки от участия в таких мероприятиях: «кибердемократия в сочетании с упрощенной системой электронного голосования может вернуть нас в далекое прошлое – к прямой демократии древних Афин, выродившейся во власть толпы» [5, с.138].

В результате органы государственной власти могут оказаться заваленными политическими инициативами населения [5, с.138]. Есть мнения и о том, что «электронное городское собрание» – это атрибут демократии высшей степени развития. Однако, как это будет коррелировать с представительской демократией, при которой за принятие решение отвечают избранные народом?

Важное значение для нашей работы имеют результаты исследования, проведенного профессором Р. Гибсон (Университет Лейсистер), доктором С. Уордом (Оксфорд интернет-институт), доктором У. Лузоли (Университет Честер, Великобритания), применения новых Интернет-технологий политическими организациями Великобритании для активизации участия в политической жизни, как своих членов, так и более широкой общественности.

Данное исследование ограничено анализом Великобритании, однако изучаемые в нем проблемы затрагивают целый ряд демократических стран. Если ранее фиксировалось, что от участия в выборах в основном отказываются граждане, которых можно причислить к маргинальным группам, то сегодня большая часть тех, кто не принимает участие в выборах, это представители среднего класса, с хорошим уровнем образования. Таким образом, отличия между группами голосующих и не голосующих постепенно исчезают. Исследуя данную проблему, ученые одной из ее причин называют высокий уровень индивидуализма и независимости граждан.

Что касается Великобритании, то активность этой страны по модернизации системы управления самого высокого уровня, в отличие от многих других стран, налицо. Здесь, с целью внедрения новейших информационно-коммуникационных технологий в систему правительства учреждаются различные агентства, например, офис «электронного уполномоченного». Показательно также то, что за внедрение системы электронного правительства отвечает старший член Кабинета. Таким образом, британское правительство остро реагирует на ситуацию с резким падением явки избирателей на выборах.

Принятый в начале 2000-х гг. Закон «Политические партии, выборы и референдумы» (Political Parties, Elections and Referendums Act 2000 PRERA) предусмотрел учреждение Избирательной комиссии, основной задачей которой стало поощрение граждан к участию в политической жизни страны. Местные власти получили возможность под наблюдением этой комиссии внедрять новые методы голосования, в частности электронное голосование, которое, как оказалось, предпочло большое количество местных предпринимателей. Такие эксперименты позволили местным властям прорекламировать свою деятельность как инновационную и эффективную.

Однако, несмотря, буквально, на титанические усилия по внедрению новых электоральных инструментов со стороны британских властей, высокого результата по увеличению участия избирателей достичь не удалось. Неприятным моментом стали зафиксированные манипуляции с голосованием по почте.

Возвращаясь к исследованию активизации участия в Великобритании, следует отметить, что оно осуществлялось через два измерения: экстенсивное, т.е. через простое увеличение количества людей, участвующих в политической жизни; и интенсивное, т.е. через обогащение самого опыта участия – усиление чувства сопричастности участников, а также значимости, результативности и эффективности их деятельности [6, с.166-167]. Результаты исследования оказались неутешительными для приверженцев электронной демократии. Как оказалось, онлайн-голосование привлекает не так уж много людей. Из тех респондентов, которые имеют доступ к сети, принимали участие в каких-либо из 16 форм сетевого политического участия только 17 %. Не удивил тот факт, что среди тех, кто принимал онлайн-участие, в основном представители верхнего слоя среднего класса. Исследование позволило сделать вывод, что между уровнем образования и уровнем онлайн-участия имеется прямая зависимость: чем выше уровень образования, тем выше уровень онлайн-участия. Еще один интересный, но не удивительный результат – к онлайн-участию, по сравнению с традиционным участием в политике, в большей мере склонны молодые люди. Так, 30 % респондентов самой молодой возрастной группы ответили, что участвовали в разных формах

политической активности, по сравнению с 11 % тех, кому от 45 до 54 лет. Таким образом, возможности онлайн участия в политике стали мотивирующим фактором до молодежи, которая ранее своего интереса к участию в политической жизни не проявляла, была электорально апатичной.

Исследователи пришли к выводу о том, что учитывая неравенство в доступе к технологиям вместе с изначальным интересом к политике, то онлайн участие зависит как от знакомства с Интернетом, так и от получения электронных стимулов и возраста. В соответствии с такими результатами напрашивается вывод о том, что Интернет дает шанс увеличить количество участников в политической жизни и вовлечь в нее тех, кто раньше был не представлен и не услышан [6, с.178-179]. Таким образом, результаты исследования дали сторонникам электронной демократии надежду на то, что Интернет-пространство обладает потенциалом привлечения новых людей для участия в политической жизни тех, кто ранее для себя такой возможности не рассматривал.

Следует отметить, что внедрение электронного голосования не означает, что данная система безупречна в смысле надежности и противодействия фальсификациям. Некоторые даже полагают, что она более уязвима, чем система традиционная. Более того, к системе электронного голосования возникли вопросы.

Интересны результаты исследования Дана Зиммермана и Джо Кинири, которые просчитали риски, возникающие при использовании электронной почты в процессе голосования. Следует отметить, что голосование по электронной почте весьма популярно в ряде стран мира. Так, по мнению ученых, данный способ голосования несовершенен настолько, что заслуживает отказа от него [7].

В некоторых европейских странах, в частности в Нидерландах, Германии, Великобритании, Финляндии, Ирландии, Испании, такое решение приняли относительно онлайн-голосования.

Символичен отказ Нидерландов, потому, что именно эта страна является первопроходцем по использованию электронного голосования. В 2008 г. Нидерланды вернули традиционную систему голосования. Такое решение было принято по результатам исследования, которые вскрыли серьезные риски для безопасности в системе электронного голосования.

Правовая база для такого голосования в Нидерландах действует еще с 1965 г. Кроме того, именно в Нидерландах стали производиться электронные аппараты для голосования, которые, например, в Германии стали причиной отказа от онлайн-голосования.

Так, в 2009 г. Конституционный суд Германии признал электронное голосование не отвечающим принципам честных и открытых выборов. Суд признал, что использование на всеобщих выборах в 2005 году электронных машин для голосования, произведенных в Нидерландах, нарушило немецкое избирательное законодательство. Отмечается, что эти аппараты не позволили гарантировать контроль за голосованием.

Использование голландских электронных аппаратов для голосования вызывало нарекания некоторых избирателей. В частности, они были недовольны тем, что после нажатия на кнопку нельзя было увидеть, за кого «ушел» голос. Отмечалось также, что такое голосование легко подвергается подтасовкам. Однако, в то же время сообщалось, что это решение суда не означает полный запрет на электронное голосование, а лишь касается современного поколения таких машин [8].

Вслед за Германией от электронного голосования отказалась Ирландия. Финляндия была вынуждена отказаться от электронного голосования в 2010 г., неудовлетворившись его процедурой во время первого пилотного голосования в 2008 г. Отказалась и Великобритания, которая упорно проводила пилотные голосования целых 6 лет с 2002 до 2007 гг., однако все они не давали государству гарантий о надежности их результатов. В результате в 2008 г. процесс внедрения онлайн-голосования был приостановлен [7].

Претензии к системе электронного голосования возникли и в США. Главными проблемами там считают невозможность проверки своего выбора и безопасность, так как

возникает вопрос, связанный с сертификацией процесса электронного голосования. Ссылаясь на коммерческую тайну, производители техники держат в секрете ее внутреннее устройство. А президентские выборы, в которых принимали участие Дж. Буш и А. Гор, вызвали подозрения, что система электронного голосования небезупречна в подсчете голосов [9].

Примечательно, что даже сам изобретатель онлайн-голосования Эдуардо Роблес считает, что традиционная и электронная системы голосования мало отличаются, особенно в смысле безопасности. «Можно потерять бюллетени? Конечно, но это очень сложно, потому что они находятся под охраной. Можно подделать урны для голосования? Да» [7].

Рассматривая принципы внедрения и функционирования системы электронного голосования, конечно же, мы имеем ввиду ее применимость в украинском избирательном процессе. Насколько украинское общество и власть готовы к электронному голосованию? Пока этот вопрос остается риторическим. Ясно одно, что украинская избирательная система остро нуждается в переменах, которые будут способствовать росту доверия избирателей к процедуре избрания и к власти в целом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Гончаров Д. В. Введение в политическую науку / Д. В. Гончаров, И. Б. Гоптарева. — М.: Юристъ, 1996. — 232 с.
2. Huntington S.P. Political Order in Changing Societies. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://projects.iq.harvard.edu/files/gov2126/files/huntington_political_order_changing_soc.pdf
3. Савельев Ю. Б. Участь як прояв соціального включення в процесі модернізації: Україна в європейському контексті (1999-2000 роки) / Ю. Б. Савельев // Український соціум. — 2013. — № 2. — С. 77-98.
4. Емельяненко Е. М. Электронное правительство: инновационные подходы к политике и управлению в информационном обществе : дис... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 – политические институты и процессы / Е. М. Емельяненко. — Одесса, 2008. — 194 с.
5. Лайтен Р. Право и политика в век Интернета / Р. Лайтен // Политическая наука. — 2002. — № 1. — С.137-144.
6. Участие, политические организации и влияние Интернета. Отчет об исследовании / Электронное государство и демократия XXI века // Политическая наука. — 2007. — № 4. — С. 166-182.
7. Электронное голосование не может быть безопасным на 100% (как и традиционное голосование) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.viruslab.ru/blogs/la_piazza/323/
8. Германия отказалась от электронного голосования на выборах [Электронное голосование]. — Режим доступа: enta.ru/news/2009/03/04/traditional/
9. Виктор Мусияка: Кому и зачем внедрять электронное голосование? [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.3republic.org.ua/ru/ideas/11613>

Шабанов Михаил Александрович – кандидат политических наук, старший преподаватель кафедры политологии, Институт социальных наук, Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

УДК 321.7:323.2“20”

ПОЛИТИКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ КРИЗИСА СОВРЕМЕННОЙ ДЕМОКРАТИИ

Данная статья посвящена проблематике формирования особенного пространства развития демократического политического процесса. Политико-антропологические основания кризисности современного демократического процесса выражаются в искажении принципов политического действия-взаимодействия, нарушении имманентных демократическому развитию принципов и закономерностей, монополизации власти, патримониальном способе социально-политической интеграции, дестабилизации политических отношений, сознательном отказе от прогрессивных инноваций. Феномен насилия в политической системе воспринимается как неотъемлемая составляющая развития демократических тенденций. Кризис внедрения демократических инноваций носит латентные, а тем самым, более разрушительные характеристики для общества в целом.

Ключевые слова: демократический процесс, политическое развитие, антропологический фактор, политическая коррупция, кризис, гражданское общество.

ПОЛІТИКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИЗИ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Дана стаття присвячена проблематиці формування особливого простору розвитку демократичного політичного процесу. Політико-антропологічні засади кризовості сучасного демократичного процесу виражаються у викривленні принципів політичної дії-взаємодії, порушенні іманентних демократичному розвитку принципів та закономірностей, монополізації влади, патримоніальному способі соціально-політичної інтеграції, дестабілізації політичних відносин, відмові від прогресивних інновацій. Феномен насилля у політичній системі сприймається як невід'ємна складова розвитку демократичних тенденцій. Криза впровадження демократичних інновацій носить латентні, а тому більш руйнівні характеристики для суспільства в цілому.

Ключові слова: демократичний процес, політичний розвиток, антропологічний чинник, політична корупція, криза, громадянське суспільство.

POLITICAL AND ANTHROPOLOGICAL FOUNDATION OF THE CRISIS OF MODERN DEMOCRACY

The article is deals with problems of formation of the special area of development of a democratic political process. Political and anthropological foundation of the crisis of the modern democratic process are expressed in the distortion of the principles of political action, interaction, violation of the immanent democratic development of the principles and laws, the monopolization of power, the patrimonial method of socio-political integration, the destabilization of the political relations, the conscious refusal of progressive innovations. The phenomenon of violence in the political system is perceived as an integral component of the development of democratic tendencies. The crisis in the implementation of democratic innovation is a latent, and thus, more destructive characteristics of the whole of society.

Key words: democratic process, political development, anthropological factor, political corruption, crisis, civil society.

Актуальность научной публикации определена особенностями развития демократического политического процесса в реалиях современной политической системы и общества. Кризисные явления во внедрении демократических новшеств имеют различную почву, в том числе основанную и на теневых, латентных, архаичных аспектах. Кризис при внедрении демократических новшеств часто следствие революционных процессов.

География распространения демократии предельно обширна. Сам феномен демократии неоднозначен в своих проявлениях. «Западный» либеральный образец демократии предельно растиражирован и имеет под собой значительную многовековую почву и специфическую платформу античного наследия.

Особый интерес для политического исследователя представляет постсоветское пространство, прежде всего, всей многогранностью проявлений политического взаимодействия и прямой демократии, персонализацией политической и государственной власти на различных уровнях, синтезом традиционных и инновационных элементов и т. д. Специфическое измерение развития политических процессов продуцирует определенную систему властного взаимодействия, определенный политический (государственный) режим, а также плоскость для конституирования квазидемократической системы социально-политических и социально-экономических взаимосвязей. Научный анализ усложнен множеством резких несоответствий: положений конституций и реальных политических режимов, формального истеблишмента и реальной теневой элиты, символических и мифологических несоответствий и откровенных казусов внедрения.

Объектом исследования является современный демократический процесс.

Предметом являются политико-антропологические основания кризисности современного демократического процесса.

Цель исследования – парадигмальное переосмысление роли кризисности и ее политико-антропологических оснований в развитии современного демократического процесса.

Демократия является одной из базовых форм политической самоорганизации общества. Как явление многогранное демократия представлена первоочередно в двух основных исходных измерениях – политико-культурном и политико-процессуальном. Политико-культурное измерение является первичным, поскольку охватывает комплекс потестарных символов, первоочередных ценностных установок, обширный спектр мифологем и идеологем и т. д. Данное измерение укоренено в менталитете конкретного племени, этноса, народа, нации. Политико-процессуальное измерение представляет собой поэтапную реализацию политических решений. Интенсивное и плотное взаимодействие различных интересов и ценностей стимулирует данное измерение.

Так, Л. А. Нудненко отмечает, что «демократия как политический процесс представляет совокупность определенных институтов, процедур и принципов управления, обеспечивающих функционирование всей системы в соответствии с принципами народовластия. Демократия как политическая ценность, политическое мировоззрение не может быть реализована вне правового государства, без четко разработанных правовых норм, регулирующих отношения собственности, производства и распределения, взаимоотношения индивидов между собой и государством» [9, с.12]. Ю. А. Красин в статье «Государство и общество: сдвиги во властном поле» отмечает тенденции к возрождению явления прямой демократии в своеобразной ситуации публичной рефлексии [4]. Необходимо четко представлять условия потенциальной «публичной рефлексии» и ее ориентацию на революционный либо инерционный тип социально-политического развития общества.

Первостепенным вопросом является вопрос качества политической власти, а так же ее высших носителей. По мнению немецкого исследователя Н. Галины: «С одной стороны, политическая власть в восточноевропейских и центрально-азиатских государствах постсоветского пространства организована по принципу таких формальных основ, как президентская система, а с другой стороны – она отличается индивидуальными методами реализации власти и конкретными стратегиями. Что касается формальных основ политической власти, в Восточной Европе и Центральной Азии – представления о том, что страной должен править «сильный» президент, сформировались в процессе становления президентской системы после распада СССР в 1991 году» [12, с.247]. Кроме того, «после распада СССР в государствах постсоветского пространства президентскую систему ориентировали, как правило, на личность руководителя» [12, с.248]. В работе

«Персоналистский режим в России. Опыт институционального анализа» М. Краснов подчеркивает, что полное отсутствие зависимости реальной политики от результатов парламентских выборов, отсутствие сакральной легитимности у лидера страны, сосредоточение политической власти в руках института-личности, дискредитация демократических институтов, разложение институтов государственного принуждения, «подковерная» конкуренция кланов, во-многом, является характерной чертой персоналистских тенденций на данном уровне властной вертикали и полномочий. Деятельность института-личности находит опору в бюрократии, которая сосредоточена на удалении с политического или экономического поля нежелательных и «несанкционированных» фигур [5]. Кроме негативных особенностей, персоналистский режим и соответствующие тенденции способствуют пролонгированию экономической стабильности на определенный срок. Власть «вождя» действует при слабо выраженном формальном ограничении. Безусловно, удачным примером служит фигура действующего Президента Беларуси. Политическая система практически полностью находится в зависимости от личности А. Г. Лукашенко, ориентируясь на созданную им вертикаль политической интеракции (а так же предельную концентрацию всех трех ветвей власти в руках президента).

Изначальная «личностная» ориентация носила ярко выраженный искаженный характер. Она закладывала, на наш взгляд, особый ракурс восприятия, направленный на умозрительное упрощение института президентства как такового, а в дальнейшем – формирование автономных клиентарно-патронажных сетей во властной вертикали. Фигура президента тем самым приобрела характеристики неустойчивости, зависимости с одной стороны, от прямого одобрения масс на уровне иррациональных «личностных качеств» и наличия харизмы как таковой, с другой - от рациональных по своей природе теневых факторов влияния. Центры патронажно-клиентарных сетей играют роль центров фактического контроля над политической ситуацией. Исходя из этого роль народных масс заранее скоординирована в направлении необходимого политического выбора. Такие специфические конструктивные образования выступают буфером между условно независимыми государством и гражданским обществом. Они априори выгодны государству вследствие экономии сил по организации необходимого социально-политического взаимодействия, исходной стабильности, «условно» выгодны гражданскому обществу по причине отсутствия внешних проявлений насилия и отсутствия образцов прямой конфронтации под непрямым контролем теневых центров власти, координации и социально-политического, экономического арбитража. В результате проявляется патрон-клиентный либо патримониальный способ социально-политической интеграции. Тандем влиятельного «патрона» и его фактического «клиента» часто в лице действующего политика (бюрократа) является специфической особенностью политического взаимодействия на постсоветском пространстве. Характер такой интеракции исключает потребность во внедрении демократических принципов в действующий алгоритм. Как закономерный результат, формируется целая система своеобразных властных «вертикалей» в пределах государства и гражданского общества. Преимущественно они закрыты для «инородных» элементов, которые есть следствие именно демократических изменений.

Исследование демократических изменений в современных условиях усложнено влиянием исключительно инвариантных составляющих в процессуальной плоскости. Относительность сугубо демократических проявлений объясняется их инертностью в априори инородной среде, отсутствием необходимых связующих звеньев в предложенных «реальных» социальных условиях. Такая тенденция объясняется закрытым характером современных властных слоев, превращенных в элитарные клубы, а так же необходимостью предотвращать упадок существующих социальных и политических институтов для поддержания плоскости стабильного «доминирования» политических акторов. То есть любые революционные переходы к демократическим принципам не оправданы ресурсными сверх затратами и возможным выходом из состояния баланса политической системы.

Длительное реформирование существующих политических институтов так же не приносит необходимого результата, поскольку происходит имманентное деформирование первоначальных целей и способов их достижения. Возникает вопрос об адекватности применяемых политическими субъектами методов реформирования, их гипотетически возможной замене на более революционные.

Политико-антропологические основания кризисности современного демократического процесса выражаются, прежде всего, в искажении принципов политического действия-взаимодействия, нарушении имманентных демократическому развитию принципов и закономерностей. Все это способствует развитию теневых процессов вне контроля государства, а так же вне институтов гражданского общества. Кроме того, подобное положение априори искажает цели демократических преобразований, снижает политическую активность граждан, продуцирует разбалансированность в политических отношениях. Традиционалистские и религиозные вызовы, которые испытывает на себе многогранный и многоаспектный по сути демократический процесс, обеспечивают стабильность положения реальной властной элиты даже в условиях перманентного социально-экономического и политического кризиса в обществе. Тем более, что сама его «перманентность» часто продуцируется с целью дестабилизации существующих политических взаимосвязей, реализации экономического интереса. Объективная необходимость в представительстве интересов населения, создании разветвленной властной вертикали продуцирует девиации в деятельности бюрократического аппарата, а также институтов гражданского общества [3]. Представительская форма демократии направлена на воспроизведение всего спектра негативных проявлений антропологического фактора во влиянии на развитие политических процессов.

С другой стороны, феномен прямой демократии наиболее полно демонстрирует продуктивную реализацию так называемого антропологического фактора (архаизации демократического процесса). Цивилизационно и исторически он характеризовал уникальный путь политогенеза. Следует отметить, что частный отказ от прямой демократии в современных условиях приводит к пролонгированию тенденций открытого наступления на права рядового гражданина и избирателя вне корпоративных и кланово-олигархических группировок. Последние обладают исключительным правом доступа к рычагам управления бюрократическим аппаратом, а значит существенно компенсируют любые ресурсные затраты, свободно их восполняют, приобретая приоритет в принятии даже наиболее дискуссионных политических решений. Государство практически не создает необходимого поля для реализации сугубо гражданской активности [1]. Любое проявление гражданской инициативы граничит в таких условиях с нарушением общепринятых для постсоветского политического пространства норм поведения. Существование широких возможностей для реализации собственных избирательных прав остается только частью формальной плоскости развития современного политического процесса. В целом же принцип делегирования функций принятия государственных решений так называемым элитарным слоям общества, обладающим мощным экономическим потенциалом, а значит – широкими политическими возможностями прямого и опосредованного влияния, уменьшает гипотетическую возможность улучшения существующего соотношения по линии «действующая власть – политическая оппозиция». Е. В. Лисеенко в частности отмечает, что в условиях отсутствия легитимности политических институтов в массовом сознании населения власть вынуждена обращаться к давно известным технологиям обеспечения самолегитимации. Их использование ограничено в демократических обществах, однако распространено в автократических и транзитных обществах. Разновидностями таких технологий являются, во-первых, технология, основанная на «демонстрации преданности» (например, «преданность реформам», независимости, революции, политической стабильности); во-вторых, технология культивирования отсутствия альтернативы, своеобразного политического варианта «другого не дано»; в-третьих, технология легитимации политики власти деятелями науки и искусств, публичными интеллектуалами. Но ценность самолегитимности политических институтов

власти находится не в доминанте, а на периферии институциональных изменений [7]. Е. В. Реутов в статье «Трансформация легитимационных практик региональной власти в условиях экономического кризиса» в частности отмечает: «Реализация патерналистской модели управления, базирующаяся на персональном и инструментальном основаниях легитимации, поддерживается наличием высоких ожиданий от власти, неизбежных в условиях высокого удельного веса экономически несостоятельного населения, людей с низкими доходами. Соответственно, базовой предпосылкой легитимации в данных условиях является способность власти формулировать и реализовывать программы и проекты по обеспечению социоэкономических и иных ожиданий населения. Причем сохранение значительной дистанции, отчуждения между властью и сообществом способствует закреплению в региональном сообществе пассивных моделей адаптации, при которых вся полнота ответственности за ситуацию, за уровень жизни населения возлагается гражданами исключительно на власть. Однако на дескриптивном, а не нормативном уровне россияне демонстрируют крайне низкий уровень надежды на помощь и поддержку государства. Таким образом, в социальных практиках и установках россиян достаточно устойчивые патерналистские ожидания, свойственные, прежде всего, представителям старших поколений, сочетаются с тенденцией к дальнейшей автономизации, от государства. Однако данная тенденция развивается не в сторону развития гражданского общества, а, скорее, в укрепление микросоциальных сетей, опоры, прежде всего, на родственников и друзей» [13, с.81]. Условная демократия микросоциальных сетей нивелирует все чужеродные принципы и установки до «безопасного» уровня самовыживания и воспроизведения. Исчезает грань различия между формальными и неформальными взаимодействиями, возникают адекватные среде синтетические управленческие структуры.

Демократическое противостояние в границах свободной конкуренции переходит в многоаспектное противоборство по линии «свой – чужой», обладающее качеством сбалансированности потестарного либо традиционного сообщества, не выходящее за пределы нормы социально-политических взаимоотношений между субъектами при условии относительно стабильной социальной структуры общества, с максимально ограниченными возможностями для вертикальной социальной мобильности, а также перечнем реально действующих социальных лифтов. Столкновение по данной линии фактически носит одновременно и дестабилизирующий и организующий характер в зависимости от действия целого ряда факторов. В частности оно упрощает формирование властных структур, разработку политических программ, подбор кадров и т. д. Важно подчеркнуть, что насилие как первичный признак развития демократических тенденций в политической системе в данном русле воспринимается как неотъемлемая составляющая. В частности это касается различного рода столкновений во время митингов между враждующими политическими партиями и организациями, властью и оппозиционными силами, которые объективно представляют всего лишь вершину глубинного конфликтного противостояния «в тени». Насилие чаще используется в качестве своеобразного «отвлекающего маневра», реже, в качестве пути кратковременного разрешения внутренних социально-политических противоречий.

Эскалации напряжения в обществе способствует излишнее акцентирование внимания избирателя на недостатках самой системы избрания властной элиты, в то же самое время вне контекста для рассмотрения остаются отдельные технологические моменты влияния на политический выбор граждан, который является результатом длительного процесса манипулятивного воздействия. В статье «Политическое влияние информационного общества» А. А. Силенко подчеркивает исключительную роль технологий манипулирования сознанием граждан в современном демократическом обществе. Фактически речь идет о внедрении заранее сконструированных «образов» в сознание индивидов, которые беззащитны перед данным процессом [14]. Именно данные технологии манипулирования способствуют созданию двойных стандартов во внедрении демократических новшеств на уровне их непосредственного восприятия гражданами. Искусственные образцы

автоматически «накладываются» на реальные, существенно внешне корректируя их внутреннюю архаическую сущность [9].

Для планомерного влияния антропологического фактора на искажение демократических принципов необходимо определенное пространство. Пространство в подобных условиях исполняет роль функционального придатка и источника получения различных ресурсов. Получение ресурсов – главная цель действующих политических субъектов. Пространство имеет условный характер, синтезируя в себе территорию, среду и совокупность устойчивых социально-политических взаимосвязей. Правильно выбранное пространство политической интеракции выстраивает вектор развития демократического процесса. Конкретными и определенными являются ресурсы, получаемые от владения синтетическим и «условным» пространством. Ряд характерных его черт инвариантны и статичны в собственном существовании. Однако динамическая составляющая максимально проявляется именно в подобном контексте. Соотношение реального социального (политического) статуса и пространства обеспечивает максимальную реализацию так называемого иерархического инстинкта, то есть включаются абсолютно биологические механизмы политического действия – взаимодействия. Их глубинный характер не дает возможности скорректировать действия по своевременному преодолению потенциально губительных тенденций социально-политической девиации даже на начальном этапе. Девиация приобретает всеобщий характер, вовлекая новых участников.

Непосредственно на процесс влияет кризисный менталитет и ограниченная способность большинства адаптироваться в априори нестабильных и непрогнозируемых условиях перманентного политического противостояния. Наименее «устойчивая» часть большинства превращается в орудие политической борьбы. В тоже время отдельные политические образования активно развиваются именно в условиях развертывания внешней борьбы между культурными, этническими, конфессиональными и другими меньшинствами. Этому способствует специфическое положение носителей так называемой дискреционной власти. Сама возможность распределения различных ресурсов приводит к девиативным тенденциям в политической деятельности, к негативной вариативности в пределах демократических свобод и имманентного потенциала, частично ограниченных только законодательством государства. Субъектами ресурсного распределения выступают представители бюрократического аппарата государства.

По мнению Е. А. Лазарева, изложенному в статье «Политическая коррупция: объясняя природу постсоветских трансформаций», именно создание коррупционных сетей вокруг центров распределения экономических, политических и символических ресурсов способствует формированию определенных политических режимов, а так же протеканию определенных политических процессов, кроме того, фактически влияет на их структуру и динамику [6]. Процесс бюрократизации, сопровождающий развитие демократии в стране, повышает и возможность развития коррупции. Архаический дарообмен превращается в обязательный атрибут коррупционного подкрепления горизонтальных и вертикальных интеракций.

Сама политическая коррупция в условиях априорной кризисности демократического процесса не воспринимается на практике как негативное явление, препятствующее политической интеракции на различных уровнях. Подобный тип коррупции затрагивает верхние уровни, нанося непоправимый вред реализации важнейших задач государственного масштаба, препятствуя социальной легитимации публично-властных решений. Примечательно, что подобная взаимосвязь охватывает преимущественно избирательный процесс как первичный показатель любых качественных демократических изменений в обществе и политической системе. Данный элемент приобретает характеристики структурообразующего и всепроникающего. Демократические институты под его прямым либо косвенным давлением фактически выходят из под контроля гражданского общества. Закономерно нарушается цепь свободных договоров. Основным является нарушение свободного договора между государством и гражданским обществом в целом. Нарушается

равновесие во взаимодействии всех без исключения политических структур. Наиболее жизнеспособные политические структуры начинают конкурировать с государством.

Выводы. Динамика кризисных изменений в рамках существующей политической системы остается достаточно высокой, а сами изменения практически непрогнозируемыми. Существенно усложняет реализацию демократических принципов и установок персонализация действующей власти, сосредоточение политической власти в руках института-личности, дискредитация отдельных политических институтов, разложение институтов государственного принуждения, «подковерная» конкуренция кланов, мифологизация поведения политических лидеров и партий, и, как следствие радикализация настроений масс внутри общества. Следует отметить, что усложнена и диагностика влияния антропологического фактора на деградацию политической системы и демократические изменения в ней. Радикальные демократические изменения способствуют эскалации высокого уровня напряжения и конфликтности в обществах постсоветского пространства. Особенно это касается повсеместного внедрения так называемых «западных образцов» демократических инноваций на почве либерально-демократических ценностных постулатов, обладающих универсальным характером.

Продуцируемый уровень кризисности в рамках демократического процесса на постсоветском пространстве имеет как позитивные, так и негативные аспекты. Позитивные аспекты, во-первых, выражаются в том, что перманентная кризисность демократических изменений в преобразовании отдельных политических систем и, соответственно, политических и государственных режимов, сигнализирует о необходимости корректировки либо потенциального пересмотра отдельных принципов и используемых политических технологий и методов. Часто причины кризисности заключаются в пренебрежении конкретным алгоритмом в демократическом переходе, попытке сделать акцент на поверхностных элементах. Во-вторых, создают платформу для обновления политических элит. Негативные аспекты выражаются в жесткой поляризации политических сил в обществе, отказе от мирных способов политической борьбы, возможности продуктивного диалога между действующей властью и оппозиционными силами, выдвижении неадекватных требований, в том числе – идеологических, в спектре политической умеренности - радикализма, заангажированности принятия важных политических и законодательных решений, разбалансировке системы официальной власти и административного аппарата в целом, в том числе и путем необоснованного протестного давления. Антропологические основания в современном демократическом процессе продуцируют своеобразную инверсию системы власти, а так же частично политических принципов и ценностей общества, прямо и опосредовано формируют приверженность личности специфическим формам политического самовыражения в условиях дефицита реальных демократических свобод. Прогнозируемыми являются насильственные проявления, своеобразные кратковременные «вспышки» противостояния политически активных групп. Влияние государства на личность опосредовано влиянием различных теневых структур как субъектов реальной политической и экономической власти. Личность может только демонстрировать определенную политическую позицию, практическое претворение тех или иных принципов опосредовано позицией субъектов реального политического влияния и господства в пределах существующей системы разновекторных взаимоотношений. Складывается парадоксальная ситуация, когда круг активных участников политических процессов может быть не ограничен, однако степень влияния большинства из них на демократические изменения в социальной и политической системе остается незначительной. Исключение составляет революционная смена государственной власти: кратковременный период формирования «новой» управленческой элиты.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Емельянов А. Л. Особенности политического процесса и политических структур на африканском континенте / А. Л. Емельянов // Полис. — 2013. — №1. — С. 142-164.

2. Зубов А. Б. Органические преимущества демократии / А. Б. Зубов // Полис. — 2013. — №2. — С. 40-50.
3. Касаткин В. П. Демократия как государственно-правовое явление: проблемы становления в переходном обществе / В. П. Касаткин, С. Ханнаши // Научные Ведомости БелГУ. — Серия: Философия. Социология. Право. — № 16(71). — 2009. — С. 205-215.
4. Красин Ю. А. Государство и общество: сдвиги во властном поле / Ю. А. Красин // Полис. — № 5 — С. 51-59.
5. Краснов М. А. Персоналистский режим в России: опыт институционального анализа / М. А. Краснов. — М.: Фонд "Либеральная миссия", 2006. — 180 с.
6. Лазарев Е. А. Политическая коррупция: объясняя природу постсоветских трансформаций / Е. А. Лазарев // Полис. — 2010. — № 2. — С. 106-121.
7. Лисеенко Е. В. Политическая модернизация украинского общества / Е. В. Лисеенко. — Одесса : Астропринт, 2008. — 208 с.
8. Мельник Я. Імітування як компонент соціально-політичного дискурсу / Я. Мельник // Психологія і суспільство. — 2013. — №4 (54). — С. 70-83.
9. Мельвиль А. Ю. «Царь горы», или почему в посткоммунистических автократиях плохие инструменты / А. Ю. Мельвиль // Полис. — 2013. — № 02. — С. 125-142.
10. Нудненко Л. А. Теория демократии / Л. А. Нудненко. — М.: Юрист, 2001. — 95 с.
11. Ніколаєнко Н. А. Адміністративний ресурс: політико-правові проблеми взаємодії / Н. А. Ніколаєнко // Актуальні проблеми політики. — 2011. — Вип. 41. — С. 155-165
12. Политика и личность / под. ред. Й. Поллака, Ф. Загера, У. Сарцинелли, А. Циммер. — Х.: Гуманитарный Центр, 2012. — 288 с.
13. Реутов Е. В. Трансформация легитимационных практик региональной власти в условиях экономического кризиса / Е. В. Реутов // Научные ведомости БелГУ. — Серия: Философия. Социология. Право. — 2009. — №16(71). — С. 81-90.
14. Сіленко А. О. Політичний вплив технологій інформаційного суспільства / А. О. Сіленко // Соц. психологія. — 2007. — Спец. вип. — С. 53-61.

СОЦІОЛОГІЯ

Balashenko Inna Valerievna – candidate of philosophical sciences, associate professor, Department of Philosophy and Sociology State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky"

SOCIOLOGY IN THE SYSTEM SCIENCES OF SOCIETY

The article examines the place and function of sociology in the system sciences of society, which are determined by the trend became popular in the twentieth century. We can fix the three main features of this process. The first – a "shift" of scientific paradigm of positivism to what has been called "free (liberal) arts," namely to phenomenology. The second trend is linked to the process of integration of the various social sciences. The third feature of this process – a transformation of the social science towards practically oriented knowledge. Through the influence of sociology the economics, psychology, philosophy turned into the management methodology.

Keywords: sociology, social science, philosophy, methodology.

СОЦІОЛОГІЯ В СИСТЕМІ НАУК ПРО СУСПІЛЬСТВО

В статті досліджується місце та функції соціології в системі наук про суспільство, які детерміновані тенденціями, притаманними ХХ століттю. Ми можемо зафіксувати три головні особливості цього процесу. Перша – це «пересування» наукової парадигми від позитивізму до так званого «вільного (ліберального) мистецтва», а саме до феноменології. Друга – пов'язана з процесом інтеграції різних соціальних наук. Третя особливість цього процесу – це трансформація соціальної науки в бік практично орієнтованого знання. Завдяки впливу соціології економіка, психологія, філософія перетворились в методологію управління.

Ключові слова: соціологія, соціальна наука, філософія, методологія.

СОЦИОЛОГИЯ В СИСТЕМЕ НАУК ОБ ОБЩЕСТВЕ

В статье исследуется место и функции социологии в системе наук об обществе, которые детерминированы тенденцией ставшей популярной в ХХ веке. Мы можем зафиксировать три главные особенности этого процесса. Первая – это «сдвиг» научной парадигмы от позитивизма к тому, что было названо «свободным (либеральным) искусством», а именно к феноменологии. Вторая тенденция связана с процессом интеграции различных социальных наук. Третья черта этого процесса – это трансформация социальной науки в сторону практически ориентированного знания. Благодаря влиянию социологии экономика, психология, философия превратились в методологию управления.

Ключевые слова: социология, социальная наука, философия, методология.

Sociology as an independent field of social knowledge, formed in 40-th years of the nineteenth century. The emergence of science of sociology has led to the transformation science of society, and in particular social philosophy.

You can detect the three trends that are the result of the emergence of sociology. Firstly, it is a paradigm shift from positivism to the paradigm of human knowledge, represented by phenomenology, hermeneutic; secondly, it is the trend of integration of the social sciences, interdisciplinary synthesis; Third, it is the practical orientation of social knowledge, in particular its use in order to manage social systems.

We would like to prove the novelty of the approach to social epistemology that emerged after the "entry" of sociology in sciences of society, which can be schematically represented as follows.

For the traditional approach characteristic are the following features:

- transpersonal position of the scientist;
- the objective nature of knowledge, social science;

- general scientific knowledge of rules of the nineteenth century;
- scientism and rationalism;
- apodictic, axiomatic, deductive construction of the theory;
- ideological model and the scientific world, characteristic of the nineteenth century;
- the identification of social epistemology and social ontology.

Modern knowledge was influenced by sociology, have acquired the following features:

- personal, intersubjective approach to understanding the essence of social processes;
- laws of behavior social actors were the center of attention of researchers of the society;
- are formed humanities, based on the principles of axiology, idiographic method cognition of spirituality;
- antistsientizma, psychology, reflection;
- inductively syllogistic logic of construction the theory;
- worldview model and the scientific picture world of the twentieth century;
- the development of the problems social gnosiology;
- interdisciplinary syntheses;
- descriptive explanatory orientation of theory.

"Post-classical alternatives – says Ukrainian sociologist S. L. Kataev, – include integratism, holism, poly fundamental, additionality, nonstationarity, sinergetizm. It is known that recently formed postmodern methodology. Sinergetizm presupposes the unity of style of thinking in the natural and social sciences" [5, p. 39].

What is the restructuring of social epistemology? In our view, since the theory is focused on the problem of social regulation and management of its category, approaches, methods, logic should be subordinated to this function. Since all the problems of reality have complex character the same complex must be the knowledge that reflects it.

We offer two methods of constructing managerial and oriented knowledge:

- 1) is the development of methodological and logical basis of interdisciplinary synthesis;
- 2) the transformation of social theory with macro-level to the level of development of strategy behavior of real social facilities [8].

The first method involves the synthesis of disciplines who found itself isolated due to the crisis in the philosophy that occurred in the late XIX – early XX century.

Three basic social theories: philosophy, political economy and sociology sharply delimited, while criticizing not only the basic theoretical knowledge systems, but sometimes attacking opposing social knowledge and theory.

If this stage in the history of social thought was a necessary condition for the birth of sociology as a science, the end of the century demonstrates the need to restore social theory primarily as a philosophical and sociological knowledge.

A similar approach we find in the works of Ukrainian and Russian philosophers.

Ukrainian researcher, E. A. Podolska, said: "The content of philosophy can distinguish part or parties related to the humanities, the object of which is the individual. To the humanities relate psychology, history and other social sciences" [9, p. 31].

Russian philosophers P. Alekseev and A. Panin, took the same view. "The philosophy is closely related to private social sciences – law, political science, economics and other generalizing from a certain angle data of these sciences" [1, p.76].

Analysis of the works of the classics of social philosophy and sociology – M. Weber, G. Zimmel, E. Durkheim, G. Tarde, K. Marx suggests that within the framework of social philosophy was born sociology as its sequel, but in a different form.

Philosophical heritage evident in sociological theory in the form of a number of problems: the individual and the general, partial and whole, objective and subjective, social determinism, which refracted into new categories, adapted to the cognition society, continued philosophical tradition.

New social knowledge, giving up some positions the philosophy of history (scholasticism, a

high level of abstractness, ideologizing, mechanistic understanding of social causality, et al.) Under the influence of the new trends in the same philosophy (phenomenology, neokantianism, philosophy of life, hermeneutics) sought to combine a high philosophical theory and specialized scientific knowledge based on empirical data, social facts.

The combination of a global theory of society and the special theory has been possible due to the functional method and behavioral paradigms, most convincingly they were represented in the concept of M. Weber and E. Durkheim.

Another area of integration of social knowledge is the synthesis of sociology and economics. Economic science dealing with the objective material respect, was represented always partially knowledge about society, leaving aside the spiritual and social processes or by touching them only in connection with your problematics.

But because the she, like sociology, one way or another was related with human social interactions, sooner or later their interests clashed. First it was the attitude of confrontation, and then – synthesis in the form of economic sociology.

As part of knowledge economic sociology of "consumption as a purposeful use of object to meet the needs of the basis and defining characteristic of sociality. It permeates all spheres of public life, mediates all human activities ... »[10].

The specificity of consumption in contemporary society characterize the J.Gelbrayt, O. Toffler, R. Bart and J. Bodriar, which specifies that "consumption to the extent that the word has any meaning, is an activity of systematic manipulation of signs" [2, 164], as well as "things here designed not for their the possession and use, but only in order to be produced and bought ... all this" social system of production" seizes "the intimate world of the consumer and his consciousness" [2, 135].

Next problem is the restructuring of social theory in order to transform it into the practice of social management. Social knowledge was traditionally formed as a cognitive type of research. This – logical methods, structural construction science, a high level of abstractness of her laws and categories.

Changes in the functional purpose of social knowledge has become possible due to the applied tasks.

Sociological and economic theories were formed not only as informative, but as a type of cognition management, aimed at forecasting the state of social systems, on the conscious control of the behavior of social groups and institutions.

It should be noted that despite the presence of a large number of studies and scientific research on the question of social management it does not find a place problem of transformation of the social knowledge from management activities.

The author dwells on the observation that all the social disciplines (philosophy, economics, sociology, praxeology, social psychology and others.) are connected with the theory of social management.

However, in these studies, no mention of scientific knowledge as a specific form of social media, the transformation of social goals, needs, interests, elements of a scientific theory, methods of conversion of theoretical information from one form to another.

Social management – a system of methods of influence on mass behavior united in social groups and groups of people to achieve certain goals.

Systemic vision of society – a methodology of theory of social control, which on the one hand, formulates the goal of society, and on the other hand, the change itself under the influence of changing social needs.

Systematic approach in the different periods of the development of science, it has in the basis different categorical apparatus, it contains distinct understanding of the mechanisms functioning of social subsystems and their elements (theory of E.Diurkgeym, M. Veber, T. Parsons, Karl Marx, U. Rostou, D. Beiul, U. Gelbreit et al.), but in spite of the differences, these concepts have formed thinking of the subject of management, determined its strategy, were implemented in the political programs.

The above theory as well as many others, have this ability because they are forming integrative knowledge of philosophy, sociology, political economy.

The system of normal science and its additional variant of methodology owned by such functions as regulatory, evaluation, value-orient.

Under the structure of managerial of social knowledge understood the type of relationship between the theories, methods, categories, approach defining the problem, for the solution of which is specially are created system of scientific knowledge; the subject of management, experts, scientists collected scientific tools that are designed to address specific social problems.

For a long time, social science was structured vertically, as if reflecting the vertical hierarchy of society, where was philosophical methodology at the top. In sociology, was dominant approach level, where the focus is on the top of the pyramid as a major ideological values.

In our case, we are talking about the application of scientific knowledge as a means of influencing the behavior of social organization in order to simulate various systems of incentive and expected behavioral patterns. Using for this purpose the formal and logical methods have to somewhat different from those techniques that accompany the process of conceptualization, translation for empirical language to language of theory.

It seems doesn't developed logic of movement generalizing of abstract knowledge (meta-theoretical) to the subject-practical knowledge. In particular we are talking about issues such as the coherence of the conceptual tools of various specialized scientific theories, translatability of theoretical positions in the forward-looking proposals, in the concept of planning and management decisions, regulations, organizational arrangements.

Scientific theory and complex scientific knowledge in system of management should be the basis of cognitive motivation subject of management, all management activities. Or in other words, the object throughout its systematicity should be "refracted" in the objects of those sciences that are the subject of management considers necessary to use to solve practical problems [8].

Broad interest of our logicians of science to the problems of philosophy of analysis don't by chance due to the need of reconstruction of science, in particular social, under the pressure of new empirical data and social practice.

In the problem of "reducibility" language of theory to the "language" of practice methodologic credo is the relationship of language, thought and behavior. This refers primarily an information-theoretic armed actors control design his way of seeing the object of his style of management thinking and hence the logic of his actions [8].

I would like that transformation of knowledge manifestation of meaning of the scientific theory of meaning through the manipulation of variables and unvarying concepts.

An operational definition is don't defined in the strict sense of the word, but the formation of the conditions of applicability of theoretical concepts, with the same theoretical concept can get some empirical interpretations by different operational definitions.

For us the most significant conclusion is that, the world is linguistic signs not the same as objective world, but a theoretical model is not identical with the object being modeled. This principle is violated in the practice of social management when under the influence of value consciousness of society "to imposing" certain model of the future without taking into account the actual conditions on the basis of which the implementation of such a model is not possible.

Introduction of sociology into the system of the social sciences has caused a wave of discussions about its status in social cognition and its object. Over the entire period of its existence in domestic science became possible to understand that sociology has brought with it not only the methods and procedures of sociological research. It can be argued that there is a sociology and a new socio-humanitarian, managerial type of knowledge.

It the strongly impacted on philosophy and economics that compel them to gradually change its ideological foundation, cognitive norms, complement the traditional paradigm of behavioral concept.

Sociology became the basis for convergence of disparate social sciences, the emergence of multi-disciplinary fields of knowledge. Currently, in the sociology there is an underestimation of

theoretical knowledge. By the way this is due to dismissal, many Ukrainian sociologists and the need for their inclusion in the study of global philosophical theory.

Macro theoretical approach to society – is both a social philosophy and sociology. Are here it is extremely difficult to draw a line.

It a theory of society provides culture and a certain type and style of thinking, armed with cognitive tools such as category, approaches, methods, etc.

Social theoretical knowledge primarily ideological character, is necessary for all types of interpretive paradigm. The loss of the "big" social theory (as in sociology USA) weakened the management capabilities of modern sociology. Accusations against of the practices-managers about the insufficient use of sociological information accumulated in huge volume today, scientists should be addressed and to ourselves [8].

Thus, sociology in its present state does not solve any practical problems or tasks of the new increment of social knowledge.

The new orientation of sociology should not only to appeal to empirical information (don't whichever interesting she was or not), but to the development of innovations.

In connection with the problem of crisis of methodology should be debated question of the relation of sociology to philosophy, not their opposition to each other. And in this link are categories, general and for philosophy, and for sociology.

Unconditional practical orientation have concept "social", "social management", "social organization", "social control", "social structure", "social behavior and activity" and so on.

They differ in the degree of generality to translating into the language of practical actions, but they allocated certain patterns of social system, its conduct, operation, development.

The most fundamental category is the notion of "social". The definition of social work in Weber, being a rationalist, based on the following assumptions a) social clarity for participants of social interaction and social action; b) universal of social absorbing economic, political, psychological; c) *refleksiruemosti* individuals (actors) of its activity [4].

Yatsenko A. N. emphasizes that "category" social "describes the particular aspect of public relations, which is part of the economic, political, spiritual relations of society" [11, p. 33].

E. R. Borinshteyn rightly notes: "Category "sociality" reflects compatibility livelihoods as its interdependence and interdependence..." [3, p. 46], also "...sociality it is essential quality of social life, the presence and capabilities of implementation potential fulfillment of social actors... has a transformational direction for improvement or degradation of social relations" [3, p. 39].

It is significant that this category has enriched modern "language" legal science.

The UN report ("Report human development") involves the concept of "social capital". However, it should be noted that initially this category appeared in the writings of Pierre Bourdieu, the French philosopher and sociologist.

"Report human development" has next definition of Social capital "Social capital – is the relationship between people, moral and legal basics these relations" [7, p. 5]. Here necessary be noted, that social capital is the property of the nation, where a person stands as a first basis principle of industrial, legal, cultural, administrative relations as a manifestation of his creative abilities, which prisoners in the system of laws. Hence the system of laws, categories of different theoretical levels – this is a theoretical stage of transformation of social knowledge in social practice.

At this stage social knowledge is part of the science, the theoretical level of social consciousness in the methodology system.

The next phase of the social knowledge is defined by its entry into the education system, and through it to the sphere of management, philosophy, and then to the mass consciousness.

Based on the foregoing, we can conclude that it is insufficient to consider only the philosophy as a methodology of sociology. Sociology – philosophical knowledge? Today she needs philosophy as a special style of thinking, science, retaining a wealth of knowledge, techniques, ideas, whose value is everlasting. Only through the philosophy the sociology can maintain its involvement in humanitarian culture and humanities sciences.

Also needed a philosophical theory of society sociology obtaining conclusions and generalizations of empirical research. Otherwise they will be "reduced" to a simple interpretation of the collective consciousness, not rising above the ordinary knowledge.

No less needed today and sociology of philosophy. Under the influence of the first, it will be enriched with new categories, cognitive tools, will find an empirical basis, can flexibly combine the opposite direction and methods. On the basis of the principle of tolerance (objective and subjective methods, transpersonal and personal knowledge, explanation and understanding). Philosophy will be an open system, but keeping their traditional problems, methods, holistic perception of the world.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Алексеев П. В., Панин А. В. Философия: Учебник. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. — 608 с.
2. Бодрийяр Ж. Система вещей / Жан Бодрийяр; [пер. с франц. С. Зенкина]. — М.: Рудомино, 1995. — 224 с.
3. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства: монографія / Є. Р. Борінштейн. — Одеса: Астропринт, 2006. — 400 с.
4. Вебер М. «Избранные произведения». — М.: Прогресс, — 1990.
5. Катаев С. Л. «Постмодернизм как методология современного обществознания» // «Соціальні технології», — Одеса, — 2000. — Вип. 6-7 — С.39-40.
6. Инглхарт Р. Модернизация и постмодернизация: культурные, экономические и политические изменения в 43 обществах. — М. — 1997. — с.
7. Сила децентралізації. Україна. Звіт з людського розвитку. — Київ, ПРООН, — 2003. — с.5. — Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/publications-and-reports/un-in-ukraine-publications>.
8. Социальные идентичности в динамике институционального и самоорганизационного / Н. А. Победа, В. М. Онищук, Э. А. Гансова и др.. — Одесса: ВМВ, — 2013. — 308 с.
9. Філософія: 100 питань-відповідей [Текст] : учебное пособие / Є. А. Подольська, Т. В. Подольська. — Київ : Інкос, — 2008. — 352 с.
10. Экономическая социология / В. Е. Пилипенко, Э. А. Гансова, В. С. Казаков и др.. [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://tourlib.net/books_others/pilipenko25.htm.
11. Яценко А. М. Організаційно-культурні ресурси і механізми соціального управління (соціологічний аналіз). / А. М. Яценко — Одеса: Астропринт. — 2003 — 205с.

ЗМІСТ ФІЛОСОФІЯ

Аксьонова Віра Ігорівна КУЛЬТУРНІ ПАРАДИГМИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЯК ФЕНОМЕН КОМУНІКАТИВНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА	6
Ананьева Елена Павловна МУЛЬТИКУЛЬТУРНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ В СВЕТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ КАК ФАКТОР СИНЕРГЕТИКИ СОВРЕМЕННОГО МИРА	12
Афанасьев Александр Иванович ПАРАДИГМЫ ГУМАНИТАРИСТИКИ: ВЫТЕСНЕНИЕ ИЛИ СОСУЩЕСТВОВАНИЕ?	19
Гансова Емма Августівна УКРАЇНСЬКА КЛАСИЧНА СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ЯК СКЛАДОВА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ	24
Гедікова Наталя Пилипівна СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ РЕГУЛЯТОРІВ В СУЧАСНОМУ ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	29
Добролюбська Юлія Андріївна ІСТОРИЧНА ОСВІТА ТА СИНТЕТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ	33
Замкова Наталія Леонідівна ТРАНСФОРМАЦІЇ СЦЕНАРІЮ «РУСИФІКАЦІЇ» В РАМКАХ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ	38
Конох Николай Семенович ФИЛОСОФСКОЕ ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ	45
Козленко Павел Ефимович ТРАНСФОРМАЦИЯ МОРАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ В ПРОЦЕССЕ СТАНОВЛЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ СФЕРЫ РАЗУМА	49
Лисеенко Елена Васильевна ИЗМЕНЕНИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ МЕНТАЛИТЕТ КАК ДЕТЕРМИНАНТА ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ	55
Mysyk Irina Georgievna CYCLIC TIME IN TERMS OF PHILOSOPHY OF LANGUAGE	61
Мисик І. Г. ЦИКЛІЧНИЙ ЧАС В АСПЕКТІ ФІЛОСОФІЇ МОВИ	
Музиченко Ганна В'ячеславівна ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ	65
Надибська Оксана Ярославівна СОЦІОГУМАНІТАРНЕ ПІЗНАННЯ ЯК ЦІННІСНО-СМИСЛОВЕ ОСВОЄННЯ І ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ	70
Фельдман Олександр Борисович АЛЬТРУЇЗМ І ЛЮДЯНІСТЬ У ТРАВМАТИЧНОМУ ДОСВІДІ ЛЮДСТВА	76
Халапсис Алексей Владиславович ГОСУДАРСТВО И БУДУЩЕЕ	81
Цибра Микола Федорович ОСВІТА ЯК МЕГАТРЕНД СУЧАСНОГО СВІТУ: СУСПІЛЬНІ РЕАЛІЇ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ	87
Шпачинський Ігор Леонідович ДЕЯКІ АСПЕКТИ Т. ЗВ. «МЕТОДОЛОГІЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ» СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ	98

ПОЛІТОЛОГІЯ

Дмитрашко Світлана Анатоліївна ГЕНЕЗА ТОТАЛІТАРНОЇ ДЕРЖАВИ: ВІД ІДЕЇ ДО ВТІЛЕННЯ	104
Климончук Василь Йосифович ПОЛІТИЧНІ СВОБОДИ ЯК ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ	109

Маслов Юрій Константинович СУБСИДАРНІСТЬ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА СТРУКТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У НОВІТНІХ СИСТЕМАХ ВЛАДИ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ	115
Осипова Светлана Анатольевна ПРАВО НАРОДОВ НА САМООПРЕДЕЛЕНИЕ: ОТРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ В РЕЗОЛЮЦИЯХ ГЕНЕРАЛЬНОЙ АССАМБЛЕИ ООН (1990-ые годы)	123
Семченко Ольга Ростиславовна ПОЛИТИЧЕСКОЕ ОНЛАЙН-УЧАСТИЕ КАК МЕХАНИЗМ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ	128
Шабанов Михаил Александрович ПОЛИТИКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ КРИЗИСА СОВРЕМЕННОЙ ДЕМОКРАТИИ	134

СОЦІОЛОГІЯ

Balashenko Inna Valerievna SOCIOLOGY IN THE SYSTEM SCIENCES OF SOCIETY Балашенко І. В. СОЦІОЛОГІЯ В СИСТЕМІ НАУК ПРО СУСПІЛЬСТВО	142
--	-----

Наукове видання

«ПЕРСПЕКТИВИ». Соціально-політичний журнал

Редакційна колегія журналу:

Борінштейн С. Р., головний редактор
Наумкіна С. М., заступник головного редактора
Балашенко І. В., відповідальний секретар
Кавалеров А. А., технічний редактор
Бобровська Л. Л., коректор

Адреса редакції:

Україна, 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, кімната 73
Тел.: (0482) 732-09-52

Здано на виробництво – 29.09.2014.

Підписано до друку з оригіналу-макета – 30.09.2014.

Формат по ISO 216: А4, 297×210, 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 12. Наклад 100 прим. Інформаційно-видавничий центр Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26
тел.: (0482) 731-19-14